

2η Συνεδρίαση

Προεδρείο:
Παλιαλέξης Ηλίας – Τσέλος Μπάμπης

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ - ΘΕΜΑΤΑ

Φρούσου Ελένη
«Εισηγμένες τεχνικές και υλικά
κατά τη Μυκηναϊκή Περίοδο στη Φθιώτιδα»

Σακκάς Δημήτριος
«Η Μυκηναϊκή εποχή στην κοιλάδα του Σπερχειού
επί τη βάση της κεραμικής»

Βλαχάκη Μαρία
«Ο Θησαυρός των Λιβανατών Λοκρίδας»

Παπασταθοπούλου Αριστέα
«Κατάλοιπα Ρωμαϊκής αγροικίας – θέση Τρίλοφο Ρεγγινίου Φθιώτιδας»

Μπάτσος Νικόλαος
«Παλαιοχώρι Μαρτίνου ή Βουμελιτέα»

Σελέκος Πέτρος
«Προβιομηχανικά – Υδροκίνητα εργαστήρια της Λάρυμνας»

Ερωτήσεις – απαντήσεις – απόψεις
επί των εισηγήσεων της 2ης Συνεδρίασης

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Ελένη Φρούσου
αρχαιολόγος

ΘΕΜΑ

***Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής μικροτεχνίας
στη Φθιώτιδα***

Το εμπόριο, η βιοτεχνία και οι τέχνες γνώρισαν ιδιαίτερη άνθηση κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο (1650-1050 π.Χ. περίπου). Ήδη από την αρχή της περιόδου αυτής, με τη μορφή ανταλλαγής δώρων μεταξύ ανθρώπων της ανώτερης κοινωνικής τάξης έφθασαν από περιοχές της Εγγύς Ανατολής, όπου είχε σημειωθεί ήδη μεγάλη ανάπτυξη των τεχνών και των τεχνικών κατεργασίας μεγάλης ποικιλίας πρώτων υλών, στο χερσαίο νότιο ελλαδικό χώρο, όπου κατ' εξοχήν αναπτύχθηκε ο μυκηναϊκός πολιτισμός, πρώτες ύλες και τεχνικές άγνωστες μέχρι εκείνη τη στιγμή στην περιοχή αυτή.

Στη διάρκεια της Μυκηναϊκής περιόδου και, μάλιστα, κατά την περίοδο της ακμής των ανακτορικών κέντρων (περίοδος εξάπλωσης της «μυκηναϊκής κοινής»), με τη μεγάλη ανάπτυξη που γνώρισε το εμπόριο και την ευμάρεια που φαίνεται ότι απολάμβανε πλέον μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, όχι μόνο συνεχίστηκε η εισαγωγή πρώτων υλών που δεν υπήρχαν στον ελλαδικό χώρο αλλά συγχρόνως κατακτήθηκε και αναπτύχθηκε και η τεχνογνωσία για την κατεργασία τους.

Οι πρώτες ύλες που έφθασαν στον ελλαδικό χώρο κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο είναι πολλές και χαρακτηριστικές για την περίοδο αυτή, με την έννοια ότι οι περισσότερες από αυτές απουσιάζουν ή τουλάχιστον δεν εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα πριν ή μετά από τη Μυκηναϊκή περίοδο. Πρόκειται κυρίως για πολύτιμα και ημιπολύτιμα μέταλλα, όπως ο χρυσός, ο άργυρος και ο ήλεκτρος (κράμα χρυσού και αργύρου), για ημιπολύτιμους λίθους και άλλα πετρώματα, όπως ο αμέθυστος, ο σάρδιος (κορναλίνης), ο λαζουρίτης (lapis lazuli), η ορεία κρύσταλλος, το ήλεκτρο (κεχριμπάρι), ο όνυχας, το αλάβαστρο, ο βασάλτης, για πρώτες ύλες ζωικής προέλευσης, όπως το ελεφαντοστό, τα οστά ιπποπόταμου, τα αυγά στρουθοκαμήλου, αλλά και τεχνητά κατασκευασμένες πρώτες ύλες, όπως το γυαλί, η φαγεντιανή, η κύανος. Κατά τη διάρκεια της επικράτησης της «μυκηναϊκής κοινής» η ποικιλία των εισηγμένων πρώτων υλών περιορίζεται, σε σχέση με την αρχή της περιόδου (περίοδος των «Ταφικών Κύκλων» των Μυκηνών, ιδίως του «Ταφικού Κύκλου Α»). Αντίθετα, η ποσότητα των χρησιμοποιούμενων πρώτων υλών αυξάνεται και τα

αντικείμενα, τα οποία κατασκευάζονται από αυτές, παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερη διάδοση στον χερσαίο ελλαδικό και αιγαιακό χώρο.

Τις περισσότερες από τις εισηγμένες πρώτες ύλες τις κατεργάζονται Μυκηναίοι τεχνίτες ή, ενδεχομένως, και ξένοι τεχνίτες που ζουν στα μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα και προσδίδουν στα τελικά αντικείμενα τα χαρακτηριστικά της μυκηναϊκής τεχνοτροπίας και των μυκηναϊκών καλλιτεχνικών προτύπων. Έτσι, είναι συνήθως σχετικά εύκολη η διάκριση μεταξύ των εισηγμένων αντικειμένων μικροτεχνίας και αυτών που προέρχονται από τα μυκηναϊκά εργαστήρια.

Κατά τη διάρκεια της ακμής των μυκηναϊκών ανακτόρων, το μεγαλύτερο μέρος των αντικειμένων μικροτεχνίας φαίνεται ότι παραγόταν στα μυκηναϊκά ανακτορικά κέντρα. Αντίθετα, προς το τέλος της περιόδου, με την παρακμή και διάλυση των ανακτορικών κέντρων, σε ορισμένες περιοχές του μυκηναϊκού κόσμου αναπτύχθηκαν τοπικά εργαστήρια, ενώ φαίνεται ότι υπήρχαν και πλανόδιοι τεχνίτες, οι οποίες ασκούσαν την τέχνη τους από περιοχή σε περιοχή. Οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιούνται στη μικροτεχνία κατά την τελευταία αυτή περίοδο είναι ελάχιστες, κυρίως ο τάλκης (στεατίτης) και το γυαλί.

Αξίζει να παρατηρηθεί ότι δεν έφθασαν όλα τα είδη πρώτων υλών και τα προϊόντα μικροτεχνίας που προέκυψαν από την κατεργασία τους με την ίδια ποσότητα και ποιότητα σε όλες τις περιοχές, στις οποίες αναπτύχθηκε ή διαδόθηκε ο μυκηναϊκός πολιτισμός. Έτσι, υπάρχουν περιοχές όπου τα προϊόντα μικροτεχνίας από εισηγμένες πρώτες ύλες εμφανίζονται σε αφθονία, και πρόκειται κυρίως για τις περιοχές των μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων, και άλλες, με λιγότερα έως ελάχιστα ανάλογα ευρήματα. Σ' αυτήν την περίπτωση πρόκειται για τις περιοχές που δέχθηκαν την επίδραση του μυκηναϊκού πολιτισμού άλλοτε εντονότερα και άλλοτε πιο ισχνά αλλά δεν βρίσκονταν στην άμεση σφαίρα επιρροής των μυκηναϊκών ανακτόρων. Αν και κατ' εξοχήν διαγνωστικό στοιχείο της μυκηναϊκής επιρροής σε μία τέτοια περιοχή είναι η παρουσία μυκηναϊκής κεραμικής, η ποσότητα και η ποιότητά της, η εύρεση αντικειμένων της μυκηναϊκής μικροτεχνίας, η συχνότητα της εμφάνισής τους, η ποικιλία και η ποιότητά τους είναι δυνατόν να χρησιμεύσουν επίσης ως διαγνωστικό στοιχείο για το μέγεθος της επιρροής που άσκησε στην περιοχή αυτή ο μυκηναϊκός πολιτισμός και την έκταση της συμμετοχής της περιοχής σ' αυτόν.

Η περιοχή της Φθιώτιδας αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα των όσων προαναφέρονται. Συγκεκριμένα, δεν παρατηρείται σε όλη την έκτασή της με την ίδια ποσότητα και ποιότητα η παρουσία αντικειμένων μυκηναϊκής μικροτεχνίας. Στην περιοχή της Λοκρίδας ο αριθμός τους και η συχνότητα εμφάνισής τους είναι πολύ μεγαλύτερα απ' ό,τι στη βόρεια

Φθιώτιδα. Ακόμη, το είδος των αντικειμένων μικροτεχνίας που έχουν έως σήμερα εντοπισθεί στην περιοχή αυτή αποδεικνύει, μεταξύ άλλων, την συστηματική επαφή με τα μυκηναϊκά κέντρα και αργότερα, προς το τέλος της περιόδου, την ανάπτυξη σχέσεων με ορισμένες από τις πιο δραστήριες περιοχές της περιφέρειας του πρώην μυκηναϊκού κόσμου και την πιθανή δημιουργία τοπικών εργαστηρίων παραγωγής αντικειμένων μικροτεχνίας. Μία ειδικότερη μελέτη των αντικειμένων μικροτεχνίας που εντοπίζονται στην περιοχή της Φθιώτιδας σε όλη τη διάρκεια της Μυκηναϊκής περιόδου επιτρέπει να διαπιστωθούν οι επιτόπιες προτιμήσεις και εκφάνσεις της και να συζητηθεί το ζήτημα της ενδεχόμενης παρουσίας εξειδικευμένων εργαστηρίων ή τεχνιτών στην περιοχή της Λοκρίδας.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Δημήτρης Ν. Σακκάς
αρχαιολόγος

ΘΕΜΑ
Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην κοιλάδα του Σπερχειού
επί τη βάση της κεραμικής

Εισαγωγή

Με την παρούσα ανακοίνωση επιχειρείται μια κριτική θεώρηση των μέχρι σήμερα αρχαιολογικών προσεγγίσεων και δεδομένων για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην κοιλάδα του Σπερχειού. Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού ή Υστεροελλαδική Εποχή (εφεξής ΥΕ) για την ηπειρωτική Ελλάδα, γνωστή και ως Μυκηναϊκή Εποχή, καλύπτει το β' ήμισυ της δεύτερης χιλιετίας π.Χ¹. Η κοιλάδα του Σπερχειού αποτελεί έναν σαφώς ορισμένο χώρο, ο οποίος περιβάλλεται από ορεινούς όγκους βόρεια, δυτικά και νότια και βρέχεται από τη θάλασσα στα ανατολικά. Η θέση και η γεωμορφολογία του χώρου προσδιόρισαν αντίστοιχα τα δύο κύρια χαρακτηριστικά της κοιλάδας, η οποία αφενός αποτελεί κομβικό σημείο στις από βορρά προς νότο χερσαίες επικοινωνίες και, αφετέρου συνιστά μια γεωγραφική ενότητα.

Η τελευταία παρατήρηση αποτελεί θεμελιώδη παραδοχή στην παρούσα μελέτη, όπου η κοιλάδα εξετάζεται ως μία γεωγραφική ενότητα. Με βάση αυτή την παραδοχή, η ανακοίνωση αναπτύσσεται σε τρεις ενότητες. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται συνοπτικά η προϊστορική αρχαιολογία της κοιλάδας του Σπερχειού και δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στις αντίστοιχες προσεγγίσεις για τον χαρακτήρα της περιοχής στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Ακολουθεί η συζήτηση δημοσιευμένων συνόλων κεραμικής της Ύστερης Εποχής του Χαλκού από την κοιλάδα με βάση τους άξονες

¹ Χρονολόγηση: συμβατικές περιόδοι και απόλυτες χρονολογήσεις (κατά Shelmerdine 2001: 332, table 1):

	Υψηλή Χρονολόγηση	Χαμηλή Χρονολόγηση
ΥΕ I	1680 - 1600/1580 π.Χ.	1600 - 1510/1500 π.Χ.
ΥΕ IIΑ	1600/1580 - 1520/1480 π.Χ.	1510/1500 - 1440 π.Χ.
ΥΕ IIΒ	1520/1480 - 1445/1415 π.Χ.	1440 - 1390 π.Χ.
ΥΕ IIIΑ1	1445/1415 π.Χ. - 1390/1370 π.Χ.	1390 - 1370/1360 π.Χ.
ΥΕ IIIΑ2	1390/1370 - 1340/1330 π.Χ.	1370/1360 - 1340/1330 π.Χ.
ΥΕ IIIΒ	1340/1330 - 1190/1180 π.Χ.	1340/1330 - 1185/1180 π.Χ.
ΥΕ IIIΓ	1190/1180 - 1065/1060 π.Χ.	1185/1180 - 1065 π.Χ.

παραγωγής, διακίνησης και κατανάλωσης κεραμικής. Στο τρίτο μέρος επιχειρείται η αντιπαραβολή των στοιχείων που προέκυψαν από την προηγούμενη συζήτηση προς τα υπόλοιπα δεδομένα, ενώ παράλληλα διατυπώνονται και ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με τον χαρακτήρα της κοιλάδας του Σπερχειού στην Ύστερη εποχή του Χαλκού.

Η προϊστορική αρχαιολογία της κοιλάδας του Σπερχειού

Η ιστορία της προϊστορικής αρχαιολογίας στην κοιλάδα του Σπερχειού ξεκινά αμέσως μετά την δημοσίευση του πρώτου συνθετικού έργου για το χώρο και τη Φθιώτιδα, γενικότερα, του βιβλίου του Ιωάννη Βορτσέλα *Φθιώτις, η προς νότον της Όθρου* (1907). Διακρίνονται δύο κύριες φάσεις αρχαιολογικής δραστηριότητας, με βάση τις οποίες διατυπώθηκαν και οι αντίστοιχες προτάσεις σχετικά με το χαρακτήρα της περιοχής κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Η πρώτη περίοδος περιλαμβάνει τη δραστηριότητα της Βρετανικής Αρχαιολογικής Σχολής, η οποία εκδηλώνεται σε δύο στάδια. Αρχικά, στα τέλη της πρώτης δεκαετίας του προηγούμενου αιώνα, οι Alan J. B. Wace και Maurice Thomson ερεύντησαν ανασκαφικά τον προϊστορικό οικισμό στη θέση Λιανοκλάδι: Παλαιόμυλος (1909, 1912: 171-192), όπου, ωστόσο, δεν εντοπίστηκαν κατάλοιπα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Μεταπολεμικά, οι R. Hope-Simpson και J.F. Lazenby πραγματοποίησαν επιφανειακές έρευνες και περισυλλογές υλικού από διάφορες θέσεις στην κοιλάδα (1959), ορισμένες από τις οποίες επιχειρήσαν να ταυτίσουν με τις πόλεις των Μυρμιδόνων από τον *Νηών Κατάλογο* της Ιλιάδας του Ομήρου (Κομνηνού-Κακριδίη: 82-83.). Ανάμεσα στις δύο έρευνες και προς τα τέλη της δεκαετίας του 1930, ο Σπυρίδων Μαρινάτος ανασκάπτει το πρώτο μυκηναϊκό εύρημα από την κοιλάδα, έναν κιβωτιόσχημο τάφο στις Βαρδάτες (Marinatos 1940: 334. Lemerle 1939).

Των σποραδικών ερευνών της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας κατά την δεκαετία του 1960, πραγματοποιούμενων είτε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Βόλου και τον Δημήτριο Ρήγα Θεοχάρη (1966), είτε από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Θηβών και τον Θεόδωρο Σπυρόπουλο (1972), ακολούθησε η ίδρυση της τοπικής Εφορείας Αρχαιοτήτων με έδρα τη Λαμία, το 1973, της οποίας αρχικά προϊστάμενος διετέλεσε ο μετέπειτα καθηγητής Γεώργιος Χουρμουζιάδης. Αν και πραγματοποιήθηκαν δοκιμαστικές ανασκαφές, στο Κάστρο της Λαμίας, τα Πλατάνια της Αγίας Παρασκευής (Χουρμουζιάδης 1979), και το Λιανοκλάδι (Ιωαννίδου 1973), αλλά και επιφανειακές έρευνες στο δυτικό τμήμα της κοιλάδας, η απουσία σχετικών δημοσιεύσεων δεν επέτρεψε την ανάλογη αξιοποίηση των σχετικών δεδομένων. Η τοπική Εφορεία επαναλειτουργεί από το 1977 έως σήμερα, με προϊσταμένους τους κκ. Φανουρία Δακορώνια, Πάντο Πάντο, Νίνα

Κυπαρίσση-Αποστολικά και την κ. Μαρία-Φωτεινή Παπακωνσταντίνου. Στο διάστημα αυτό σωστικές ανασκαφές έφεραν στο φως προϊστορικά κατάλοιπα σε διάφορες θέσεις στην κοιλάδα. Η επαναλειτουργία της τοπικής Εφορείας συνέπεσε με τη διεξαγωγή της πρώτης και μοναδικής έως σήμερα οργανωμένης και συστηματικής έρευνας επιφανείας (The Phokis-Doris Expedition), εκτεταμένου αν και όχι εντατικού χαρακτήρα, η οποία συμπεριέλαβε και το νοτιότερο, μικρό τμήμα της κοιλάδας (Kase *et al.* 1991).

Η αρχαιολογική έρευνα και, κυρίως, τα δεδομένα και τα πορίσματα, τα οποία αυτή παράγει, διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό την υπάρχουσα γνώση σχετικά με την προϊστορία της κοιλάδας του Σπερχειού και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ειδικότερα. Σχετικά με την τελευταία, τρεις διαφορετικές και μάλλον αντικρουόμενες απόψεις έχουν διατυπωθεί.

Η πρώτη προσέγγιση διατυπώθηκε από τον Vincent Desborough (1964: 126-7) και δύναται να χαρακτηριστεί ‘μινυμαλιστική’, καθώς αποδίδει περιφερειακό χαρακτήρα στην κοιλάδα σε σχέση με τον υπόλοιπο ‘μυκηναϊκό’ κόσμο. Η συγκεκριμένη προσέγγιση, βασίστηκε στα περιορισμένα, τότε, αρχαιολογικά στοιχεία, με συνέπεια την ελλιπή κατανόηση του χώρου. Αμφισβητήθηκε σύντομα μετά τη διατύπωσή της (Θεοχάρης 1966: 242), και σήμερα θεωρείται ξεπερασμένη (Dakoronia 1991: 70).

Οι δύο άλλες προσεγγίσεις αντιτίθενται στην προηγούμενη, παρουσιάζουν, ωστόσο, και μία ουσιώδη διαφορά μεταξύ τους. Από τη μία πλευρά, οι R. Hope-Simpson και J. F. Lazenby, βασισμένοι στα ευρήματα των επιφανειακών ερευνών που διεξήγαγαν, υποστήριξαν την πολιτική ενότητα και τον κεντρικό χαρακτήρα της κοιλάδας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Εφορμώμενοι από το φθίνον ρομαντικό πνεύμα των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών, οι δύο ερευνητές προχώρησαν στην ταύτιση μίας σειράς θέσεων από τη σημερινή Πελασγία μέχρι και την Ηράκλεια με τις πόλεις των Μυρμιδόνων, της επικράτειας δηλ. του Πηλέα και του Αχιλλέα (Hope-Simpson & Lazenby 1959. 1970: 127-131). Από την άλλη πλευρά, η Φ. Δακορώνια δεν συντάχθηκε με την άποψη των τελευταίων σε ότι αφορά τον ρόλο της κοιλάδας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Βασισμένη στα ευρήματα από την δράση της τοπικής Εφορείας, αντιμετώπισε την κοιλάδα σαν μία γεωγραφική ενότητα και διέγινωσε τον ‘επαρχιακό ρόλο’ του συγκεκριμένου χώρου κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού (Δακορώνια 1999: 184).

Ουσιαστικά, όλες οι παραπάνω προσεγγίσεις, αν και φαινομενικά αντιτίθενται η μία στην άλλη, ανήκουν στο παραδοσιακό ρεύμα της αρχαιολογίας, ενώ δύναται να χαρακτηριστούν και ‘υποθετικό-συμπερασματικές’, καθώς προηγείται η υπόθεση, τα δεδομένα γίνονται αντι-

κείμενο διαχείρισης ανάλογα με την υπόθεση και ακολουθεί το επιθυμητό συμπέρασμα.

Αντίθετα, η παρούσα προσέγγιση διαφοροποιείται από τις δύο προηγούμενες στο συγκεκριμένο σημείο, καθώς δεν προϋπάρχει, εδώ, μια υπόθεση, η οποία αναζητά την επιβεβαίωσή της στο αντίστοιχο υλικό από την κοιλάδα. Μάλλον επιχειρείται μια ανάγνωση του σχετικού υλικού, σε μια απόπειρα να μετατραπούν τα αρχαιολογικά στοιχεία σε ιστορικές πληροφορίες. Αφήνοντας στην άκρη τις φιλολογικές πηγές, την ταύτιση ή όχι της κοιλάδας με κάποια από τις επικράτειες που αναφέρει ο Όμηρος στον *Νηών Κατάλογο*, επιχειρείται μια καθαρά αρχαιολογική προσέγγιση στο ζήτημα της μυκηναϊκής εποχής στην κοιλάδα του Σπερχειού. Ξεκινώντας με την συζήτηση της παραγωγής και κατανάλωσης κεραμικής, εξετάζεται εάν οι μεταβολές στις συγκεκριμένες πρακτικές οριοθετούν χρονικές ενότητες και συνδέονται με ευρύτερες κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες αναπαράγονται και αναπαράγουν οι ίδιες κοινωνικές δομές (Knappett 2002: 169-171, όπου και βιβλιογραφία). Κατ' αυτόν τον τρόπο αναζητείται η ταυτότητα και η πορεία των κατοίκων της κοιλάδας του Σπερχειού στο β' μισό της δεύτερης χιλιετίας π.Χ.

Θέσεις και σύνολα κεραμικής

Από τις έρευνες που αναφέρθηκαν προηγουμένως έχουν προκύψει και αναφέρονται στη βιβλιογραφία είκοσι περίπου θέσεις² της Ύστερης Εποχής του Χαλκού στην κοιλάδα του Σπερχειού, οι περισσότερες από τις οποίες είναι πλημμελώς ερευνημένες και δημοσιευμένες.

Εξαιρέση αποτελούν πέντε θέσεις, οι οποίες έχουν αποδώσει ισάριθμα σύνολα κεραμικής, λιγότερο ή περισσότερο συστηματικά δημοσιευμένα. Τα σύνολα αυτά περιλαμβάνουν την κεραμική τριών κιβωτιόσχημων

2 Πελασγία: Λάρισα Κρεμαστή (Hope Simpson & Lazenby 1959: 102, 104. Hope Simpson & Dickinson 1979: 266, G83), **Ράχες: Φούρνοι** (Hope-Simpson & Dickinson 1979, 266, G82. Παπακωνσταντίνου 1995. 1997: 127), **Αχινός** (πέραν των Hope-Simpson & Lazenby 1959, 102, 105. Hope-Simpson & Dickinson 1979: 265, G79. Παπακωνσταντίνου 2002, βλ. ακολούθως), **Λιμογάρδι: Νορθάκιον** (Μπούγια 2004: 398), **Αγία Παρασκευή: Πλατάνια** (Hope-Simpson & Lazenby 1959: 102-103, 105. Hope-Simpson & Dickinson 1979: 265, G 79. Χουρμουζιάδης 1973-4: 518), **Λαμία: Κάστρο** (Χουρμουζιάδης 1973-4: 320), **Λαμία: Γυμνάσιο Αρρένων** (; Παπαναγιώτου 1971: 62 εικ.2), **Λαμία: Ταράτσα** (βλ. ακολούθως), **Λαμία: Βαλόγουρνα** (Δακορόνια 1998: 139), **Σταυρός: Μπακιόρεμα** (βλ. ακολούθως), **Μελιταία: Αβαριτσόρεμα** (Hope Simpson & Dickinson 1979: 293-4, H62), **Ξυνιάδα: Νησί Κορομηλιάς** (Δακορόνια 1997: 220-4, εικ. 8-11. 2000α), **Στίρφακα: Καλαντζίνα** (Hope Simpson & Dickinson 1979: 295, J3), **Αρχάνι** (βλ. ακολούθως), **Μοναστήρι** (Wallace 1991: 46-7), **Ηράκλεια** (Hope-Simpson & Lazenby 1959: 103. Hope-Simpson & Dickinson 1979: 264, G76), **Ραχίτα** (Hope-Simpson & Dickinson 1979: 264, G77. Wallace 1991: 48) και η αντίστοιχη ταφική θέση στις **Βαρδάτες** (βλ. ακολούθως), **Δύο Βουνά: Δέμα** (Kase & Wilkie 1984: 112, εικ. 68: c, d. Cherf 1991), **Παύλιανη** (Δακορόνια 1987β: 193, πιν. 68β).

τάφων από την Ταράτσα, ενός κιβωτιόσημου από τον Αχινό, ενός νεκροταφείου με έντεκα θαλαμοειδείς τάφους από το Μπικιόρεμα, ενός κτιστού κιβωτιόσημου τάφου από τις Βαρδάτες, και, τέλος, ενός θαλαμοειδούς τάφου από το Αρχάνι. Τα συγκεκριμένα σύνολα καλύπτουν το διάστημα από την ΥΕ Ι έως την ΥΕ ΙΙΙ Γ: ύστερη φάση. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δύναται να θεωρηθούν ενδεικτικά για την παραγωγή, τη διακίνηση και την κατανάλωση υστεροελλαδικής κεραμικής στην κοιλάδα του Σπερχειού καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, αν και το γεγονός ότι πρόκειται αποκλειστικά για ευρήματα προερχόμενα από τάφους δεν επιτρέπει μια ευρύτερη θεώρηση του ζητήματος.

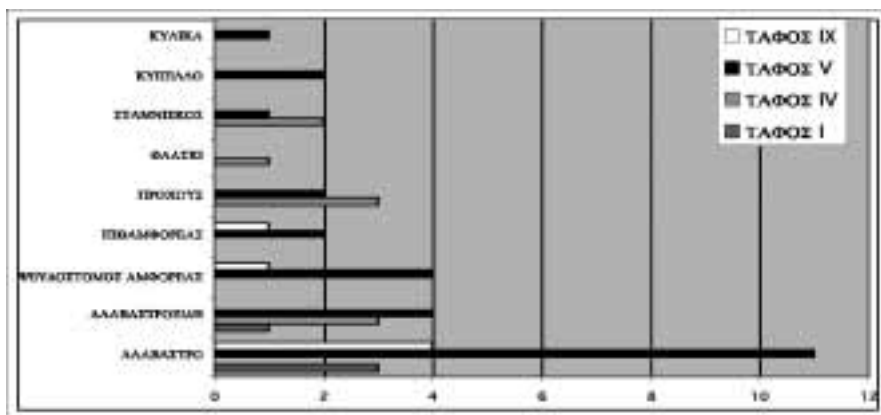
Ειδικότερα, δύο από τα προαναφερθέντα σύνολα, από την Ταράτσα και τον Αχινό, ανάγονται στην πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο. Οι τρεις κιβωτιόσημοι τάφοι από την Ταράτσα χρονολογούνται στην ΥΕ Ι περίοδο, και ο όμοιος τύπου τάφος από τον Αχινό, στην ΥΕ ΙΙΒ φάση. Και οι τέσσερις τάφοι από τις δύο θέσεις απέδωσαν ιδιαίτερα μικρά σύνολα κεραμικής, από ένα έως τρία αγγεία σε κάθε περίπτωση, τα οποία έχουν ένα κοινό σημείο. Τα αγγεία από την Ταράτσα, τρία μόνωτα αλαβαστροειδή, αναπαράγουν μεσοελλαδικούς τύπους, όπως υποστηρίζεται αναλυτικά από τη Σταμούδη (2002: 41-3. 2003: 263-4, εικ. 3-4) και το ίδιο ισχύει και για ένα από τα τρία αγγεία, από τον τάφο στον Αχινό (Δακορώνια 1997α. 1997β: 211-4, εικ. 1-3). Πρόκειται για έναν κύαθο με κάθετη λαβή στο χείλος, ένα τυπικό μεσοελλαδικό σχήμα με σποραδικές επιβιώσεις στην πρώιμη μυκηναϊκή περίοδο³, μεταξύ των οποίων συγκαταλέγεται και το αγγείο από τον Αχινό.

Αν και ιδιαίτερα περιορισμένα, και χωρίς την δυνατότητα αντιπαράβολής τους προς κάποιο οικιστικό σύνολο, τα ευρήματα από τις δύο θέσεις οδηγούν σε τρεις σημαντικές διαπιστώσεις. Αφενός, αναδεικνύεται η απουσία της πρώιμης μυκηναϊκής ως τεχνοτροπικά ορισμένης φάσης στην κοιλάδα του Σπερχειού. Αφετέρου, αποδεικνύεται η συνέ-

³ Ένας ακόμη κύαθος με κάθετη (καλαθόσημη) λαβή στο χείλος βρέθηκε σε έναν τάφο της πρώιμης μυκηναϊκής στο Σέσκλο από τον Τσούντα (1908: 151, εικ. 61). Ο Τσούντας αναφέρει ένα ακόμη παράλληλο από τη Στειριά της Αττικής, η χρονολόγηση του οποίου έχει, ωστόσο, αναθεωρηθεί (πρόκειται για μεσοελλαδικό και όχι υστεροελλαδικό αγγείο, βλ. Ιακωβίδης 1968: 186). Ένα άλλο παράδειγμα από ταφικό σύνολο προέρχεται από την Αθήνα, διακοσμείται με τρέχουσα σπειρά και ανάγεται στην ΥΕ Ι (Mountjoy 1995: 5).

Τα δύο άλλα αγγεία από τον τάφο στον Αχινό χρονολογούνται στην ΥΕ ΙΙ. Πρόκειται για ένα τρίτο αλάβαστρο (FS 83) διακοσμημένο με διαγραμμισμένη θηλιά (FM 63), το οποίο χρονολογείται κυρίως στην ΥΕ ΙΙΑ φάση (Mountjoy 1998: 29), και μία σφαιρική πεπεσμένη πρόχου (FS 87) διακοσμημένη με τρέχουσα σπειρά (FM 46: 29), η οποία, βάσει της ελαφρώς λοξά τοποθετημένης λαβής, χρονολογείται και η ίδια χρονολογεί το σύνολο στην ΥΕ ΙΙΒ φάση (Mountjoy 1998: 47).

χεια της μεσοελλαδικής παράδοσης στην παραγωγή κεραμικής, τουλάχιστον μέχρι τα τέλη της ΥΕ ΙΙΒ φάσης. Και, κατά τρίτον, η συνέχεια των μεσοελλαδικών στοιχείων διαπιστώνεται και στην κατανάλωση κεραμικής, όπως υποδεικνύει η απόθεση λίγων αγγείων στους τάφους που αναφέρθηκαν προηγουμένως (Δακορώνια 2000β: 36). Πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι τα τρία αυτά στοιχεία δεν συνιστούν τοπική ιδιαιτερότητα για την κοιλάδα του Σπερχειού, αλλά μία παράδοση, η οποία επιχωριάζει και σε άλλες περιοχές, όπως στην γειτονική Θεσσαλία, όπου απαντά σε οικιστικά (Θεοχάρης 1956: 125. Αδρύμη-Σισμάνη 1994: 27) και τάφικά σύνολα (Αδρύμη-Σισμάνη 1999: 139, 141).

Πίνακας 1: Ποσοτική κατανομή των σχημάτων των αγγείων από το Μικιόρεμα (δεδομένα από Δακορώνια 1985. Dakoronia 1991: 181).

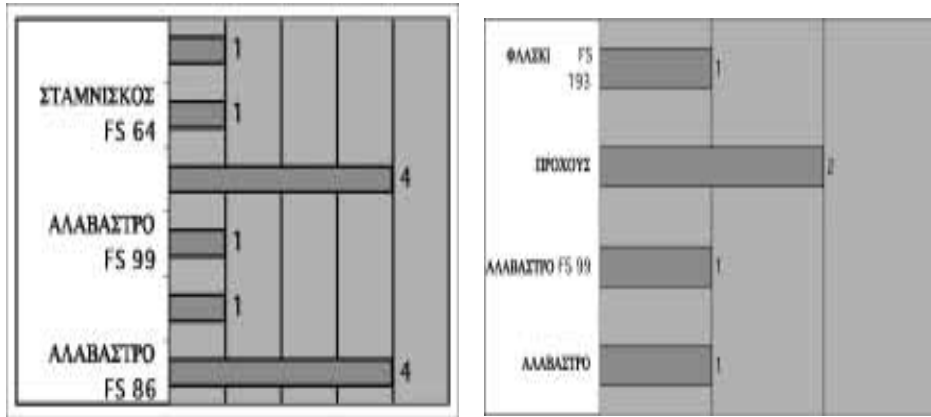
Αμιγές ‘μυκηναϊκό’ κεραμικό υλικό εμφανίζεται για πρώτη φορά στην κοιλάδα από την ΥΕ ΙΙΑ φάση, όπως έχει ορθά διαπιστώσει η Όλγα Κυριαζή (2002) και υποστηρίζεται και εδώ. Στην περίοδο αυτή τοποθετείται το επόμενο χρονολογικά εύρημα, το νεκροταφείο στο Μικιόρεμα, το οποίο απέδωσε το σημαντικότερο, μέχρι σήμερα, σύνολο μυκηναϊκής κεραμικής, αποτελούμενο από 40 και πλέον αγγεία (Δακορώνια 1985. 1988α. 1988β. 1990: 41, εικ. 1-2. Dakoronia 1991: 70-1, fig. 7: 2, pl. 7: 1-4. 1994: 235-6 fig. 11 Δακορώνια & Μπούγια 1999: 29-30). Αν και το υλικό από το νεκροταφείο δεν έχει δημοσιευθεί πλήρως, οι υπάρχουσες πληροφορίες καθιστούν σαφή το ‘μυκηναϊκό’ χαρακτήρα των ευρημάτων. Ειδικότερα, τα σχήματα των αγγείων (τρίτο αλάβαστρο⁴, ψευδόστομος

⁴ Το μόνο δημοσιευμένο αγγείο είναι ένα τρίτο αλάβαστρο (FS 84) διακοσμημένο με σπείρα με διπλό αναδιπλούμενο στέλεχος (FM 49:1, βλ. Δακορώνια 1988α), στο οποίο αναγνωρίζονται θεσσαλικά στοιχεία ως προς το πεπλατυσμένο σχήμα του αγγείου, το διακοσμητικό θέμα [Mountjoy 1999: 813], αλλά και το λευκό αλείφωμα (Δακορώνια 1988α).

Το αρτόσχημο ή σφαιρικό αλάβαστρο αναδεικνύεται στο δημοφιλέστερο σχήμα της

αμφορέας, τρίτος πιθαμφορίσκος, πρόχους, σταμνίσκος, φλασκί, κύπελλο, κύλικα, πίνακας 1) και η διακόσμηση τους, αποδεικνύουν ότι τα στοιχεία, τα οποία χαρακτηρίζουν την παραγωγή της σύγχρονης υστεροελλαδικής κεραμικής έχουν αφομοιωθεί και αναπαράγονται στην κοιλάδα του Σπερχειού, καθώς τα αγγεία αποδίδονται σε τοπικό εργαστήριο (Dakoronia 1991: 71).

Η χρήση του νεκροταφείου στο Μπικιόρεμα συνεχίζεται μέχρι την ΥΕ ΙΙΙΓ, οπότε και χρονολογείται το επόμενο εύρημα, ο κτιστός κιβωτιόσημος τάφος από τις Βαρδάτες. (Marinatos 1940: 334. Lemerle 1939). Ο τάφος περιείχε δώδεκα αγγεία (σφαιρικό⁵, κυλινδρικό και τριποδικό⁶ αλάβαστρο, πρόχους, σταμνίσκος, φλασκί), τα οποία ανάγονται στην ΥΕ ΙΙΙΓ: πρόιμη φάση (Mountjoy 1999: 813-5, fig. 324). Το ομοιογενές αυτό σύνολο

Πίνακας 2: Ποσοτική κατανομή των σχημάτων των αγγείων από τις Βαρδάτες (αριστερά δεδομένα από Mountjoy 1999: 813-5) και το Αρχάνι (δεξιά δεδομένα από Παπακωνσταντίνου 1989: 180).

κοιλάδας, όπως καθίσταται σαφές τόσο από το νεκροταφείο στο Μπικιόρεμα (πίνακας 1), όσο και από το επόμενο εύρημα, τον τάφο στις Βαρδάτες (βλ. πίνακα 2: αριστερά, και την υποσημείωση 5). Και το συγκεκριμένο στοιχείο συνδέει την κοιλάδα με τη Θεσσαλία, όπου επίσης επικρατεί το σφαιρικό αλάβαστρο, όπως στο εκτεταμένο νεκροταφείο της Νέας Ιωνίας (Θεοχάρης & Θεοχάρη 1970: 198-203. Μπάτζιου-Ευσταθίου 1991: 52).

⁵ Το σφαιρικό ή αρτόσχημο αλάβαστρο (FS 86), είναι σπάνιο στην ΥΕ ΙΙΙΓ: πρόιμη (Mountjoy 1998: 146, εικ. 172). Λίγα παραδείγματα αναφέρονται από την Περατή - ο τύπος 'Α' του Ιακωβίδη αναφέρεται στο FS 85, πλησίον του FS 86, (1970: 207-9), και ελάχιστα περισσότερα από την Αχαΐα, όπου δίδονται και άλλα παράλληλα από την Αττική, τη Χαλκίδα, και την Κεφαλονιά (Papadopoulos 1979: 86). Η ύπαρξη τεσσάρων τέτοιων αγγείων της ΥΕΙΙΙΓ: πρόιμης σε ένα μόνον τάφο είναι ενδεικτική για την απήχηση του σχήματος στην κοιλάδα του Σπερχειού, όταν αυτό έχει εκλείψει από τις κεντρικές περιοχές.

Το αλάβαστρο FS 86 φαίνεται να συνδέεται με το αλάβαστρο ή άωτο πιθάριο, το οποίο επιβιώνει και κατά την Πρωτογεωμετρική στο Μπικιόρεμα. Η Δακορόνια έχει υπο-

λο, σε ότι αφορά τη χρονολόγηση και την παραγωγή των αγγείων, παρουσιάζει ορισμένες ομοιότητες με το εν μέρει σύγχρονο προς αυτό σύνολο από το Μπικιόρεμα. Ουσιαστικά, απαντούν αρκετοί κοινοί τύποι αγγείων (σφαιρικό και κυλινδρικό αλάβαστρο, πρόχους, σταμνίσκος) και παρουσιάζεται σχετική συνάφεια στον αριθμό των αγγείων από τον κάθε τύπο που αποτίθεται (πίνακας 2: αριστερά). Επομένως, μπορεί να υποστηριχθεί ότι ανάμεσα στα δύο ευρήματα διαγράφονται ομοιότητες στην απόθεση, άρα και την κατανάλωση κεραμικής.

Τα ίδια στοιχεία απαντούν και στην κεραμική από τον θαλαμοειδή τάφο στο Αρχάνι (Παπακωνσταντίνου 1989: 180, πιν. 75β. Dakoronia 1991: 72, pl. 7: 10. 1994: 236, fig. 12). Ο τάφος στο Αρχάνι απέδωσε ένα μικρό σύνολο αγγείων αποτελούμενο από δύο αλάβαστρα, το ένα από τα οποία τριποδικό, δύο πρόχους και ένα φλασκί, το οποίο χρονολογείται στην ΥΕ ΙΙΙΓ: ύστερη φάση (Mountjoy 1999: 818). Το σύνολο παρουσιάζει σαφείς ομοιότητες με το αντίστοιχο από τις Βαρδάτες, καθώς απαντούν κοινοί τύποι αγγείων (πίνακας 2: δεξιά).

Τα στοιχεία από τις τρεις θέσεις της ύστερης μυκηναϊκής, αν και αποσπασματικά δημοσιευμένα, εκτός από τον τάφο στις Βαρδάτες, οδηγούν σε δύο σημαντικές διαπιστώσεις. Από τη μία πλευρά, τόσο η Δακορώνια (Dakoronia 1991: 71), όσο και η Mountjoy (1999: 813) υποστηρίζουν την παραγωγή κεραμικής από τοπικά εργαστήρια, παρατήρηση η οποία είναι πιθανότατα ορθή, χρήζει, ωστόσο, εργαστηριακής επιβεβαίωσης, όπως έχει συμβεί για γειτονικές θέσεις (Mommensen *et al.* 2001). Τα εργαστήρια αυτά έχουν υιοθετήσει πλήρως το μυκηναϊκό σχηματολόγιο και θεματολόγιο, πιθανόν και την αντίστοιχη τεχνολογία, και διαφοροποιούνται έντονα στους συγκεκριμένους τομείς από την προηγούμενη περίοδο.

στηρίζει ότι τα πρωτογεωμετρικά αλάβαστρα ή άωτα πιθάρια από τη Βοιωτία και την Λοκρίδα κατάγονται πιθανόν από το άωτο σφαιρικό πιθάριο της κοιλάδας – εάν ο όρος ‘mycenaean handleless jar’ αναφέρεται στο FS 77 (Dakoronia 1994: 237). Ωστόσο, εάν η καταγωγή του πρωτογεωμετρικού αλαβάστρου αποδοθεί τελικά στην κοιλάδα του Σπερχειού, είναι λογικότερο να αναζητηθεί στο αλάβαστρο FS 86, σχήμα αγαπητό στην κοιλάδα και κατά την ΥΕΙΠΓ1, παρά στο άωτο σφαιρικό πιθάριο FS 77, σχήμα εμφανιζόμενο κυρίως στην ΥΕ ΙΙΑ1 (Mountjoy 1998: 62).

6 Το τριποδικό αλάβαστρο (FS 99) εμφανίζεται στην ΥΕ ΙΙΙΓ: πρόιμη (Mountjoy 1998: 147) και έχει σημαντική διάδοση στον ηπειρωτικό και τον νησιωτικό χώρο (Βλαχόπουλος 1995: 328). Δύο στοιχεία, πέραν της άμεσης εμφάνισής του σχήματος στην κοιλάδα, πρέπει να τονιστούν ιδιαίτερα σε σχέση με το αλάβαστρο από τις Βαρδάτες. Από τη μία πλευρά, η ύπαρξη δύο αποφύσεων στον ώμο του αγγείου, σε συνδυασμό και με το διακοσμητικό θέμα (κυματοειδείς γραμμές-FM 59), συνδέουν το αγγείο με τον σταμνίσκο από τον ίδιο τάφο και συνηγορούν στην απόδοση αμφότερων των αγγείων στο ίδιο εργαστήριο (Mountjoy 1999: 813). Από την άλλη πλευρά, οι ιδιόμορφες ‘καλαθόσχημες’ λαβές του αλαβάστρου είναι πιθανό να ανάγονται σε κρητικά πρότυπα, καθώς τέτοια στοιχεία εμφανίζονται κατά την ΥΕ ΙΙΙΓ: πρόιμη στον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο (Rutter 2003).

Πέραν τούτου, τα εργαστήρια φαίνεται να διαμορφώνουν έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, όπως υποδεικνύει η εμμονή στην παραγωγή σχημάτων που εκλείπουν από κεντρικές περιοχές, αλλά και η άμεση υιοθέτηση νέων σχημάτων - βλ. υποσημειώσεις 5 & 6. Από την άλλη πλευρά, παράλληλα με την ομοιογένεια στην παραγωγή, παρατηρούνται ομοιότητες και στην κατανάλωση κεραμικής. Το τελευταίο στοιχείο αντικατοπτρίζεται τόσο στην απόθεση κοινών τύπων αγγείων στους τάφους που αναφέρθηκαν προηγουμένως, όσο και στην αριθμητική σχέση των αγγείων που αποτίθενται σε τάφους διαφορετικών θέσεων.

Ουσιαστικά, τα στοιχεία αυτά αποδεικνύουν την επικράτηση καθαρά ‘μυκηναϊκών’ στοιχείων στην παραγωγή και την κατανάλωση – απόθεση κεραμικής, αλλά και την ύπαρξη τοπικών ιδιαιτεροτήτων στην κοιλάδα του Σπερχειού από την ΥΕ ΠΙΑ1 φάση και εξής. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η συγκεκριμένη περίοδος διαφοροποιείται από την προηγούμενη σε ότι αφορά τις υπό συζήτηση πρακτικές.

Η Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην κοιλάδα του Σπερχειού

Έχοντας συζητήσει την δημοσιευμένη υστεροελλαδική κεραμική από την κοιλάδα του Σπερχειού επιχειρείται, μία σύνθεση των δεδομένων. Η θεώρηση πραγματοποιείται στον άξονα χρονικών ενοτήτων, με παράλληλη αναφορά στα χαρακτηριστικά κάθε περιόδου.

Τρεις ευρύτερες χρονικές ενότητες διαπιστώθηκαν από την εξέταση της κεραμικής. Η πρώτη ταυτίζεται με την πρώιμη μυκηναϊκή εποχή, τις ΥΕ I και II περιόδους. Υποστηρίχθηκε ότι κατά την περίοδο αυτή η παραγωγή κεραμικής χαρακτηρίζεται από την συνέχεια μεσοελλαδικών στοιχείων. Το ίδιο ισχύει και για την κατανάλωση κεραμικής, όπως υποδεικνύει η απόθεση λίγων αγγείων στους τάφους. Το τελευταίο στοιχείο σχετίζεται με τις ταφικές πρακτικές της πρώιμης μυκηναϊκής, οι οποίες αποτελούν συνέχεια των αντίστοιχων μεσοελλαδικών στην κοιλάδα του Σπερχειού. Αυτό τουλάχιστον υποδεικνύει τόσο η απόθεση λίγων αγγείων στους τάφους, όσο και η χρήση κιβωτιόσχημων τάφων για ατομικές ταφές, όπως έχει άλλωστε ήδη παρατηρήσει η Δακορόνια (2000γ: 36) ⁷.

⁷ Τα στοιχεία αυτά αναπαράγουν, ουσιαστικά, την εικόνα από τους προγενέστερους τύμβους στα Μάρμαρα, στην ενδοχώρα της κοιλάδας (Δακορόνια 1987α. Maran 1988) και είναι σε συμφωνία με τους ταφικούς κύκλους ή τύμβους της Ανδρώνος, στην θέση Γλύφα: Φανός (Παπακωνσταντίνου 1999. Papakonstantinou 1999). Και στις δύο θέσεις απαντούν κιβωτιόχημοι τάφοι, στους οποίους αποτίθενται λίγα κτερίσματα, στην πλειονότητά τους αγγεία.

Τα στοιχεία αυτά δεν οφείλονται στην υστέρηση των κατοίκων της κοιλάδας κατά την πρώιμη μυκηναϊκή, ούτε δύνανται να χαρακτηρίσουν τους εν λόγω τάφους ‘φτωχούς’ (*contra* Δακορώνια 2000γ: 36), αλλά συνδέονται άμεσα με την συνέχεια των μεσοελλαδικών ταφικών πρακτικών στον υπό συζήτηση χώρο και τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.

Οι τελευταίες παρατηρήσεις, ξεκινώντας από τις πρακτικές της παραγωγής και της κατανάλωσης κεραμικής, συνεχίζοντας στις ταφικές πρακτικές, οι οποίες έχουν σαφείς κοινωνικές προεκτάσεις, και με την επιφύλαξη για την έλλειψη στοιχείων από οικισμούς, θεωρούνται εδώ ενδεικτικές για την αδιάκοπη συνέχεια στην πρώιμη μυκηναϊκή των θεμελιωδών μεσοελλαδικών δομών. Υποστηρίζεται, κατά συνέπεια, ότι, με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, η πρώιμη μυκηναϊκή απουσιάζει από την κοιλάδα ως σαφώς ορισμένη αρχαιολογικά περίοδος. Παράλληλα, ότι απουσιάζουν οι καινοτομίες και οι μεταβολές, τις οποίες σηματοδοτεί η περίοδος για άλλες περιοχές στη νότια Ελλάδα, όπως η Αίγινα, η Αργολίδα, και η Μεσσηνία. Στη θέση αυτών φαίνεται να συνεχίζονται οι μεσοελλαδικές κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες αναπαράγονται, αλλά και οι ίδιες παράγουν τις αντίστοιχες κοινωνικές δομές.

Η δεύτερη χρονική ενότητα ταυτίζεται με την ύστερη μυκηναϊκή και περιλαμβάνει τις ΥΕ ΙΙΑ - Β περιόδους και την ΙΙΓ: πρώιμη φάση. Αναφέρθηκε προηγουμένως ότι κατά την περίοδο αυτή εμφανίζονται αμγώς ‘μυκηναϊκά’ στοιχεία στην παραγωγή και την κατανάλωση κεραμικής. Τα τελευταία συνοδεύονται από την παράλληλη εισαγωγή στην κοιλάδα του Σπερχειού του κατεξοχήν ‘μυκηναϊκού’ τύπου τάφων, του θαλαμοειδούς, όπως καθίσταται σαφές από το νεκροταφείο στο Μπικιόρεμα και τους μεταγενέστερους τάφους στις Βαρδάτες και το Αρχάνι (*contra* Δακορώνια & Μπούγια 1999: 25). Η εισαγωγή της χρήσης θαλαμοειδών τάφων σηματοδοτεί, με τη σειρά της, το πέρασμα από τους ατομικούς στους ομαδικούς τάφους, μία πραγματική καινοτομία για την κοιλάδα, η οποία συνεπάγεται την υιοθέτηση νέων ταφικών πρακτικών⁸. Παράλληλα, παρατηρείται ανακατανομή των οικιστικών θέσεων (Δακορώνια 1999: 181), με την εγκατάλειψη ορισμένων από αυτές, όπως η Βαλόγουρ-

⁸ Η χρήση των ομαδικών τάφων επιβεβαιώνεται και από τον τάφο στις Βαρδάτες, ο οποίος χωρίς να είναι λαξευτός θαλαμοειδής περιέλαβε περισσότερες από μία ταφές. Ο συγκεκριμένος τάφος ανήκει σε έναν όχι ιδιαίτερα συχνό τύπο, αυτόν του κτιστού κιβωτιόσημου ή κτιστού θαλαμοειδούς (Papadimitriou 2001) και αποδεικνύει ότι σε θέσεις όπου η ίδρυση θαλαμοειδών δεν ήταν δυνατή, πιθανόν εξαιτίας της γεωμορφολογίας, η πρακτική ομαδικών ταφών εξυπηρετούνταν από διαφορετικούς τύπους τάφων. Κτιστοί κιβωτιόσημοι τάφοι σε διάφορες παραλλαγές απαντούν στον Μεδεώνα της Φωκίδας (Müller 1999), θέση με την οποία η κοιλάδα του Σπερχειού είχε επιβεβαιωμένες σχέσεις και επαφές (Onasoglou 1989: 130, n 4 fig. 5a-b, και υποσημείωση 9, ακολούθως)

να (Δακορώνια 1998. 2000β: 14), και την ίδρυση νέων σε σχέση όχι μόνον με τα παράλια και τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις, αλλά και με τον έλεγχο ορεινών περασμάτων. Οι θέσεις αυτές περιλαμβάνουν το νεκροταφείο και την αντίστοιχη οικιστική θέση στο Μπικιόρεμα, το Δέμα στα Δύο Βουνά (Kase & Wilkie 1984: 12), τις Βαρδάτες (Marinatos 1940: 334. Lemerle 1939) και μία σειρά από άλλες, πιθανόν σύγχρονες θέσεις.

Οι μεταβολές που παρατηρούνται τόσο στην παραγωγή και την κατανάλωση κεραμικής, όσο και στις ταφικές πρακτικές, αλλά και η αύξηση των οικιστικών θέσεων σε συνδυασμό με τη διαφοροετική κατανομή τους στο χώρο, θεωρούνται ενδεικτικές, εδώ, για την ύπαρξη μιας *δομικής μεταβολής*. Η τελευταία ανιχνεύεται μέσα από την υιοθέτηση του ‘μυκηναϊκού’ υλικού πολιτισμού και, κυρίως, μέσα από την εμφάνιση και την επικράτηση νέων κοινωνικών πρακτικών, οι οποίες αναπαράγονται και αναπαράγουν νέες κοινωνικές δομές. Δεν είναι γνωστό κάτω από ποιες συνθήκες πραγματοποιήθηκε ο ‘εκμυκηναϊσμός’ της κοιλάδας του Σπερχειού. Ένα από τα πλέον πρόσφατα ερμηνευτικά σχήματα προτείνει ότι συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες μέσω των οικονομικών και πολιτικών σχέσεων των κατοίκων μιας περιοχής με ένα ανακτορικό κέντρο οδήγησαν στην συγκεκριμένη διαδικασία (Davis και Bennet 1999: 114-5). Ανακτορικά κέντρα εμφανίζονται νότια της κοιλάδας από τον 14ο αιώνα π. Χ., ωστόσο οι ιστορικές συνθήκες και οι μεταξύ τους σχέσεις παραμένουν άγνωστες, όπως άλλωστε και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων πραγματοποιήθηκε ο ‘εκμυκηναϊσμός’ του υπό συζήτηση χώρου.

Η τρίτη χρονική ενότητα, δυσδιάκριτη στην κεραμική και περισσότερο ορατή μέσα από το σύστημα κατοίκησης, τοποθετείται χρονολογικά στην ΥΕ ΙΙΙΓ: ύστερη και την υπομυκηναϊκή περίοδο. Την εποχή αυτή ιδρύονται νέες θέσεις στην ενδοχώρα (Δακορώνια 1999: 181), όπως στο Αρχάνι και την Παύλιανη (*eadem* 1987β: 188-9, πιν. 68β). Η ίδρυση νέων οικισμών στην ενδοχώρα υποδεικνύει μεταβολή στο σύστημα κατοίκησης και είναι σε συμφωνία με τα δεδομένα από άλλες περιοχές του αιγιακού χώρου.

Η ‘ανάγνωση’ της ιστορικής διαδρομής της κοιλάδας του Σπερχειού κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, ολοκληρώνει, ουσιαστικά, την παρούσα πραγμάτευση, η οποία κινήθηκε μακριά από την πρόσφατη συζήτηση για τον χαρακτήρα του συγκεκριμένου χώρου. Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, η πλέον πρόσφατη πρόταση υποστηρίζει ότι η περιοχή ταυτίζεται, πιθανόν, με μια μυκηναϊκή ‘επαρχία’ (Δακορώνια 1999: 184). Ωστόσο η συγκεκριμένη προσέγγιση δημιουργεί ερωτηματικά, τόσο σε σχέση με την θέση μιας επαρχίας στο μυκηναϊκό κοινωνικό – πολιτικό

ανακτορικό σύστημα, όσο και με το ίδιο το περιεχόμενο του όρου. Σε κάθε περίπτωση, η πρόταση είναι ντετερμινιστική και επιφυλάσσει έναν όλως παθητικό ρόλο για τους ‘μυκηναίους’ κατοίκους της κοιλάδας. Η παρούσα συζήτηση έως και αυτό το σημείο αναδεικνύει την απουσία επαρκών στοιχείων σχετικών με τον χαρακτήρα της κοιλάδας. Από τη μία πλευρά, η έλλειψη δεδομένων τα οποία θα επέτρεπαν την ταύτιση της υπό συζήτηση περιοχής με ένα ‘μυκηναϊκό κέντρο’ δεν δικαιολογεί την χρήση του αντίστοιχου όρου. Από την άλλη πλευρά, η αδυναμία απόδοσης της κοιλάδας⁹ ως περιφέρειας σε κάποιο από τα προς βορρά και νότο ανακτορικά κέντρα¹⁰ αφήνει όλα τα ενδεχόμενα ανοιχτά. Τα στοιχεία αυτά καταδεικνύουν την αδυναμία διατύπωσης μιας σαφούς πρότασης για τη φυσιογνωμία και τον ρόλο της κοιλάδας κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. θεωρείται, ως εκ τούτου, προτιμότερη η διαπίστωση της συγκεκριμένης αδυναμίας από τη διατύπωση άλλων προτάσεων.

Συμπεράσματα

Στις προηγούμενες ενότητες επιχειρήθηκε να καλυφθεί ο διττός στόχος της ανακοίνωσης, αναφορικά τόσο με τη θεώρηση παλαιότερων ερευνών και προσεγγίσεων για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην κοιλάδα του Σπερχειού, όσο και με τη διατύπωση μιας εναλλακτικής πρότασης για το ίδιο θέμα.

Με βάση τους δύο αυτούς άξονες πραγματοποιήθηκε μια σύντομη επισκόπηση της προϊστορικής αρχαιολογίας της κοιλάδας και δόθηκε έμφαση στη θεώρηση παλαιών και νέων προσεγγίσεων για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην ίδια πάντα περιοχή. Υποστηρίχθηκε ότι οι εν λόγω προσεγγίσεις, στην πλειονότητά τους, προβάλλουν ήδη διαμορφωμένες αντιλήψεις στο αντίστοιχο αρχαιολογικό υλικό. Από την άλλη πλευρά, η παρούσα πρόταση ξεκίνησε με τη συζήτηση των δημοσιευμένων συνόλων κεραμικής και κινήθηκε με βάση τους άξονες παραγωγής και κατανάλω-

⁹ Το μόνο στοιχείο που θα επέτρεπε την απόδοση της κοιλάδας ως περιφέρειας σε κάποιο από τα προς νότο κέντρα αποτελεί η ανακάλυψη μιας ‘οδού’ από το Phokis-Doris Expedition, η οποία συνέδεε τον Μαλιακό με τον κόλπο της Κρίσσης (Kase 1973. Wallace & Kase 1980. Kase *et. al.* 1991). Ωστόσο, η χρονολόγηση της συγκεκριμένης ‘οδού’ στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού έχει αμφισβητηθεί (Jansen 1995: 28), και θεωρείται, πλέον, ότι κατά την περίοδο αυτή λειτουργούσε ως απλό πέρασμα (*idem* 29)

¹⁰ Η πρόσφατη ανακάλυψη ενός νέου μυκηναϊκού ανακτορικού κέντρου στο Διμήνι της Μαγνησίας (Αδρύμη-Σισμάνη 2004) θέτει τη συζήτηση για την κοιλάδα του Σπερχειού σε νέα βάση. Στο Διμήνι βρέθηκαν δύο επιγραφές στη Γραμμική Β (*eadem*: 83-4 εικ. 5, 93 εικ. 17 & 18,), οι οποίες, χωρίς να συνιστούν τμήμα αρχείου, αποδεικνύουν ότι η γλώσσα και η γραφή του μυκηναϊκού ανακτορικού συστήματος ήταν σε χρήση μέχρι και σε αυτή την περιοχή. Το νέο εύρημα, σε συνδυασμό με την ύπαρξη δύο μειζόνων μυκηναϊκών ανακτορικών κέντρων νότια της κοιλάδας, της Θήβας και του Ορχομενού, δημιουργεί μία νέα εικόνα για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην σημερινή κεντρική Ελλάδα.

σης κεραμικής. Η συγκεκριμένη προσέγγιση επέτρεψε την διάκριση χρονικών ενοτήτων, οι οποίες σηματοδοτούνται από μεταβολές στις συγκεκριμένες πρακτικές. Υποστηρίχθηκε ότι οι συγκεκριμένες ενότητες δεν αφορούν μόνον την κεραμική, αλλά και ευρύτερες κοινωνικές πρακτικές, οι οποίες αναπαράγουν και οι ίδιες αναπαράγονται μέσα από κοινωνικές δομές. Η πρώτη περίοδος ταυτίζεται με την πρώιμη μυκηναϊκή και χαρακτηρίζεται από την συνέχεια των μεσοελλαδικών στοιχείων στην κεραμική και τις κοινωνικές πρακτικές, η δεύτερη με την μέση και ύστερη μυκηναϊκή, οπότε και υιοθετείται ο 'μυκηναϊκός' υλικός πολιτισμός και οι αντίστοιχες πρακτικές, και η τρίτη, με την ύστατη μυκηναϊκή, διακρινόμενη μέσα από πιθανή μεταβολή στο σύστημα κατοίκησης.

Τα διαθέσιμα δεδομένα, αναφορικά με τις έρευνες πεδίου και το δημοσιευμένο υλικό, δεν επιτρέπουν μία λεπτομερέστερη κατανόηση του χώρου και είναι αδύνατον να διατυπωθούν προτάσεις για τον χαρακτήρα του χώρου, επί του παρόντος. Σε κάθε περίπτωση, η ποικιλία που διαγράφεται στον οριζόντιο – χωρικό – και τον κάθετο - χρονικό – άξονα, καθιστούν ατυχή την μονοδιάστατη αντιμετώπιση της κοιλάδας, και επιβάλλουν τη χρήση περισσότερο ευέλικτων σχημάτων. Σε αυτή την κατεύθυνση, θα ήταν χρήσιμο η έρευνα να προσανατολιστεί προς τρία σημεία: την εντατική επιφανειακή έρευνα περιοχών της κοιλάδας, την ανασκαφική έρευνα τμήματος από μία, τουλάχιστον, οικιστική θέση, αλλά και την τελική δημοσίευση του ήδη υπάρχοντος υλικού. Παλαιά και νέα δεδομένα υπό το φως κατάλληλων θεωρητικών εργαλείων δύνανται να συμβάλουν σε μια καλύτερη κατανόηση της κοιλάδας του Σπερχειού στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού.

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες εκφράζονται στον Καθηγητή Προϊστορικής Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων κ. Θ. Παπαδόπουλο για διορθώσεις σε μία πολύ πιο πρώιμη και διαφορετική εκδοχή του παρόντος, στη Δρα Φ. Δακορώνια, Επίτιμη Έφορο Αρχαιοτήτων, για τις παρατηρήσεις κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, στην κ. Μαρία-Φωτεινή Παπακωνσταντίνου, Προϊσταμένη της ΙΔ' Ε.Π.Κ.Α. για την θερμή υποδοχή του παρόντος, και, κυρίως για τις διορθώσεις στο κείμενο, και στην Δρα Π. Μπούγια για την ενημέρωση σχετικά με τα νέα ευρήματα από το Λιμογάρδι (2004). Οι απόψεις που εκφράζονται, οι παραλήψεις και τα λάθη βαρύνουν αποκλειστικά τον γράφοντα.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 1994: Η μυκηναϊκή πόλη στο Διμήνη: Νεότερα δεδομένα για την αρχαία Ιωλκό. Στο Ν. Κολιού (επιμέλεια έκδοσης), *Νεότερα δεδομένα των ερευνών για την αρχαία Ιωλκό*, Βόλος: Δήμος Βόλου: Δημοτικό Κέντρο Ιστορικών Ερευνών Τεκμηρίωσης Αρχείων, 17-45.

Αδρύμη-Σισμάνη, Β.1999: Μυκηναϊκός κεραμικός κλίβανος στο Διμήνι. Στο *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, 131 – 142.

Αδρύμη-Σισμάνη, Β. 2004: Μυκηναϊκή Ιωλκός. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* XXXII-XXXIV, 1999-2001 (2004), 71-100.

Βλαχόπουλος, Α. 1995: Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδος στη Νάξο. Τα ταφικά σύνολα και οι συσχετισμοί τους με το Αιγαίο. Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.

Βορτσέλας, Ιωαν. 1973 (1907): *Φθιώτις, η προς Νότον της Όθρουος*, Αθήνα: Κασταλία.

Chef, W. J. 1991: Dhema. Στο Kase *et al.* 1991, 56-9.

Δακορώνια, Φ.1985: Ανασκαφικές Εργασίες: Σταυρός, Μπικιορέμα. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 33, 1978 (1985), Β' 1, Χρονικά, 136 – 137.

Δακορώνια, Φ, 1987α: *Μάρμαρα. Τα Υπομυκηναϊκά νεκροταφεία των τύμβων*, Αθήνα: Εκδόσεις Γκόνιη.

Δακορώνια, Φ. 1987β: Ανασκαφικές εργασίες: Παύλιανη. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 34, 1979 (1987), Β' 1, Χρονικά, 188-189.

Δακορώνια, Φ. 1988α: Λήμμα 70: Τρίτο Αλάβαστρο. Στο Δημακοπούλου 1988, 133.

Δακορώνια, Φ. 1988β: Λήμμα 232: Αιχμή Δόρατος. Στο Δημακοπούλου 1988, 238.

Δακορώνια, Φ. 1990: Ο Αχιλλέας και η κούλαδα του Σπερχειού. *Αρχαιολογία* 34, 40-3.

Δακορώνια, Φ. 1997α: Μυκηναϊκά ευρήματα από την Αχαΐα Φθιώτιδα. Στο Β. Κοντονάτσιος (επιμέλεια έκδοσης) *Αχαιοφθιωτικά Β'*, Αλμυρός: Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αλμυρού, 209 – 224.

Δακορώνια, Φ. 1997β: Ανασκαφικές Εργασίες: Αχινός, αγρός Κ. Σουλιώτη. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 47, 1992 (1997) Β' 1, Χρονικά, 190 – 191.

Δακορώνια, Φ. 1998: Ανασκαφικές Εργασίες: Λαμία, οικόπεδο Φ. Σφυρή. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 48, 1993 (1998), Β' 1, Χρονικά, 199.

Δακορώνια, Φ. 1999: Νομός Φθιώτιδας: μέρος του Μυκηναϊκού Κόσμου ή της Περιφέρειάς του; Στο *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, 181-186.

Δακορώνια, Φ. 2000α: Παραδόσεις Αρχαίων. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 50, 1995 (2000), Β' 1, 348-350.

Δακορώνια, Φ. 2000β: Το έργο της ΙΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων από το 1990 έως το 1998. Στο: *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και στην ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 13-21.

Δακορώνια, Φ. 2000γ: Οι πρώιμες φάσεις της ΥΕ περιόδου στο νομό Φθιώτιδος. Στο: *Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ. στη Θεσσαλία και στην ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, 35-37.

Dakoronia, F. 1991: Late Helladic III, Submycenaean and Protogeometric finds in the Spercheios valley. Στο Kase *et al.* 1991, 70-3.

Dakoronia, F. 1994: Spercheios valley and the adjacent area in Late Bronze Age and Early Iron Age. Στο *Θεσσαλία: δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990, αποτελέσματα και προοπτικές*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, 233-242.

Δακορώνια, Φ. και Π. Μπούγια 1999: *Τον καιρό των Μυκηναίων στη Φθιώτιδα* (Πρόγραμμα Μελίνα - Ο κόσμος της αρχαιότητας. Εκπαιδευτικός φάκελλος: Η μυκηναϊκή συλλογή του Αρχαιολογικού Μουσείου Λαμίας), Λαμία: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευμάτων - Υπουργείο Πολιτισμού.

Δακορώνια, Φ. και Π. Μπούγια (επιμέλεια έκδοσης) 2002: *Ο δρόμος είχε τη δική του ιστορία: αρχαιολογικά ευρήματα από τις ανασκαφές στη Φθιώτιδα κατά μήκος της Νέας Εθνικής Οδού και του Αγωγού Φυσικού Αερίου*, Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Davis, J. L. και J. Bennet 1999: Making Mycenaean: Warfare, territorial expansion and representations of the Other in the pylian kingdom. Στο R. Laffineur, (επιμέλεια έκδοσης) *Polemos: le Contexte Guerrier en Egeé a l'Âge du Bronze*, (Aegaeum 19) Université de Liège,

University of Texas at Austin, 105-119.

Desborough, V. R. d' A. 1964: *The last Mycenaeans and their successors: An archaeological survey, C. 1200 – C. 1000 B.C.*, Oxford: Clarendon Press.

Δημακοπούλου, Κ. (επιμέλεια έκδοσης) 1988: *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος: Πέντε Αιώνες Πρώιμου Ελληνικού Πολιτισμού 1600-1100 π. Χ.*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού–Ελληνικό Τμήμα ICOM, 133.

Hope-Simpson, R. και O. T. P. K. Dickinson 1979: *A Gazetteer of Aegean Civilization in the Bronze Age. Vol. I: The Mainland and Islands (Studies in Mediterranean Archaeology LI)*, Göteborg: Paul Åströms Förlag.

Hope-Simpson R. και J. F. Lazenby 1959: The Kingdom of Peleus and Achilles. *Antiquity* 33, 102-105.

Hope-Simpson R. και J. F. Lazenby 1970: *The Catalogue of the ships in Homer's Iliad*, Oxford: Clarendon Press.

Θεοχάρης, Δ. Ρ. 1961: Ανασκαφάι εν Ιωλκό. *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας* 1956 (1961), 119-130.

Θεοχάρης, Δ. Ρ. 1966: Αρχαιότητες και μνημεία Θεσσαλίας: Α' Μουσεία και Συλλογαί, 3. Αρχαιολογική Συλλογή Λαμίας. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 19, 1964 (1966), Β' 2, Χρονικά, 241-3.

Θεοχάρης, Δ. Ρ. και Μ. Θεοχάρη 1970: Εκ του νεκροταφείου της Ιωλκού. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* III, 198-203.

Ιακωβίδης, Σ. 1968: Η μεσοελλαδική προχοϊσκη της Στειριάς. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* I, 184-189.

Ιακωβίδης, Σ. 1970: *Περατή, το Νεκροταφείο, Α', Β', Γ' (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ. 67)*, Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Ιωαννίδου, Αλ. 1973: Εκ Λιανοκλαδίου Φθιώτιδος. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ' Αθηνών* VI, 395-401.

Jansen, A. 1994: Stations along the roads in the area of Mycenae: An analysis of the Mycenaean road system and its relation to the Mycenaean state. Ph. D. dissertation, University of Pennsylvania.

Kase, E. W. 1973: Mycenaean roads in Phocis. *American Journal of Archaeology* 77, 74-77.

Kase, E. W. και N. C. Wilkie 1984: The Phokis–Doris Expedition. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 32, 1977 (1984), Β' 1, Χρονικά, 110–113.

Kase, E. W., G. J. Szemler, N. C. Wilkie & P. W. Wallace (επιμέλεια έκδοσης), 1991: *The Great Isthmus corridor route: explorations of the Phokis-Doris expedition*, Volume I, Dubuque: Kendall/Hunt Publishing company.

Knappett, C. 2002: Mind the gap: between pots and politics in Minoan studies. Στο Y. Hamilakis (επιμέλεια έκδοσης), *Labyrinth revisited: rethinking 'Minoan' archaeology*, Oxford: Oxbow Books, 167-188.

Κομνηνού-Κακριδή, Ολ.: *Ομήρου Ιλιάς (αρχαίο κείμενο, εισαγωγή, μετάφραση, σχόλια)*. Στο Ε. Π. Παπανούτσος (επιμέλεια έκδοσης) *Αρχαίοι Έλληνες Συγγραφείς*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ι. Ν. Ζαχαρόπουλου.

Kyriazi, O. 2002: The first stages of the Mycenaean period in the region of Phthiotis (περίληψη). Στο *8th European Association of Archaeologists Annual Meeting, 24-29 September 2002, Abstracts book*, Thessaloniki: Hellenic Ministry of Culture, Aristotle University of Thessaloniki, 112-113.

Lemerle, P. 1939: Chronique de fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1939: Thermopyles. *Bulletin de Correspondance Hellénique* LXIII 1939 (1941), 309-310.

Maran, J. 1988: Zur Zeitstellung der Grabhügel von Marmara (Mittelgriechenland), *Archäologisches Korrespondenzblatt* 18, 341-355.

Marinatos, S. 1940: Forschungen in Thermopylai. Στο M. Wegner (επιμέλεια έκδοσης) *Bericht über den VI. Internationalen Kongress für Archäologie*, Berlin: De Gruyter, 333-341.

Mommsen, H., A. Hein, D. Ittameier, J. Maran και Ph. Dakoronia 2001: New mycenaean pottery production centres from the eastern part of central Greece obtained by Neutron Activation Analysis. Στο Ιωάν. Μπασιδάκος, Ελ. Αλούπη, & Γ. Φακορέλλης (επιμέλεια έκδοσης) *Αρχαιομετρικές Μελέτες για την Ελληνική Προϊστορία και Αρχαιότητα*, Αθήνα: Ελληνι-

- κή Αρχαιομετρική Εταιρεία, Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Μελετών, 343-354.
- Mountjoy P. 1995: *Mycenaean Athens (Studies in Mediterranean Archaeology Pocket Book 127)*, Jonsered.
- Mountjoy P. 1998: *Μυκηναϊκή Γραπτή Κεραμική* (μετάφραση Δ. Γ. Γόντικα), Αθήνα: Εκδόσεις Καρδαμίτσα.
- Mountjoy P. 1999: *Regional Mycenaean Pottery*, Vols 1, 2, Rahden/Westf. M. Leidorf & Deutsches Archäologisches Institut.
- Μπάτζιου-Ευσταθίου Α. 1991: Μυκηναϊκά από τη Νέα Ιωνία Βόλου. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 40, 1985 (1991), Α', Μελέτες, 17-70.
- Μπούγια, Π. 2004: Λιμογάρδι: Αρχαιολογικός χώρος Ναρθακίου. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 53, 1998 (2004), Β' 2, Χρονικά, 397-400.
- Müller, S. 1999: Ιδιομορφίες στην ταφική αρχιτεκτονική του Μεδεώνα Φωκίδας. Στο *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία: Υπουργείο Πολιτισμού & ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, 223-234.
- Onassoglou A. 1989: Nouveaux cachets mycéniens de Phthiotide, de Locride de l'Est et de Phocide. Στο T. Hackens και G. Moucharte (επιμέλεια έκδοσης) *Technology and Analysis of Ancient Gemstones (PACT 23)*, Strasbourg: Council of Europe, 125-145.
- Papadimitriou, N. 2001: *Built Chamber Tombs of Middle and Late Bronze Age Date in Mainland Greece and the Islands (British Archaeological Reports-International Series 925)*, Oxford: Archaeopress.
- Papadopoulos, A. 1979: *Mycenaean Achaea (Studies in Mediterranean Archaeology LV)*, Göteborg: Paul Åströms Förlag.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ. 1989: Ανασκαφικές Εργασίες: Αρχάνι, οικόπεδο Β. Ξαρχόπουλου, *Αρχαιολογικό Δελτίο* 38 1983 (1989), Β' 1, Χρονικά, 180.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ. 1995: Ανασκαφικές Εργασίες: Ράχες, θέση Φούρνου. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 44 1989 (1995), Β' 1, Χρονικά, 169-170.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ. 1997: Τεφρά μνύεια αγγεία από τον Αχινό. Στο Β. Κοντονάτσιος (επιμέλεια έκδοσης), *Αχαιοφθιωτικά Β'*, Αλυμρός: Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αλυμρού, 125-142.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ. 1999: Ο ταφικός κύκλος Α της Αντρώνας. Πρώτη παρουσίαση. Στο *Η περιφέρεια του Μυκηναϊκού Κόσμου*, Λαμία: ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, 171-180.
- Παπακωνσταντίνου, Μ.-Φ. 2002: EXINOS: Ιστορικό περιγράμμα, μνημειακή τοπογραφία και αρχαιολογικά ευρήματα μιας αρχαίας θεσσαλικής πόλης στον Αχινό Φθιώτιδος. Στο Ιωάν. Μακρής (επιμέλεια έκδοσης), *Πρακτικά 1^{ου} Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας*, Λαμία, 25-34.
- Papaconstantinou, M.-F. 1999: The Grave circle B of Antron. Preliminary report. Στο P. P. Betancourt, V. Karageorghis, R. Laffineur και W.-D. Niemeier (επιμέλεια έκδοσης), *Meletemata (Aegaeum 20)*, 625-630.
- Παπαναγιώτου, Τ. 1971: *Ιστορία και Μνημεία της Φθιώτιδος*, Αθήνα: Δήμος Λαμίων.
- Rutter, J. B. 2003: The nature and potential significance of Minoan features in the earliest Late Helladic IIIc ceramic assemblages of the central and southern Greek mainland. Στο S. Deger-Jalkotzy και M. Zavadil (επιμέλεια έκδοσης), *LH IIIc Chronology and Synchronisms*, Wien: Verlag Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 193-216.
- Shelmerdine, C. W. 2001: Review of Aegean prehistory VI: The Palatial Bronze Age of the southern and central Greek Mainland. Στο T. Cullen (επιμέλεια έκδοσης), *Aegean Prehistory: A Review (American Journal of Archaeology Supplement 1)*, Boston: Archaeological Institute of America, 329-377.
- Σπυρόπουλος, Θ. 1972: Περιοδεία: Βαρδάτατες Λαμίας, Αυλάκι, Μελιταία, Πελασγία, Στύρφακα, Παναγιά. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 25, 1970 (1972), Β' 1, Χρονικά, 243-5.
- Σταμούδη, Αικ. 2002: Οι ανασκαφές στον Αγωγό Φυσικού Αερίου-Εργα Δ.Ε.Π.Α.: Λαμία-θέση 'Ταράτσα', 214^ο χλμ. Στο Δακορόνια & Μπούγια 2002, 41-3.
- Σταμούδη, Αικ. 2003: Ταράτσα: Αγία Παρασκευή. Ενιαία πολιτισμική προσέγγιση μέσα από μία αποσπασματική ματιά σε μια προϊστορική θέση της περιοχής της Λαμίας.

Στο Ν. Κυπαρίσση-Αποστολίκα και Μ. Παπακωνσταντίνου (επιμέλεια έκδοσης), *Η περιφέρεια του μυκηναϊκού κόσμου: Β' Διεθνές Διεπιστημονικό Συμπόσιο*, Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού, ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών & Κλασικών Αρχαιοτήτων, 263-279.

Τσουντας Χ. 1908: *Αι Προϊστορικαί Ακροπόλεις Διμηγίου και Σέσκιλον (Βιβλιοθήκη της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας Αρ. 14)*, Αθήνα: Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία.

Wace, A. J. B. και M. S. Thomson 1909: Early Civilization in North Greece: Preliminary report on excavations in 1909. *University of Liverpool Annals of Archaeology and Anthropology* II, 149-158.

Wace, A. J. B. και M. S. Thomson 1912: *Prehistoric Thessaly, Being an account of recent excavations and explorations in North-Eastern Greece from lake Kopais to the borders of Macedonia*, Cambridge: Cambridge University Press.

Wallace, P. 1991: Description of Sites. Στο Kase *et al.* 1991, 46-55.

Wallace, P. και E. Kase 1980: The route of the Dorian Invasion. *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών* XI, 1978 (1980), 102-107.

Χουρμουζιάδης Γ. 1979: Ανασκαφικές Έρευνες: Πλατάνια, Κάστρο Λαμίας. *Αρχαιολογικό Δελτίο* 29 1973-1974 (1979), Β' 2, Χρονικά, 518-520.

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Μαρία Βλαχάκη
αρχαιολόγος

ΘΕΜΑ
Ο «θησαυρός» των Λιβανατών

Ο νομισματικός «θησαυρός» με τη συμβατική ονομασία «θησαυρός Λιβανατών» αποκαλύφθηκε το 1970¹, κατά την ανασκαφική έρευνα οικοδομήματος στην περιοχή του αιγιαλού και στη θέση «Παζαράκι»² («Τσελεπάκ»³), 5χλμ νότια από την πόλη των Λιβανατών. Στη θέση αυτή έχουν ανασκαφεί λείψανα ρωμαϊκών επαύλεων (Villae rusticae) από την ΙΔ' ΕΠΚΑ⁴. Επίσης, δεν απέχει πολύ από τον Κύνο, όπου υπάρχει βεβαιωμένη κατοίκηση από τα προϊστορικά χρόνια⁵ και όπου πιθανολογείται οικισμός της παλαιοχριστιανικής περιόδου⁶.

εικ.1

εικ.2

Το οικοδόμημα που χωροταξικά εντάσσεται ο «θησαυρός», ήταν κατασκευασμένο από αργολιθοδομή μέγιστου σωζόμενου ύψους 0,80μ., με σποραδική χρήση κεραμίδων και συνδετικό ασβεστοκονίαμα. Τρία μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία – πιθάρια (εικ.1) και ένα κτιστό φρέαρ στον ίδιο χώρο (εικ.2), προσδιορίζουν το λειτουργικό ρόλο του κτιρίου ως αποθηκευτικό. Πολλά θραύσματα αγγείων τα οποία συλλέχθηκαν από το εσωτερικό των πιθαριών και τμήμα αγωγού που καταλήγει στο στόμιο του φρέατος συνηγορούν στη χρήση του κτηρίου για την αποθήκευση και διάθεση προϊόντος υγρής μορφής⁷. Σε ένα τέταρτο πιθάρι σπασμένο κατά το ήμισυ, βρέθηκε ο «θησαυρός». Αποτελείται συνολικά από 1089 νομίσματα. Από αυτά τα 284 γλίστρησαν έξω από το αγγείο και σκόρπησαν πάνω στο δάπεδο.

Όλα τα νομίσματα είναι χάλκινα και σώζουν την πράσινη πατίνα τους. Από τα 1085⁸, τα 958 έγινε κατορθωτό να ταυτιστούν. Τα 116 νομίσματα είναι τελείως φθαρμένα, ενώ 11 σώζονται σε θραύσματα.

Ο «θησαυρός» καλύπτει χρονικά την περίοδο από το α΄ μισό του 4ου έως το β΄ μισό του 6ου αιώνα μ.Χ.. Τα πρωϊμότερα νομίσματα αποτελούν οι μεταθανάτιες κοπές του Μ. Κωνσταντίνου, και τα οψιμότερα δύο 20νούμια του Ιουστίνου Β΄.

εικ.3

Ξεχωριστή κατηγορία αποτελούν εννέα (9) νομίσματα των προχριστιανικών χρόνων.

Εύκολα αναγνωρίζεται λόγω της πολύ καλής διατήρησης: α) ένα νόμισμα του αυτοκράτορα της Μακεδονίας Αντίγονου Γονατά (277-239 π.Χ.)⁹. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος, στραμμένη προς τα δεξιά. Στον οπισθότυπο ο Πάνας με τρόπαιο (εικ.3).

εικ.4

Και β) 3 νομίσματα των Οπουντιών Λοκρών (196-146 π.Χ.)¹⁰. Στον εμπροσθότυπο εικονίζεται κεφαλή της Αθηνάς με την επιγραφή ΟΠΟΥΝΤΙΩΝ. Στον οπισθότυπο ένα τσαμπί σταφυλιού συμβολίζει την ενασχόληση των κατοίκων με την αμπελουργία και την οινοποιία (εικ.4).

Η ένταξή τους στο περιεχόμενο του «θησαυρού» είναι δυνατή και μπορεί να ερμηνευθεί: α) ως σύμπτωση, φαινόμενο συχνό για τον 4ο και 5ο αι. μ.Χ.¹¹. Ο κάτοχος του «θησαυρού» ή κάποιος από τους πληρωτές του, αφού τα μάζεψαν, τα πρόσθεσαν από σύμπτωση ή τυχαία στη συλλογή. β) Πολύ πιθανόν όλα τα πρώιμα νομίσματα να χρησιμοποιούνται πλέον με βάση το βάρος τους ως μέταλλα και όχι με βάση την αρχική τους διατίμηση¹². Επισημαίνουμε ότι οι κοπές του Αντίγονου Γονατά (277-239 π.Χ.) απαντώνται σε «θησαυ-

Μονοθετική κοπή	Μέγας	Λαύρεντι	Κωνσταντίνος	Κωνσταντίνος	Ιουλιανός
	Κων/νο	†	§ Β'	§ Γάλλος	§ Β'
Μακεδονία	5				
VICTORIA		1			
GLORIA		11			
Ανατολή		8			
Νότιος		17			
Gal/Tamp			280	26	26
Βαλκανία			106	25	21
Spain			58		
Republica					
Αθήνα/απο					
ΣΥΝΟΛΟ	5	37	444	51	47
					360

πίνακας Α

		Βαϊζαντινός Θεοδόσιος	
		ξ Β'	ξ Β'
B	Βασιλείς	1	1
	Νέες	1	
	ΣΥΝΟΛΟ	3	

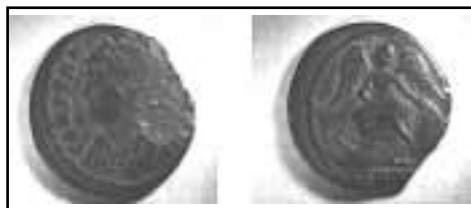
		Ιουστινός
		ξ Β'
Γ'	Νέοι	2
	ΣΥΝΟΛΟ	2

Φθισμένα	116
Θραύσματα	11
ΣΥΝΟΛΟ	127

πίνακας Β' - Γ'

εικ.5

εικ.6

ρους» της Μακεδονίας έως και το β' τέταρτο του 2ου αι. π.Χ.

Στους πίνακες δίνεται η ποσοτική κατανομή των διαφόρων νομισματικών τύπων που περιέχει ο «θησαυρός». (πίν. Α, Β, Γ). Η εποχή που καλύπτει χρονικά, μπορεί να υποδιαιρεθεί

στις εξής περιόδους:

Α' περίοδος: 337-361μ.Χ. Περιλαμβάνει σε μικρό ποσοστό μεταθανάτιες κοπές του Μ. Κωνσταντίνου (337 μ.Χ. κ.ε.), κοπές των Διαδόχων του¹³, ενώ πλεονάζουν, χαρακτηρίζοντας τον θησαυρό», οι νομισματικοί τύποι FEL. TEMP. REPARATIO (591), και SPES REIPUBLICAE (253). Τα τελευταία ανάγονται στη μετα-μεταρρύθμιση των χάλκινων νομισμάτων εποχή (346-361 μ.Χ.).

1) Αναλυτικότερα, οι μεταθανάτιες κοπές του Μ. Κωνσταντίνου περιλαμβάνουν τους εξής τύπους:

α. 1 AE 4. Εμπροσθότυπος: (DV. CONSTANTINVS PT. AVGG. O M.

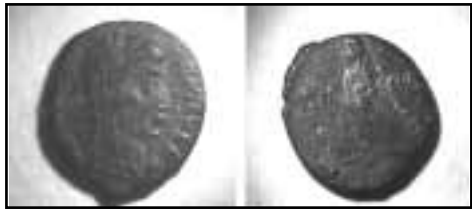
Κωνσταντίνος σε προφίλ προς τα δεξιά. Φοράει πέπλο. Οπισθότυπος: (VN . MR .). Ο αυτοκράτορας ολόσωμος, στραμμένος προς τα δεξιά. Φοράει πέπλο¹⁴. (εικ.5).

β. 1 AE 4. Εμπροσθότυπος: Χωρίς επιγραφή. Ο αυτοκράτορας σε προφίλ προς τα δεξιά. Οπισθότυπος: Ο αυτοκράτορας οδηγεί τέθριππο. Επάνω, το χέρι του Θεού¹⁵. Στο έξεργο SMNT.

γ. 2 AE 4. Εμπροσθότυπος: CONSTANTINOPOLIS. Η Κωνσταντινούπολη προσωποποιημένη σε προφίλ προς τα αριστερά. Φοράει μανδύα και κρατάει αυτοκρατορικό σκήπτρο. Οπισθότυπος: Χωρίς επιγραφή. Νίκη

στραμμένη προς τ' αριστερά. Φέρει το δεξί πόδι πάνω σε ακρόπρωο, κρατάει σκήπτρο και ακουμπάει σε ασπίδα ¹⁶. (εικ.6).

δ. 1 ΑΕ 3/4. Εμπροσθότυπος: VRSB ROMA. Η Ρώμη σε προφίλ προς τα αριστερά. Φοράει περικεφαλαία και αυτοκρατορικό μανδύα. Οπισθότυπος: Χωρίς επιγραφή. Η λύκαινα θηλάζει το Ρωμύλο και το Ρέμο¹⁷. (εικ.7).

εικ.7

2) Τα νομίσματα των Διαδόχων του Μ. Κωνσταντίνου, οι οποίοι εικονίζονται σε προφίλ προς τα δεξιά, στον οπισθότυπο παρουσιάζουν τα εξής θέματα:

α. (VICTORIA AVGVSTORVM)¹⁸. Νίκη σε κίνηση προς τ' αριστερά. Με το δεξί χέρι κρατάει στέφανο. (εικ.8).

εικ.8

β. GLORIA EXERCITVS¹⁹ : (δόξα στρατεύματος). Δύο στρατιώτες όρθιοι, γύρω από ένα λάβαρο. Στο έξεργο SMK(M). (εικ.9).

εικ.9

γ. (VICTORIAE DD. AVGG. Q. NN.). Δύο Νίκες αντωπές²⁰. (εικ.10)

δ. Η επιγραφή VOT. / XX. / MVLT. / XXX. ²¹ (Vota Multa: πολλές ευχές) σε τέσσερις στίχους μέσα σε στεφάνι. (εικ.11).

εικ.10

3) Το διάστημα μετά τη μεταρρύθμιση των χάλκινων νομισμάτων (346-361 μ.Χ.) αντιπροσωπεύεται από δύο νομισματικούς τύπους:

α. FEL. TEMP. REPARATIO (591), όπου στρατιώτης λογχίζει πεσμένο ιππέα. (εικ.12). Η επιγραφή, αποτελεί την συγκεκριμένη

εικ.11

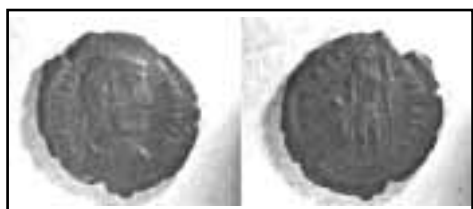
απόδοση του «felix temporum reparatio» ή «felicitium temporum reparatio». Εκφράζει την ευτυχή απόδοση της εποχής ή την απόδοση των ευτυχημένων χρόνων που προηγήθηκαν. Το τελευταίο είναι το πιο πιθανό. Τα

εικ.12

εικ.13

εικ.14

εικ.15

νομίσματα του τύπου χρονολογούνται στην β' περίοδο της μεταρρύθμισης επί Κωνσταντίου Β' (354-361 μ.Χ.) και επί Κωνσταντίου Γάλλου (351-354). Ενώ συμπεριλαμβάνονται και κοπές του Ιουλιανού Β' (360-363)²².

β. SPES REIPVBLICE (253) στον οποίο ο αυτοκράτορας κρατάει στο δεξί χέρι σφαίρα και στο αριστερό δόρυ. (εικ.13). Χρονολογούνται μεταξύ 354-363, και αποδίδονται στον Κωνσταντίο Β' (β' περίοδος μεταρρύθμισης 354-361) και στον Ιουλιανό (360-363)²³. Εκφράζουν την ελπίδα για δημοκρατία.

Πιθανόν, αντικατοπτρίζουν την προσπάθεια του Κωνσταντίου για δίκαιη και ορθή εσωτερική πολιτική, στα πρότυπα της Ρώμης και της ρωμαϊκής συγκλήτου, καθώς και τις μεταρρυθμίσεις του Ιουλιανού, με τις οποίες προσπάθησε να εκδημοκρατίσει τους αστικούς θεσμούς και την αστική ζωή γενικότερα²⁴.

Τα δεκατέσσερα χρόνια που μεσολαβούν μέχρι τη β' περίοδο χαρακτηρίζονται από την απειλή των Γότθων για διείσδυση στη Βαλκανική²⁵. Έτσι η αναπόληση των καλών ημερών εκφράζεται με

τη συνέχιση της κυκλοφορίας των νομισμάτων τύπου FEL. TEMP. REPARATIO.

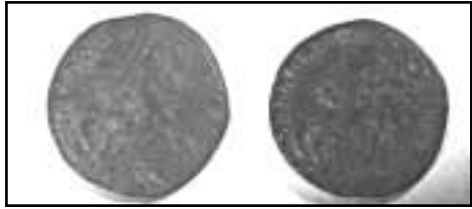
Β' περίοδος: 375-395 μ.Χ. Αντιπροσωπεύεται από νομίσματα των αυτοκρατόρων Βαλεντινιανού Β' (375-392) και Μ. Θεοδοσίου (379-395), οι οποίοι αγωνίστηκαν για τη διαφύλαξη των συνόρων και τη ρύθμιση της κοινωνικής ισορροπίας²⁶. Στους νομισματικούς τύπους εξακολουθεί να μνημονεύεται η αξία της δημοκρατίας:

α) SALVS REIPVBLICE²⁷ - Νίκη στραμμένη προς τα δεξιά μεταφέροντας τρόπαιο και σέρονοντας αιχμάλωτο (1) (εικ.14).

και **β)** REPARATIO REIPVBLICE²⁸ - Στραμένος ο αυτοκράτορας προς

αριστερά υψώνει γονατισμένη γυναίκα (2) (εικ.15).

Γ' περίοδος: 572/3μ.Χ. Περιλαμβάνει δύο εικοσανούμια του Ιουστίνου Β' και της συζύγου του Σοφίας (565-578). Παριστάνονται ένθρονοι. Φέρουν φωτοστέφανο και διάδημα. Ο αυτοκράτορας

εικ.16

κρατάει στο δεξί χέρι σταυροφόρο σφαίρα και η αυτοκράτειρα σταυροφόρο σκήπτρο. (εικ.16). Αποδίδονται στο 8ο έτος της βασιλείας τους (572/3μ.Χ.) και στο νομισματοκοπείο της Θεσσαλονίκης (TES)²⁹.

Τα νομίσματα του Ιουστίνου Β' αποτελούν ένα terminus postquem για την χρονολογία απόκρυψης του «θησαυρού».

Σύμφωνα με τον πίνακα, οι κοπές του Κωνσταντίου Β' (444 νομίσματα) υπερτερούν και αντιπροσωπεύουν το 46% του συνόλου των νομισμάτων. Το ποσοστό αυτό θεωρείται μεταβλητό με δυνατότητα να αυξηθεί, αν αποδοθούν στα χρόνια της βασιλείας του τα περισσότερα από τα 366 νομίσματα αδιαγνώστου αυτοκράτορα. Σε μικρότερη αναλογία εμφανίζονται οι κοπές του Μ. Κωνσταντίνου (5), Κωνσταντίου Γάλλου (51) και Ιουλιανού (47). Ελάχιστες του Θεοδόσιου και Βαλεντινιανού, αλλά και του Ιουστίνου Β'.

Οι αναμνηστικές κοπές του Μ. Κωνσταντίνου αποδίδονται στο νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης. Ενώ, αρκετά νομίσματα του β' μισού του 4ου αι. μ. Χ. στο νομισματοκοπείο της Κυζίκου και της Αντιόχειας, ενισχύοντας τη γενικότερη διαπίστωση για υπεροχή των ανατολικών νομισματοκοπειών και κυρίως της περιοχής της Προποντίδας, έναντι του γνωστού επίσης νομισματοκοπείου της Θεσσαλονίκης³⁰. Σε πολλά νομίσματα το νομισματοκοπείο παραμένει αδιάγνωστο.

Η διατήρηση όλων των νομισμάτων είναι πολύ μέτρια έως καλή. Η φθορά που παρουσιάζουν οφείλεται στη μεγάλη διάρκεια κυκλοφορία και στη συχνότητα της χρήσης τους. Το ίδιο ισχύει και για την μέτρια κατάσταση διατήρησης των εικοσανούμων, τα οποία ως μικρή νομισματική υποδιαίρεση ήταν ιδιαίτερα εύχρηστα³¹.

Αξιοσημείωτη είναι η παντελής απουσία νομισμάτων του 5ου αι. μ.Χ. και νομισμάτων του Ιουστινιανού. Οι εχθρικές επιδρομές και λεηλασίες στον 5ο και 6ο αι., επηρέασαν την οικονομία και την κυκλοφορία του νομίσματος³². Οι επιδρομές των Ούννων (γύρω στο 539μ.Χ.), και ο σεισμός του 551³³ αποτέλεσαν τροχοπέδη στην οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι διεκόπη κάθε οικονομική δραστηριότητα³⁴.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τον μεγάλο αριθμό νομισμάτων του «θησαυρού», αποδεικνύουν συναλλαγές με βάση την εκχρηματισμένη

οικονομία στο β' μισό του 6ου αι., εποχή συγκέντρωσης του «θησαυρού». Στο αποθηκευτικό κτήριο θα αναπτύσσονταν αγοραστικές και εμπορικές συναλλαγές, τα κέρδη των οποίων αποτελούσε ο «θησαυρός». Εξάλλου η θέση του κτηρίου στον αιγιαλό διευκολύνει την προσέλευση εμπόρων από παράλιες πόλεις ή τη γειτονική Εύβοια με πλοιάρια³⁵.

Οι ακτές της Λοκρίδας με το λιμάνι των Λιβανατών, αν και δεν συμπεριλαμβάνονται στους γνωστούς εμπορικούς δρόμους, διευκόλυναν τις εμπορικές δραστηριότητες. Επισημαίνουμε ότι στις περιόδους των πολεμικών επιχειρήσεων, οι χερσαίοι δρόμοι ήταν κλειστοί. Αντίθετα, οι θαλάσσιοι παρέμεναν ελεύθεροι, κυρίως μετά την εκκαθάρισή τους από την απειλή των πειρατών (επί Ιουστινιανού)³⁶.

Η παρουσία νομισμάτων του 4ου αι. μ.Χ μαζί με νομίσματα του Ιουστίνου Β', δηλώνουν την ποικιλομορφία της νομισματικής κυκλοφορίας στον 6ο αι. μ.Χ. Φαίνεται ότι νομίσματα του 4ου αι.μ.Χ. και συγκεκριμένα νομίσματα της προ και μετα – μεταρρύθμισης του Κωνσταντίου Β', εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται στον ύστερο 6ο αι. μ.Χ. με νέες χαμηλές αξίες, βασισμένες το πιθανότερο στο βάρος τους σε σχέση με τα τρέχοντα νομισματικά μέτρα. Μ' αυτόν τον τρόπο καλύπτονταν οι ανάγκες για μικρές νομισματικές υποδιαιρέσεις και αποφεύγονταν τα περιττά έξοδα. Δεν είμαστε σε θέση να κρίνουμε εάν αυτό οφείλεται σε αδιαφορία ή συνειδητή πολιτική των εκάστοτε αυτοκρατόρων³⁷. Στη συγκεκριμένη περίπτωση δηλώνουν εμπορική και οικονομική δραστηριότητα περιορισμένης δυναμικής που κάλυπταν τις ανάγκες της τοπικής κοινωνίας. Η ίδια συλλογιστική ισχύει και για τον 5ο αιώνα, τον οποίο χαρακτηρίζει ο μικρός αριθμός νομισμάτων, ανίκανος να αντιμετωπίσει τις τοπικές εμπορικές απαιτήσεις³⁸.

Στο ιστορικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται ο «θησαυρός» συνυπάρχουν και η παλαιοχριστιανική βασιλική των Δαφνουσίων και οι γειτονικές πόλεις Θήβα και Αθήνα.

Συγκεκριμένα, η περίοδος απόκρυψης του «θησαυρού» συμφωνεί με την καταστροφή της βασιλικής και του Κτίσματος Α, στη θέση «Αγία Αικατερίνη» Αρκίτσας, 575/6 μ.Χ. κ.ε., σύμφωνα με το οψιμότερο νόμισμα του Ιουστίνου Β' (ένα εικοσανούμμο του 11ου έτους της βασιλείας του)³⁹. Η ύπαρξη ενός εντυπωσιακού εκκλησιαστικού κτίσματος, όπως είναι η βασιλική, επιβεβαιώνει το οικονομικό υπόβαθρο στην περιοχή⁴⁰.

Προς το παρόν, δεν έχουν εντοπιστεί άλλοι «θησαυροί» από την πόλη των Λιβανατών και την ευρύτερη περιοχή, οι οποίοι να καλύπτουν ακριβώς την ίδια περίοδο. Εντούτοις, ένας «θησαυρός» χάλκινων νομισμάτων από τη Θήβα, με κοπές του 6ου αι. μ.Χ. (των αυτοκρατόρων Αναστάσιου, Ιουστίνου Α', Ιουστινιανού Α' και Ιουστίνου Β') έχει ως terminus postquem για την χρονολογία απόκρυψής του ένα εικοσανούμμο του Ιου-

στίνου Β' (του 11^{ου} έτους της βασιλείας του, 575/6μ.Χ.)⁴¹.

Ενώ, όσον αφορά στις χάλκινες κοπές του 4ου αι. μ.Χ. αποτελούν το κατεξοχήν περιεχόμενο δύο «θησαυρών» του Αρχαιολογικού Μουσείου της Αταλάντης. Ο πρώτος αποτελείται από επτά νομίσματα συνολικά: κοπές Αιτωλών, ασσάρια Γαλερίου, Κωνσταντίνου Α' ή Κωνσταντίου Β'. Ο δεύτερος «θησαυρός» περιέχει δέκα νομίσματα, ως εξής: μία κοπή Οπουντίων Λοκρών, ασσάρια Κωνσταντίου Β', Ιουλιανού του Αποστάτου και ορισμένα φθαρμένα⁴².

Μεμονωμένο εύρημα αποτελεί ο χρυσός σόλιδος του Ιουστίνου Β', από τον Κύνο των Λιβανατών⁴³. Αποδίδεται στο νομισματοκοπείο της Κωνσταντινούπολης και έχει χρονολογία κοπής 565-578μ.Χ.⁴⁴, «πλησιάζοντας» την περίοδο απόκρυψης των παραπάνω «θησαυρών», δεδομένου ότι τα εικοσανούμια του Ιουστίνου Β' είναι νομίσματα αρκετά κυκλοφορημένα⁴⁵.

Η αιτία που προκάλεσε την καταστροφή της βασιλικής των Δαφνουσίων και του οικισμού στον Κύνο, την απόκρυψη των δύο «θησαυρών», των Λιβανατών και των Θηβών είναι κοινή. Οφείλεται σε συγκεκριμένο ιστορικό-πολιτικό γεγονός, το οποίο συνέβει μετά το 575/6μ.Χ..

Κατά την περίοδο αυτή, βόρειοι λαοί εισέβαλαν στην Ελλάδα με κατεύθυνση προς τα νότια, λεηλατούσαν και κατέστρεφαν⁴⁶. Έτσι και ο κάτοχος του θησαυρού που τον απέκρυψε, έπεσε θύμα εχθρικής επιδρομής και ποτέ δεν επέστρεψε να τον αναζητήσει.

Η αρχαιολογική έρευνα έχει επιβεβαιώσει την παρουσία βόρειων βαρβαρικών φύλων κυρίως όσον αφορά στην Αγορά και άλλες θέσεις της Αθήνας και της Πελοποννήσου⁴⁷. Ο Μ. Metcalf αναλύοντας αρκετούς «θησαυρούς»⁴⁸ προσδιορίζει επακριβώς τις επιδρομές ως σλαβικές υπό την καθοδήγηση των Αβάρων, οι οποίοι συχνά στις πηγές αναφέρονται ως Σλάβοι ή Άβαροι⁴⁹. Προτείνει το έτος 582/3 επί βασιλείας Τιβερίου (578-582) ή Μαυρίκιου (582-602) ως την πιο πιθανή χρονολογία των επιδρομών και της απόκρυψης γνωστών «θησαυρών»⁵⁰.

Ενδεικτικά, αναφέρουμε τον εντοπισμό ενός «θησαυρού» 341 χάλκινων νομισμάτων στο εσωτερικό δύο μεταλλικών αγγείων κατά μήκος της Παναθηναϊκής Οδού, η απόκρυψη του οποίου έχει άμεση σχέση με τις καταστροφές γύρω στα 580 μ.Χ. κτιρίων της Αγοράς. Τα ανασκαφικά δεδομένα αποδεικνύουν πως ο «θησαυρός» κάηκε⁵¹. Η τυχαία απώλεια «θησαυρού» από τις Κεχρεές της Πελοποννήσου αποδίδεται επίσης σε πυρκαγιά, κατά την ίδια περίοδο. Ένα σαραντανούμμο του Ιουστίνου Β' (575/6μ.Χ.) αποτελεί το *terminus post quem* για τη συγκέντρωση του «θησαυρού»⁵².

Στην ιστορικό κ. Άννα Αβραμέα⁵³ και στην μελέτη της για την Πελοπόννησο από τον 4ο μέχρι τον 8ο αι.μ.Χ. οφείλεται η ενίσχυση και ο

εμπλουτισμός των επιχειρημάτων για την παρουσία των Σλάβων στον ελλαδικό χώρο κατά τη δεκαετία του 580. Αναφέρουμε ενδεικτικά τους δύο «θησαυρούς» από την Κόρινθο επί βασιλείας Ιουστίνου Β', με χρονολογία απόκρυψης στην περίοδο της καθόδου των αβαροσλάβων, σύμφωνα με τις οψιμότερες κοπές τους μεταξύ 565 και 578μ.Χ.⁵⁴

Με την ταξινόμηση των 43 νομισματικών «θησαυρών» σε τρεις κατηγορίες από την κ. Άννα Αβραμέα, διαχωρίζονται οι «θησαυροί», η χρονολογία απόκρυψης των οποίων πλησιάζει την περίοδο των επιδρομών των Αβάρων και Σλάβων, σύμφωνα με τα κείμενα του Μαϊνανδρου, του Ιωάννη της Εφέσου και του Μιχαήλ Σύριου⁵⁵, αλλά και τα θαύματα του Αγίου Δημητρίου (II, 1. 179)⁵⁶.

Ποια όμως ήταν η εικόνα της ζωής μετά τις επιδρομές; Τα νομίσματα που αποκαλύφθηκαν στα πλαίσια των αρχαιολογικών ανασκαφών στην Κόρινθο, χρονολογούνται από τα τέλη του 7ου μέχρι και τον 8ο αιώνα, αποδεικνύοντας πως η πόλη δεν εγκαταλείφθηκε. Για παράδειγμα, στις ανασκαφές της Αγοράς, ΝΑ της πόλης, βρέθηκαν νομίσματα του Ιουστίνου Β', Τιβέριου Β', Μαυρίκιου, Φωκά, Ηράκλειου, Κώνσταντος Β' και Κωνσταντίου Ε', ενώ «θησαυροί» αποδίδονται στους χρόνους 615/16, 616/17 και 618/19. Το ίδιο ισχύει και για «θησαυρούς» στις ακτές και τα νησιά της Ελλάδας και της Μ. Ασίας, στην Αθήνα, Χαλκίδα, Νέα Αγχίαλο και Θάσο⁵⁷.

Η έρευνα στα μεμονωμένα νομίσματα απέδειξε ότι η νομισματική κυκλοφορία των χρόνων 586/7, 587/8 και 588/9 δεν μειώνεται σε σύγκριση με τα υπόλοιπα χρόνια. Αντίθετα κατά τη διάρκεια της κρίσης και ακριβώς το 587/8, σύμφωνα με το Χρονικό της Μονεμβασίας, η κυκλοφορία αυξήθηκε. Η απουσία «θησαυρών» κατά το διάστημα 584/5 – 609 με παράλληλη κυκλοφορία μεμονωμένων νομισμάτων δείχνουν τη συνέχιση της ζωής⁵⁸. Οι καταστροφές που προκλήθηκαν από τα σλαβικά φύλα πιθανόν, να ήταν περιστασιακές και μικρής κλίμακας, χωρίς να προκαλέσουν κατάλυση της διοικητικής οργάνωσης. Ενώ, η οικονομία με πολλές δυσκολίες διατηρούνταν σε μέτριο επίπεδο σε όλο τον 6ο αι.⁵⁹. Μέσα στο πλαίσιο της γενικευμένης οικονομικής παρακμής, των επιδημιών, των καταστροφικών σεισμών και της ανασφάλειας που καλλιέργησαν οι εχθρικές επιδρομές του τέλους του 6ου αιώνα⁶⁰ εντάσσεται η ζωή του κατόχου του «θησαυρού» των Λιβανατών.

Συνοψίζοντας, ο «θησαυρός» των Λιβανατών αποτελεί σύνολο νομισμάτων τρέχουσας κυκλοφορίας. Δείχνει τη διάρκεια της χρήσης παλαιότερων νομισματικών τύπων, σε μια περίοδο επιβαρυνμένη οικονομικά και ασταθή πολιτικά⁶¹. Απεικονίζει τη νομισματική κυκλοφορία της εποχής και φανερώνει την ανάπτυξη μιας τοπικής αγοράς στον προκάτοχο οικισμό των σημερινών Λιβανατών⁶².

Ευχαριστώ την προϊσταμένη της 7ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων κ. Ασπασία Ντίνα για τις διευκολύνσεις που μου παρείχε κατά τη διάρκεια της μελέτης του υλικού. Ευχαριστώ ιδιαίτερα, την κ. Στέλλα Κατακούτα, αρχαιολόγο της ΙΕ΄ Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, για τις πολύτιμες συμβουλές της κατά την προετοιμασία της ανακοίνωσης. Επίσης, την κ. Βασιλική Συθιακάκη, αρχαιολόγο της 7ης ΕΒΑ, για την παραχώρηση προς μελέτη του «θησαυρού».

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΑΑ	Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών
ΑΔ	Αρχαιολογικό Δελτίο
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
ANSMN	American Numismatic Society, Museum Notes
BCH	Bulletin de Correspondance Hellenique
BS	Balkan Studies
DOC	Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection, Washington D.C., 1966-1999
Hesperia	Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies at Athens
IEE	Ιστορία Ελληνικού Έθνους
JRS	The Journal of Roman Studies.
MIB	Moneta Imperii Byzantini
SNG	Sylloge Nummorum Graecorum, Thessaly - Illyricum, Copenhagen 1943.

Υποσημειώσεις:

1. Η ανασκαφή διεξήχθη από την Θ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και υπό την επίβλεψη του τότε Εφόρου της κ. Θεόδωρου Σπυρόπουλου. Ο ανασκαφέας δημοσιεύει τα αποτελέσματα της έρευνάς του στο ΑΔ 25(1970), Β1 (Χρονικά), σ. 240. Το 2000 ο «θησαυρός» περιήλθε στην κατοχή της 7^{ης} Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, με την ευκαιρία της συγκέντρωσης του διασκορπισθέντος υλικού αρμοδιότητάς της και με σκοπό να συμπεριληφθεί στα εκθέματα του Βυζαντινού Μουσείου Φθιώτιδας στην Υπάτιη.

2. Την πληροφορία οφείλω στην κ. Φανουρία Δακορώνια, επίτημη έφορο Αρχαιοτήτων Λαμίας.

3. Τρ. Παπαναγιώτου, *Ιστορία και Μνημεία της Φθιώτιδας*, Αθήναι 1971, σ. 256.

4. Φ. Δακορώνια, «Ανατολική Λοκρίδα – Η ιστορία της μέσα από τα μνημεία και τις αρχαιολογικές έρευνες», *Λοκρίδα – Ιστορία και Πολιτισμός*, εκδ. «Κτήμα Χατζημιχάλη», σ. 80, σημ. 212.

5. Δακορώνια, *ό.π.*, σ. 40-47.

6. Β. Συθιακάκη, «Παλαιοχριστιανική, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Λοκρίδα», *Λοκρίδα – Ιστορία και Πολιτισμός*, εκδ. «Κτήμα Χατζημιχάλη», σ. 119.

7. Ο Σπυρόπουλος στα *Χρονικά του ΑΔ* (ό.π.) αναφέρει το λάδι ως το προϊόν υγρής μορφής. Την ίδια άποψη ενστερνίζεται ο Τρ. Παπαναγιώτου, σ. 256. Θεωρώ πιθανή την εκδοχή αυτή. Σήμερα, η περιοχή της Λοκρίδας διαθέτει εκτάσεις με ελαιόδεντρα και παράγει κατεξοχήν λάδι.

8. Τέσσερα νομίσματα της περιόδου των Κομνηνών και συγκεκριμένα δύο του Αλέξιου Α' (1092 κ.ε.) και δύο του Μανουήλ Β' (1143-1180 ή 1160-1167), δεν παρουσιάζονται στην παρούσα ανακοίνωση. Η μεγάλη χρονική απόσταση από το έτος απόκρυψης του «θησαυρού» καθιστά αδύνατη την άμεση σχέση τους με αυτόν. Πιθανότατα, αποτελούν παρείσφρηση από τα ανώτερα στρώματα της επίχωσης.

9. H. Gaebler, *Die Antiken Münzen von Makedonia und Paionia*, Berlin 1935, πιν. XXXIV, σ. 54.

10. SNG, Cop. 1943 αρ. 77. Δακορώνια, *ό.π.*, 69, φωτ. 16.

11. Β. Πέννα, «Θησαυρός χάλκινων υστερορωμαϊκών νομισμάτων από νεκροταφείο της Αθήνας», *Πρακτικά του Α' Διεθνούς Συμποσίου* (Αθήνα 1988): Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Αθήνα 1989, σ. 262, σημ. 5. Σχετικά βλ. O. Picard, *Trésors et Circulation monétaire à Thasos du IVe au VIIe siècle après J.-C.*, *Thasiaca* (BCH, supplement V, 1979, σ. 427, σημ. 12.

12. J. H. Kroll, G. C. Miles, St. G. Miller, *An early Byzantine and a late Turkish hoard*, *Hesperia* 42, 1973, σ. 303, σημ.10. Το ίδιο ισχύει σε «θησαυρούς» με νόμισμα του 5ου και 6ου αι. Στο δεύτερο μισό του 5ου αι.: «θησαυρός» από την Κόρινθο περιείχε χάλκινα νομίσματα του Φιλίππου Β', της κλασικής Αθήνας και της Κορίνθου, «θησαυρός» από τη Δαλματία περιείχε χάλκινα νομίσματα από την ελληνοιστική Κέα, Χίο και Ερυσρές. «Θησαυρός» από το Βόλο περιελάμβανε νόμισμα του Φιλίππου Β', «θησαυρός» του 6ου αι. από τα Ίσθια περιείχε χάλκινο νόμισμα των ελληνοιστικών χρόνων από την Κόρινθο και «θησαυρός» της Κορίνθου περιείχε χάλκινο Αθηναϊκό νόμισμα.

13. Μετά το θάνατο του Μ. Κωνσταντίνου το κράτος διανεμήθηκε μεταξύ των τριών παιδιών του Κωνσταντίνου Β', Κωνσταντίου Β', Κώνσταντος και των δύο ανεψιών του Ιουλιανού και Κωνσταντίου Γάλλου. Βλ. Π. Αθανασιάδη – Fowden, «Ο μέγας αιώνας (324-395)», *ΙΕΕ*, τ. Ζ', Αθήνα 1980, σ. 43. Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1987, σ. 123-124.

14. D. R. Sear, *Roman Coins and their values*, London 1981, 3788, σ. 316.

15. *Ό.π.*, 3789, σ. 316.

16. Ό.π., 3790, σ. 316.
17. Ό.π., 3794, σ. 316.
18. Ό.π., 3890, σ. 326.
19. Ό.π., 3716, σ. 311, 3855 και 3861, σ. 322, 3898, σ. 326 και 3952, σ. 331.
20. Ό.π., 3871, σ. 323 και 3899, σ. 326.
21. Ό.π., 3864, σ. 323 και 3900, σ. 326.
22. Ό.π., 3910, σ. 327, 3954, σ. 331 και 3963, σ. 332.
23. Ό.π., 3911, σ. 327 και 3964, σ. 332.
24. Ι. Ε. Καραγιαννόπουλος, *Ιστορία Βυζαντινού Κράτους, τ. Α΄*, Θεσσαλονίκη 1987, σ.149 και σ. 163-164 αντίστοιχα.
25. Ό.π., σ.170-173.
26. Ό.π., σ.167-192.
27. D. R. Sear, *Roman Coins and their values*, London 1981, 4067, σ. 340 και 4088, σ. 341.
28. Ό.π., 4083, σ. 341 και 4062, σ. 327 αντίστοιχα.
29. ΜΙΒ, ΙΙ, 70α.. Συλλογή Ηλία Καντά, *Βυζαντινά Νομίσματα*, Αθήνα 2000, 4.90, σ.52.
30. Β. Πέννα, «Θησαυρός χάλκινων υστερορωμαϊκών νομισμάτων από νεκροταφείο της Αθήνας», *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα 1988): Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1989, σ. 267.α
31. Β. Πέννα, «Θησαυρός» νομισμάτων 6^{ου} αι. μ.Χ. από την περιοχή των Θηβών, *ΑΕ* 1979, σ. 200-201.
32. Όπως συμβαίνει σε ανάλογα νομισματικά σύνολα. Βλ. Β. Πέννα, «Θησαυρός χάλκινων υστερορωμαϊκών νομισμάτων από νεκροταφείο της Αθήνας», *Πρακτικά του Α΄ Διεθνούς Συμποσίου (Αθήνα 1988): Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1989. Ιδιαίτερα, σ. 269-270. Επίσης, Μ. Κρίκου – Γαλάνη, «Εύρημα Κορίνθου μικρών χαλκών υποδιαρέσεων του Ε΄ και ΣΤ΄ αι. μ.Χ.», *ΑΔ* 28 (1973), Μελέται,σ. 138-158.
33. Β. Συθιακάκη - Κριτσιμάλλη, «Παλαιοχριστιανική, Βυζαντινή και Μεταβυζαντινή Λοκρίδα», *Λοκρίδα – Ιστορία και Πολιτισμός, Λοκρίδα*, εκδ. «Κτήμα Χατζημυχάλη» σ. 115-116. Για το κλίμα της εποχής βλ. Προκόπιος, *De bello gothico*, ΙΙ,4 και VIII, 25, 16 αντίστοιχα, έκδ. Haury J. – Wirth G., *De bellis II.*, Leipzig 1963.
34. Ν. Σβορώνος, «Οικονομία - Κοινωνία», *ΙΕΕ*, τ. Ζ΄, Αθήνα 1980, σ. 293.
35. Β. Πέννα, ό.π., σ. 270, σημ. 24.
36. Ν. Σβορώνος, ό.π., σ. 295.
37. R. Hohlfelder, «A small deposit of bronze coins from Kenchreai», *Hesperia* 39, 1970, σ. 72 και σημ. 14 και J. H. Kroll, G. C. Miles and St. G. Miller, «An early Byzantine and a late Turkish hoard», *Hesperia* 42, 1973, σ. 303, σημ. 9. Ο «θησαυρός» από τη Ζάχα της Αρκαδίας, δημοσιευμένος από τους Η. L. Adelson και G. L. Kustas («A Sixth Century Hoard of Minimi from the Western Peloponese», *ANSMN XI*, 1964, σ. 159-205) περιέχει μικρές υποδιαρέσεις του ύστερου 4^{ου} και πρώιμου 5^{ου} αι. που παρέμειναν σε κυκλοφορία για 150 με 200 χρόνια.
45. Β. Πέννα, «Θησαυρός» νομισμάτων 6^{ου} αι. μ.Χ. από την περιοχή των Θηβών, *ΑΕ* 1979, σ. 202, σημ. 1. Για τη χρονολογία απόκρυψης άλλων «θησαυρών» βλ. D. M. Metcalf, «The Slavonic Threat to Greece, ca. 580: Some Evidence from Athens», *Hesperia*, 31, 1962, σημ. 5, σ. 146.
46. R. Hohlfelder, «A small deposit of bronze coins from Kenchreai», *Hesperia* 39, 1970, σ.71.
47. Για «θησαυρούς» από την Αθήνα και την Πελοπόννησο : J. H. Kroll, G. C. Miles and St. G. Miller, «An early Byzantine and a late Turkish hoard», *Hesperia* 42, 1973, σ. 302, σημ. 8 και 9. Β. Πέννα, ό.π., σ. 201, σημ. 2. Αναφέρω ενδεικτικά τον «θησαυρό» Πριολίθου Καλαβρύτων (Μ. Α. Οικονομίδου, *Βυζαντινό εύρημα Πριολίθου Καλαβρύτων*, *ΑΑΑ XII*, 1979, 63-71) .

48. Metcalf, ό.π., σ. 134-157. Στο άρθρο αυτό παρουσιάζονται 4 νομισματικοί «θησαυροί» που βρέθηκαν στις ανασκαφές της Αρχαίας Αγοράς. Kroll, Miles and Miller, ό.π., σ. 301-309, κυρίως σ. 301, σημ. 2. T. Leslie Shear, «The Athenian Agora: Excavations of 1971» και «The Athenian Agora: Excavations of 1970», *Hesperia* 40, 1971, σ. 121-179 και σ. 269-270 αντίστοιχα. Πλήρης αναφορά στο Η. Α. Thompson, «Athenian Twilight A.D. 267 - 600», *JRS.*, XLIX, 1959, σ. 70, σημ. 48. Η παρουσία των βαρβάρων, Σλάβων ή Αβάρων, στην Κόρινθο το 580, αναφέρεται από τον R. L. Scranton, *Mediaeval Architecture in the Central Area of Corinth, Corinth, XVI*, Princeton 1957, σ. 8 και 27 και τον G. R. Davidson, «The Avar Invasion of Corinth», *Hesperia*, VI, 1937, σ. 227-240. Ο τελευταίος στο *The Minor Objects*, Princeton 1952, σ. 5, σημ. 8, προβληματίζεται γύρω από την ταυτότητα των εισβολέων και τη χρονολόγηση των επιδρομών τους.

49. Kroll, Miles and Miller, ό.π. σ. 301, σημ. 2 και 3 και σ. 302, σημ. 7. Πέννα, ό.π., σ. 203, σημ. 2. Για την κάθοδο των Σλάβων στην Ελλάδα βλ. Metcalf, ό.π., σ. 134-157, σημ. 5. Επίσης P. Charanis, «Observations on the History of Greece during the Early Middle Ages», *BS* 11, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 1-23, όπου και η παλαιότερη βιβλιογραφία και R. Hohlfelder, «Barbarian Incursions into Central Greece in the Late Sixth Century A.D.» *New Evidence from Kenchreai*, proceeding of XIVth International Congress of Byzantine Studies, Bucharest 1971. Ostrogorsky, *Geschichte des Byzantinischen Staates*, München 1963, σ. 78 και σημ. 3.

50. Metcalf, ό.π., σ. 144-147. Του ίδιου, *Osteotheke hoard*, *AE* 1971, σ. 11, πίν. 6. Miller, ό.π., σ. 302, σημ. 7.

51. Kroll, Miles and Miller, ό.π., σ. 302.

52. R. Hohlfelder, «A small deposit of bronze coins from Kenchreai», *Hesperia* 39, 1970σ. 68-70.

53. A. Avraméa, *Le Peloponnèse du IVe au VIIIe siècle changements et persistances*, Université de Paris I – Panthéon - Sorbonne 1997. Όσον αφορά στις νομισματικές μαρτυρίες βλ. σ. 72 - 80.

54. Ό.π., σ. 72.

55. Ό.π., σ. 78.

56. Ό.π., σ. 75.

57. Ό.π., σ. 73-75.

58. Ό.π., σ. 79.

59. Ν. Σβορώνος, «Οικονομία-Κοινωνία», *ΙΕΕ*, τ. Ζ', Αθήνα 1980, σ. 287.

60. Β. Συθιακάκη - Κριτσιμάλλη, «Κτηριακά λείψανα στα ΝΔ της βασιλικής των Δαφνουσίων: πρώτη παρουσίαση των αποτελεσμάτων της ανασκαφικής έρευνας», 1^η Επιστημονική Συνάντηση, «Το Αρχαιολογικό έργο στη Θεσσαλία και τη Στερεά Ελλάδα», Βόλος 2003 (πρακτικά υπό έκδοση).

61. Οβολός 7, «Το νόμισμα στο Θεσσαλικό Χώρο», *Πρακτικά Συνεδρίου Γ' Επιστημονικής Συνάντησης*, Αθήνα 2004, σ. 79.

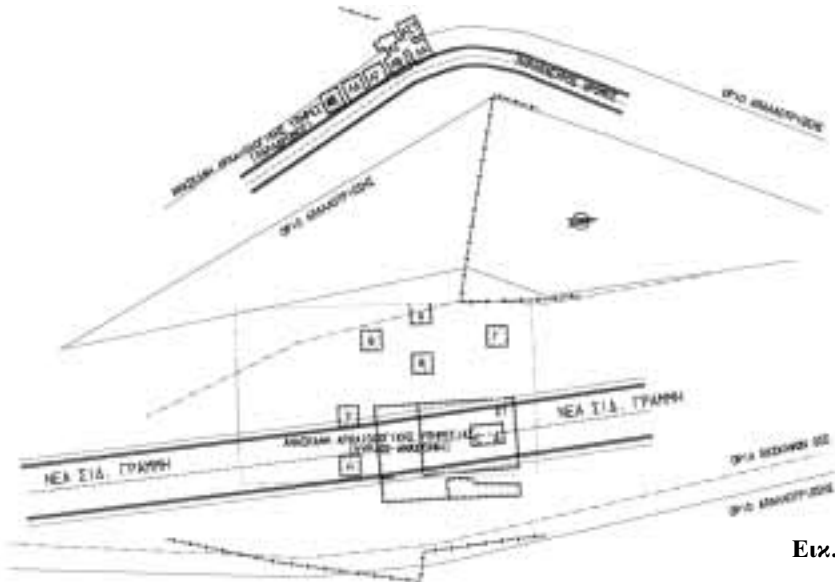
62. Σύνταγμα Βυζαντινών «Θησαυρών» του Νομισματικού Μουσείου, Αθήνα 2002, σ. 11.

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Αριστέα Παπασταθοπούλου
αρχαιολόγος

ΘΕΜΑ
Κατάλοιπα Ρωμαϊκής αγροικίας
στη θέση Τρίλοφο Ρεγγινίου Φθιώτιδας

Κατά το διάστημα 2000-2001, με αφορμή την κατασκευή από τον ΚΕΡΓΟΣΕ τμήματος της νέας σιδηροδρομικής γραμμής υψηλών ταχυτήτων στην κεντρική Φθιώτιδα, στην κτηματική περιφέρεια Ρεγγινίου εντοπίσθηκαν και ανασκάφηκαν από την ΙΔ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων αρχαία οικιστικά κατάλοιπα, τα πρωιμότερα από τα οποία χρονολογούνται στην Αρχαιότερη Νεολιθική περίοδο, ενώ τα αμέσως επόμενα στους ιστορικούς χρόνους. Η θέση όπου πραγματοποιήθηκε η ανασκαφική έρευνα βρίσκεται περίπου 7 χλμ. στα ΒΔ των Καμένων Βούρλων, στην αριστερή πλευρά της Εθνικής οδού Αθηνών-Λαμίας, στα χαμηλά προνή υψώματος με την ονομασία Τρίλοφο, που εντοπίζεται στα Β του ποταμού Βοάγριου. Πολύ κοντά στη θέση της ανασκαφής καταλήγει σήμερα το ένα άκρο της μεγάλης γέφυρας της σιδηροδρομικής γραμμής, που περνά επάνω από την Εθνική οδό.

Με βάση τις επιφανειακές ενδείξεις της κεραμεικής η ανασκαφική έρευνα επικεντρώθηκε σε δύο διαφορετικά σημεία του υψώματος (**Εικ. 1**). Στο τμήμα από το οποίο διέρχεται η σιδηροδρομική γραμμή πραγματοποιήθηκε μεγάλης έκτασης ανασκαφική έρευνα στο πλαίσιο ενός εκτε-

Εικ. 1

Εικ. 2

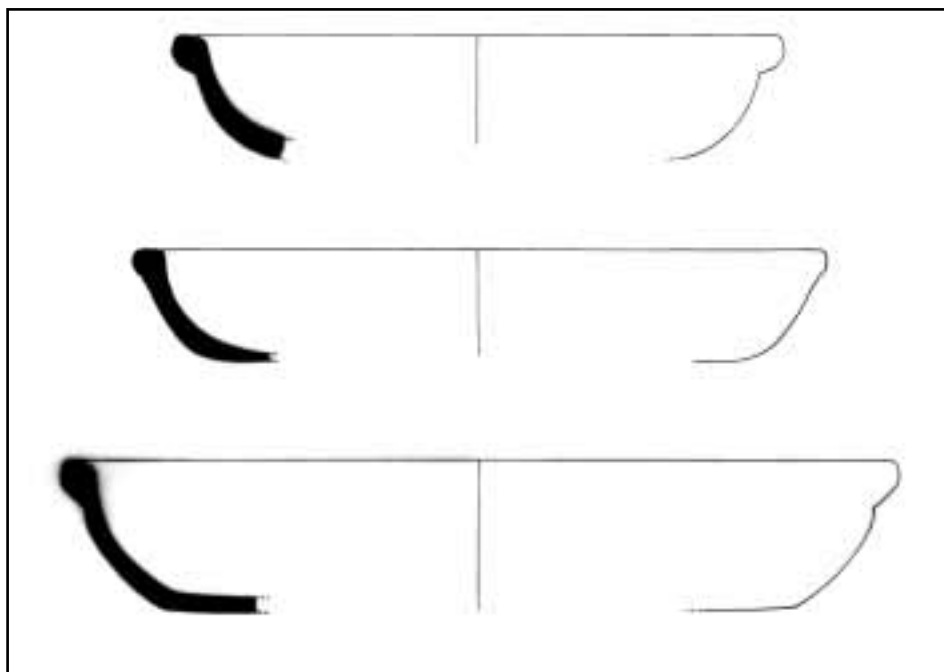
ταμένου ανασκαφικού καννάβου. Από τις επιφανειακές επιχώσεις στο χώρο αυτό συλλέχθηκε φθαρμένη κεραμεική ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων κυρίως, ενώ από το βάθος των 0.50-0.60 μ. και έως αυτό των 3.77 μ. περίπου εντοπίστηκαν επιχώσεις της Αρχαιότερης Νεολιθικής περιόδου, οι οποίες εδράζονταν σε ποτάμιες αποθέσεις¹.

Σε υψηλότερο σημείο του πρανούς του υψώματος, στην πλευρά παρά-πλευρου προς τη σιδηροδρομική γραμμή δρόμου, πραγματοποιήθηκε ανασκαφική έρευνα μικρότερης έκτασης και διάρκειας. Στο συγκεκριμένο χώρο σχηματίστηκαν επτά δοκιμαστικές τομές, από τις οποίες οι πέντε κατά μήκος ενός ενιαίου άξονα με κατεύθυνση ΒΔ-ΝΑ και οι δύο άλλες στα ΒΔ των προαναφερόμενων και παράλληλα προς αυτές. Στο χώρο των τεσσάρων πρώτων τομών από ΒΔ εντοπίστηκαν τα κατάλοιπα κτίσματος των ρωμαϊκών χρόνων (Εικ. 2). Συγκεκριμένα, ήρθαν στο φως κατάλοιπα δύο παράλληλων τοίχων που είχαν κατεύθυνση Β-Ν και απείχαν μεταξύ τους 3.75 μ. περίπου. Από τους δύο τοίχους ο ένας, ο ανατολικός, σώζονταν σε μήκος 7.60 μ. περίπου και ο παράλληλός του, στα Δ, σε μήκος 2.10 μ. Και από τους δύο τοίχους σώζονταν μόνο τα λίθινα θεμέλια, ενώ η ανωδομή ήταν πιθανώς κατασκευασμένη από πλίνθους ή - λιγότερο πιθανό - από ξύλινο σκελετό και επίχρισμα πηλού και δεν σώθηκε. Τα σωζόμενα θεμέλια ήταν κατασκευασμένα αμελώς, από αργούς λίθους μεσαίου και σχετικά μικρού μεγέθους σε δύο ή τρεις σειρές κατά πλάτος και σε δύο περίπου σειρές καθ' ύψος. Ωστόσο, στον πρώτο τοίχο

είχαν ενσωματωθεί εν είδει σπολίων τμήματα μεγαλύτερων ορθογώνιων δόμων από πωρόλιθο, όπως και τμήματα κεραμίδων και χρηστικά αντικείμενα, από τα οποία βρέθηκαν κατά χώραν μία αγνύθα και τμήμα μυλόλιθου. Η ενσωμάτωση στο θεμέλιο του τοίχου αυτού των λαξευμένων ορθογώνιων δόμων και των χρηστικών αντικειμένων υποδεικνύει την ύπαρξη στον ίδιο ή σε γειτνιάζοντα χώρο μιας προσιμότερης οικοδομικής φάσης, από την οποία προήλθαν τα υλικά αυτά. Παράλληλα, τόσο στο χώρο μεταξύ των δύο τοίχων, όσο και στο χώρο στα Α και ΒΑ του ανατολικού τοίχου εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής από θραυσμένες κεραμίδες στέγης, ενώ κάτω από το στρώμα αυτό βρέθηκαν και ορισμένες πήλινες πλάκες δαπέδου. Από τους ίδιους χώρους συλλέχθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους τόσο η κεραμεική, όσο και τα λοιπά κινητά ευρήματα που προήλθαν από την ανασκαφική έρευνα στο σημείο αυτό του υψώματος. Ακόμη, στα Α του ανατολικού τοίχου, στο ΒΑ σωζόμενο τμήμα του και πολύ κοντά σ' αυτόν βρέθηκε τμήμα αποθηκευτικού πίθου, ενώ σε μικρή απόσταση από αυτόν εντοπίστηκαν και θραύσματα άλλων πίθων με την ίδια χρήση.

Στο χώρο γύρω από τους δύο τοίχους και στις υπόλοιπες τομές η ανασκαφική έρευνα προχώρησε σε αρκετό βάθος, χωρίς να αποκαλύψει οικοδομικά λείψανα σύγχρονα ή παλαιότερα από αυτά των δύο τοίχων. Μάλιστα, διαπιστώθηκε ότι οι δύο τοίχοι εδράζονταν απ' ευθείας επάνω σε ποτάμιες αποθέσεις. Για το λόγο αυτό οι πωρόλιθοι και τα χρηστικά αντικείμενα που βρέθηκαν ενσωματωμένα στον ανατολικό τοίχο προήλθαν από το χώρο κτίσματος, το οποίο πιθανότερα βρισκόταν στον περιβάλλοντα χώρο και όχι στην ίδια ακριβώς θέση με το κτίσμα στο οποίο ανήκαν οι δύο τοίχοι. Άλλωστε, κατά τη διάρκεια αυτοψίας σε υψηλότερο σημείο του ίδιου υψώματος εντοπίστηκαν διάσπαρτα θραύσματα κεραμίδων, στοιχείο που αποδεικνύει ότι ο περιβάλλον χώρος ήταν επίσης κατοικημένος. Από την άλλη πλευρά, η μη άμεση γειτνίαση του συγκεκριμένου κτίσματος με άλλο σύγχρονό του υποδεικνύει ότι πιθανώς αυτό ήταν αγροικία ή βρισκόταν στις παρυφές ενός οικισμού Ρωμαϊκής ή και προσιμότερης ιστορικής περιόδου.

Οι δύο τοίχοι που βρέθηκαν κατά χώραν προσδιορίζουν τα όρια ενός εσωτερικού χώρου του κτίσματος, όπως αποδεικνύει το στρώμα καταστροφής από κεραμίδες στέγης που βρέθηκε στο χώρο αυτό, ενώ είναι αρκετά πιθανό ο χώρος στα Α του ανατολικού τοίχου να ήταν επίσης εσωτερικός, αφού και σ' αυτόν εντοπίστηκαν στρώμα καταστροφής με κεραμίδες στέγης, όπως και τα τμήματα των πίθων. Είναι δυνατόν το κτίσμα να είχε προσανατολισμό Α-Δ, με σειρά διαδοχικών δωματίων σύμφωνα με τον άξονα αυτόν, αν και το σχετικά μεγάλο σωζόμενο μήκος του ανατολικού τοίχου υποδεικνύει μάλλον το αντίθετο, δηλαδή προσανατο-

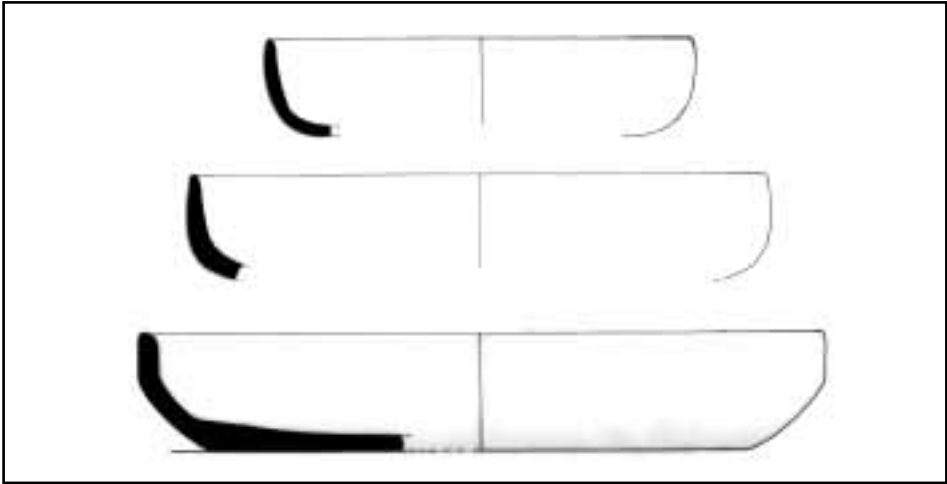
Εικ. 3α-δ

λισμό του κτίσματος από Β προς Ν. Σε κάθε περίπτωση, όποιος και αν ήταν ο προσανατολισμός του κτίσματος, φαίνεται ότι αυτό περιελάμβανε δύο τουλάχιστον δωμάτια.

Τα κινητά ευρήματα που εντοπίστηκαν στο σωζόμενο τμήμα του κτίσματος δείχνουν ότι στο τμήμα αυτό υπήρχαν κυρίως αποθηκευτικοί χώροι, όπως και χώροι που χρησιμοποιούνταν για καθημερινές αγροτικές εργασίες. Εκτός από τον πίθο που βρέθηκε στη θέση του και τα τμήματα πύθων που συλλέχθηκαν γύρω απ' αυτόν, αυτή η χρήση του χώρου επιβεβαιώνεται επίσης από τον μεγάλο αριθμό οστράκων χρηστικής κεραμικής που βρέθηκαν σ' αυτόν, όπως και από τα άλλα κινητά ευρήματα.

Η κεραμική είναι στην πλειοψηφία της ακόσμητη. Ωστόσο, υπάρχουν αρκετά λεπτότεχνα ή σχετικά λεπτής κατασκευής αγγεία που φέρουν στιλπνή ερυθρή και σπανιότερα μελανή βαφή στην επιφάνεια ή σε τμήμα της επιφάνειας. Εκτός από την κεραμική, υπάρχουν ορισμένα όστρακα πήλινων λύχνων κατασκευασμένων με τη χρήση μήτρας, τα οποία φέρουν ανάγλυφη διακόσμηση.

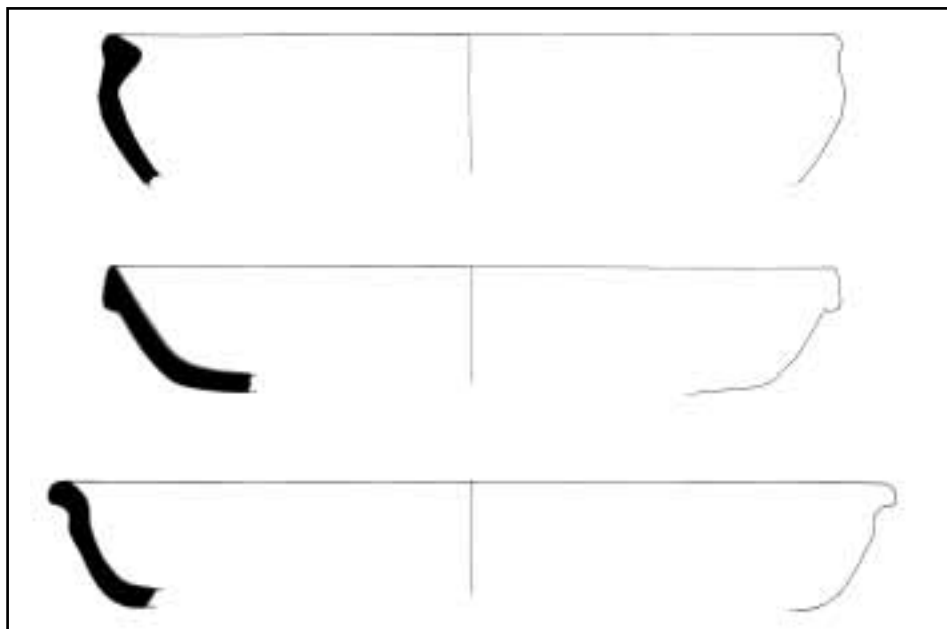
Στη συντριπτική πλειοψηφία τους τα αγγεία με στιλπνή ερυθρή βαφή² είναι πινάκια. Παράλληλα, όλα τα πινάκια που βρέθηκαν στο χώρο της ανασκαφής είναι ερυθροβαφή, κατασκευασμένα από πηλό της ίδιας ποιότητας, που δεν περιέχει εμφανείς προσμίξεις, είναι συμπαγής, αρκετά σκληρά ψημένους, χρώματος Munsell 7.5YR 6/6 reddish yellow. Ο συνηθέ-

Εικ. 4α-γ

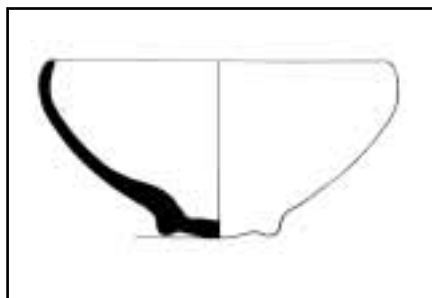
στερος τύπος τους έχει σχετικά χονδρά τοιχώματα, επίπεδη βάση και βραχύ χείλος, το οποίο είναι επίπεδο στην ανώτερη επιφάνεια ή επικλινές προς τα μέσα, σχηματίζει γωνία στην ένωση της επιφάνειας αυτής με την εσωτερική επιφάνεια, εξέχει και είναι στρογγυλεμένο ή σχεδόν τετραγωνισμένο εξωτερικά (Εικ. 3α-δ). Σε αρκετές περιπτώσεις πινακίων αυτού του τύπου, το χείλος διακρίνεται από το σώμα του αγγείου εξωτερικά με λεπτή αλλά έντονη οριζόντια εσοχή. Τόσο αυτός ο τύπος πινακίου, όσο και οι λιγότερο συνήθεις από το χώρο της ανασκαφής παρουσιάζουν σε αρκετές περιπτώσεις σχετικά μεγάλη διάμετρο και διαστάσεις. Ορισμένα πινάκια, επίσης, φέρουν ερυθρή βαφή μόνο έως το μέσον του σώματος στην εξωτερική επιφάνεια, ενώ το κατώτερο μέρος της επιφάνειας αυτής είναι άβαφο.

Ένας ακόμη τύπος πινακίου που εμφανίζεται στο υλικό της ανασκαφής με αρκετά παραδείγματα έχει σχεδόν κάθετα, αβαθή τοιχώματα, που λεπταίνουν στην άκρη του χείλους (Εικ. 4α-β). Τον τύπο αυτό προσεγγίζει τυπολογικά ένας τύπος αρθρωτού πινακίου, που παρουσιάζει ελαφρά τροπίδωση στο μέσον του σώματος, ενώ το χείλος είναι σχεδόν κάθετα τοποθετημένο στο σώμα και στρογγυλεμένο στην άκρη (Εικ. 4γ). Η βάση των πινακίων των δύο αυτών τύπων, από τα οποία είναι δυνατόν να αποκατασταθεί σε πλήρη μορφή μόνο ένα παράδειγμα του δεύτερου, είναι επίπεδη ή κατά πλειοψηφία επίπεδη, όπως φαίνεται από τα παραδείγματα που σώζουν και τμήμα της βάσης. Στους δύο αυτούς τύπους ανήκουν πινάκια με σχετικά μικρή και μεσαία διάμετρο και λεπτά έως σχετικά λεπτά τοιχώματα. Ο τύπος τους παρουσιάζει σχετική ομοιότητα με το σχήμα 4 του Hayes, το οποίο αναφέρεται ως ύστερο σχήμα και τοποθετείται στον 3ο αι. μ.Χ.³.

Εικ. 5α-γ

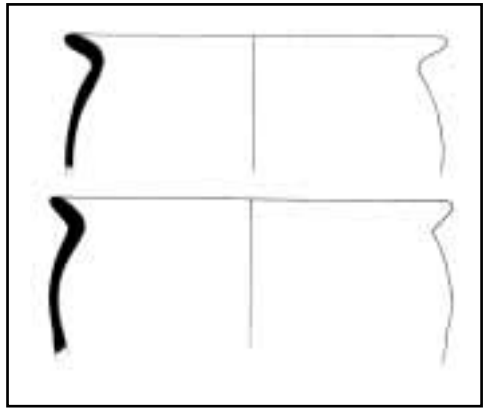
Με μεμονωμένα παραδείγματα εμφανίζονται τρεις ακόμη τύποι μεγάλων σε διάμετρο ερυθροβαφών πινακίων, με σχετικά χονδρά τοιχώματα, οι δύο τουλάχιστον από τους οποίους παρουσιάζουν επίπεδη βάση (Εικ. 5α-γ). Ποιοτικά παρουσιάζουν τα ίδια ακριβώς χαρακτηριστικά με τα πινάκια των προαναφερόμενων τύπων. Έτσι, παρά τις διαστάσεις τους δεν ταυτίζονται με μαγειρικά σκεύη, όπως τα ταψιά, τα οποία κατασκευάζονταν από χονδροειδή πηλό και δεν έφεραν βαφή στην επιφάνεια. Ο τύπος τους διαφοροποιείται κυρίως ως προς το σχήμα του χείλους. Από αυτούς είναι κυρίως γνωστός ο τύπος με το τριγωνικό, γωνιώδες στην άκρη χείλος, η εξωτερική πλευρά του οποίου ομοιάζει με πλατεία οριζόντια ταινία (Εικ. 5β). Πρόκειται για έναν τύπο συνήθη στη ρωμαϊκή κεραμική, ο οποίος φαίνεται ότι ήταν ιδιαίτερος αγαπητός στην περιοχή της Λοκρίδας και ειδικότερα της Αταλάντης κατά τον 1ο αι. μ.Χ.⁴ Ο τύπος αυτός εξακολούθησε να χρησιμοποιείται και μετά τον 1ο αι. μ.Χ., ενώ σταδιακά αυξάνεται το εξωτερικό, διακεκριμένο τμήμα του χείλους.

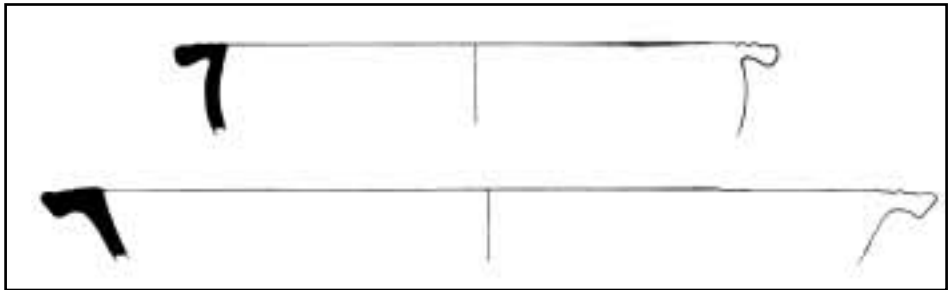
Εικ. 6

Εκτός από τα πινάκια, στο κεραμικό υλικό από το χώρο του ρωμαϊκού κτίσματος περιέχονται και άλλα ανοιχτά σχήματα αγγείων. Ανάμεσά

τους περιλαμβάνονται μελαμβαφής φιαλίσκη (Εικ. 6) και μελαμβαφή κύπελλα με λεπτά τοιχώματα, μεταξύ των οποίων ο συνηθέστερος τύπος έχει βαθύ ημισφαιρικό σώμα και στραμμένο έντονα προς τα έξω χείλος (Εικ. 7α-β). Η βαφή που έχει χρησιμοποιηθεί για τα αγγεία αυτά είναι σκούρα καστανομέλανη, σχετικά αραιή. Υπάρχουν ακόμη μεγάλα άβαφα ανοιχτά αγγεία, όπως λεκάνες (Εικ. 8α-β) και κρατήρες. Επίσης,

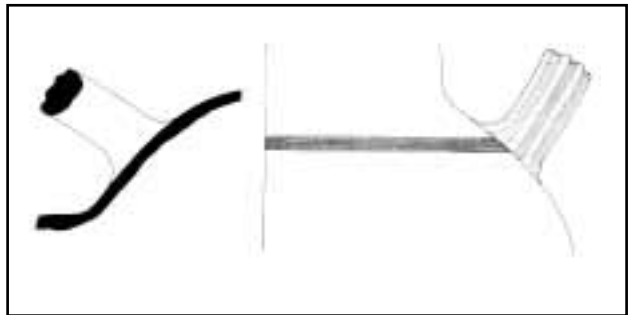
Εικ. 7α-β

Εικ. 8α-β

τμήματα μαγειρικών σκευών και αρκετά πόματα, ακέραια ή σε θραύσματα, που κάλυπταν μαγειρικά σκεύη και διάφορους τύπους χρηστικών αγγείων, ιδίως κλειστών. Τα περισσότερα από τα πόματα αυτά έχουν σχετικά μικρή και σπανιότερα μέτρια διάμετρο, σε κάθε περίπτωση όχι μεγαλύτερη των 0.18-0.20 μ.

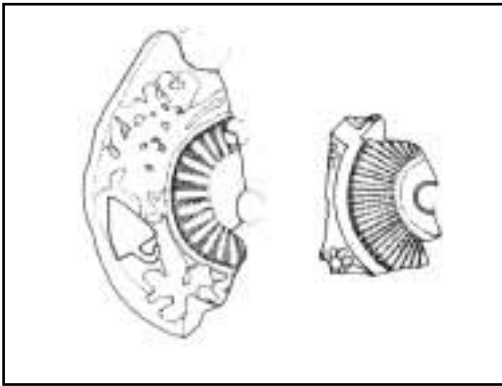
Τα περισσότερα όστρακα κλειστών αγγείων δεν προέρχονται από χαρακτηριστικά τμήματα των αγγείων αυτών. Έτσι, λίγα είναι τα κλειστά σχήματα που αναγνωρίζονται. Ανάμεσά τους διακρίνεται τμήμα από τον ώμο και τον λαιμό πιθαμφορέα, ο οποίος φέρει στην επιφάνειά του ίχνη αραιής καστανομέλανης βαφής (Εικ. 9). Ο τύπος του, με τις λαβές

Εικ. 9

Εικ. 10

Εικ. 11α-β

τοποθετημένες επί του ώμου με κλίση προς τα επάνω, τον ευρύ και πιθανώς σχετικά βραχύ λαιμό και την καστανομέλανη βαφή στον ώμο - δεν διακρίνεται συγκεκριμένη διακόσμηση στο σωζόμενο τμήμα του, αν και δεν αποκλείεται αρχικά να υπήρχε κάποια υποτυπώδης διακόσμηση - παραπέμπει σε έναν συγκεκριμένο τύπο πιθαμφορέα από την περιοχή της Λοκρίδας, ο οποίος αντιστοιχεί στον τύπο 3 της τυπολογικής κατάταξης των αποθηκευτικών αγγείων από την Λοκρίδα της L. Raselli-Nydegger, χρονολογείται από την ίδια στον 1ο αι. μ.Χ. και φαίνεται ότι ανήκει στην εξελικτική αλυσίδα μιας σειράς τύπων ψευδοϋδριών, στάμνων και αποθηκευτικών αγγείων που κατασκευάζονται αποκλειστικά στην περιοχή αυτή⁵. Το τμήμα πιθαμφορέα που εξετάζουμε εδώ κατά πάσα πιθανό-

τητα είναι μεταγενέστερο του 1ου αι. μ.Χ., αφού η ασφαλέστερα χρονολογήσιμη κεραμική από την ανασκαφή δεν είναι πρωιμότερη του ύστερου 2ου αι. μ.Χ.

Εκτός από την κεραμική, από το χώρο του ρωμαϊκού κτίσματος συλλέχθηκαν επίσης ένας σχεδόν ακέραιος λύχνος - ελλείπει τμήμα του μυκτήρα - και τμήματα τεσσάρων ακόμη λύχνων. Στο κέντρο της ανώτερης επιφάνειας του ακέραιου λύχνου, σε μέταλλο στον κοίλο χώρο περι την μικρή και έκκεντρα σχηματισμένη οπή πλήρωσεως, υπάρχει ανάγλυφη παράσταση με λιοντάρι που επιτίθεται και σπαράσσει όρθιο ελάφι (Εικ. 10). Στο περιχέλιωμα του λύχνου υπάρχει ανάγλυφη φυτική διακόσμηση, η οποία σχηματίζεται από τρέχουσα άκανθο που κατά διαστήματα απολήγει σε κύκλο που περικλείει ροζέτα. Ο τύπος του λύχνου, όπως και τα θέματα της διακόσμησης στην ανώτερη επιφάνειά του, τον χρονολογούν στο α' μισό έως και τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. τουλάχιστον⁶.

Μεταξύ των τμημάτων λύχνων περιέχονται δύο όστρακα κορινθιακών

λύχνων με τη χαρακτηριστική διακόσμηση από ακτινωτά σχηματισμένες ραβδώσεις στην κοιλότητα της οπής πληρώσεως, η οποία περιβάλλεται από αποσπασματικά σωζόμενη ανάγλυφη φυτική διακόσμηση (Εικ. 11α-β). Σύμφωνα με την ανάγλυφη διακόσμηση ροζετών και φύλλων και καρπών αμπέλου, που υπάρχει αντίστοιχα στο περιχέλιωμα των δύο θραυσμάτων των λύχνων, αυτά χρονολογούνται στο τέλος του 2ου και στον πρώιμο 3ο αι. μ.Χ., ενώ οι ροζέτες κατεβάζουν την χρονολόγηση του πρώτου θραύσματος έως και μετά τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ.⁷.

Εικ. 12

Υπάρχει ακόμη τμήμα ενός διαφορετικού τύπου λύχνου, που είναι ελλειπής κατά τον μυκτήρα και την λαβή (Εικ. 12). Ο μυκτήρας είχε σχεδόν σωληνοειδές σχήμα και ήταν στραμμένος έντονα προς τα επάνω. Η βάση του λύχνου είναι επίπεδη και το περιχέλιωμα της οπής πληρώσεως διακεκριμένο, γωνιώδες και έντονα στραμμένο προς τα μέσα στο ανώτερο τμήμα, έτσι ώστε στο τμήμα αυτό σχηματίζεται ένας ξεχωριστός χώρος σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα του λύχνου. Αυτός ο τύπος λύχνου έχει μακρά παράδοση, που ξεκινά τουλάχιστον από το α' μισό του 2ου αι. π.Χ.⁸. Ωστόσο, με τη μορφή που εμφανίζεται εδώ είναι αρκετά μεταγενέστερος και είναι δυνατόν να χρονολογηθεί τουλάχιστον από τον 1ο αι. μ.Χ.⁹. Στην περίπτωση του λύχνου που εξετάζουμε εδώ, ακολουθώντας τα λοιπά ανασκαφικά δεδομένα υποθέτουμε μία ακόμη μεταγενέστερη χρονολόγηση.

Γενικά, τόσο το συγκεκριμένο τμήμα λύχνου, όσο και ορισμένα από τα όστρακα για τα οποία γίνεται λόγος πιο πάνω είναι δύσκολο από μόνα τους να χρονολογηθούν με απόλυτη ακρίβεια και υποθέτουμε μία χρονολόγηση ανάλογη με αυτή της υπόλοιπης κεραμεικής της ανασκαφής. Ωστόσο, η πιθανότητα ένα μέρος της κεραμεικής της ανασκαφής να είναι σχετικά προωμότερο από την υπόλοιπη και αυτό να έχει μετατοπισθεί με τη διάβρωση του εδάφους από ανώτερο σημείο του υψώματος ή και να μην απομακρύνθηκε από τη θέση του μετά από πλήρη ισοπέδωση ενός προϋπάρχοντος κτίσματος, κατάλοιπα του οποίου δεν εντοπίστηκαν στο χώρο της ανασκαφής, δεν είναι δυνατόν να αποκλεισθεί εντελώς.

Εν κατακλείδι, ο κύριος όγκος της κεραμεικής της ανασκαφής επιτρέπει τον προσδιορισμό της περιόδου χρήσης του κτίσματος που αποκαλύφθηκε στο διάστημα από τον ύστερο 2ο αι. μ.Χ. έως και μετά τα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. Τη χρονολόγηση που προκύπτει από την κεραμεική επιβε-

βαιώνει και στην πραγματικότητα διευρύνει χρονικά προς τα κάτω η εύρεση δύο χάλκινων νομισμάτων στο χώρο του κτίσματος. Από αυτά το ένα είναι αρκετά φθαρμένο και στάθηκε δύσκολο να ταυτισθεί, αν και ασφαλώς ανήκει στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορική περίοδο. Το άλλο είναι κοπής αυτοκράτορα Αυρηλιανού (270-275 μ.Χ.) και φέρει στον εμπροσθότυπο την ακτινοστεφανωμένη κεφαλή του αυτοκράτορα και στον οπισθότυπο προσωποποίηση του στρατιωτικού πνεύματος, που κρατά λάβαρο. Η χρονολόγηση του νομίσματος επεκτείνει τη διάρκεια χρήσης του κτίσματος έως και το γ' τέταρτο του 3ου αι. μ.Χ.

Στο χώρο του κτίσματος βρέθηκαν επίσης αντικείμενα οικιακής χρήσης, κυρίως τμήματα λίθινων τριβείων, υφαντικά βάρη, σιδερένια και χάλκινα εργαλεία, εγχειρίδια και άλλα μεταλλικά αντικείμενα (π.χ., χάλκινο κοχλιάριο). Ξεχωριστό αντικείμενο είναι ένας μικρός χάλκινος κώδωνας. Παρόμοια αντικείμενα ήταν σε χρήση ήδη από αρκετούς αιώνες πριν, στην ελληνική αρχαιότητα, και μεταξύ άλλων έφεραν την ονομασία «γνωρίσματα». Στους ρωμαϊκούς χρόνους ονομάζονταν *crepitacula* και *crepundia* από το λατινικό ρήμα *crepare* (παράγω ήχο, κάνω φασαρία). Χρησιμοποιούνταν ως παιχνίδια, όπως οι σημερινές κουδουνίστρες, αλλά πιθανώς είχαν και άλλες χρήσεις¹⁰. Έτσι, η ταύτιση του συγκεκριμένου ευρήματος με παιδικό παιχνίδι δεν είναι απολύτως ασφαλής.

Τέλος, εκτός από τα αντικείμενα καθημερινής χρήσης, βρέθηκαν επίσης υλικά δομής, κυρίως σιδερένια καρφιά και μεταλλικοί σύνδεσμοι, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν προφανώς για τη συναρμογή των επιμέρους αρχιτεκτονικών μελών του κτίσματος.

Ο εντοπισμός μιας αγροικίας των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων στην περιοχή της Κεντρικής Φθιώτιδας έχει ξεχωριστή σημασία, επειδή είναι η πρώτη φορά που εντοπίζεται ένα τέτοιο κτίσμα στην περιοχή και επειδή η περίοδος στην οποία αυτό τοποθετείται δεν έχει μελετηθεί αρκετά στην περιοχή μας. Οι σχετικές δημοσιεύσεις είναι ελάχιστες - σε μία-δύο από αυτές που αφορούν στην περιοχή της Αταλάντης και των Λειβανατών αναφερόμαστε με υποσημειώσεις σε άλλα σημεία του παρόντος άρθρου - και, κατά συνέπεια, όσα γνωρίζουμε γι' αυτήν είναι λίγα. Η εύρεση του κτίσματος επέτρεψε να μελετήσουμε και να παρουσιάσουμε εδώ ένα κλειστό ανασκαφικό σύνολο της συγκεκριμένης περιόδου.

Υποσημειώσεις:

¹ Για εκτενέστερη παρουσίαση της ανασκαφής στο συγκεκριμένο ανασκαφικό χώρο, Ε. Φρούσου, «Ανασκαφική έρευνα στη θέση Τρίλοφο Ρεγγινίου Φθιώτιδας: Τα αποτελέσματα - Τα προβλήματα», στο: *Αρχαιολογικές Έρευνες και Μεγάλα Έργα. Αρχαιολογική Συνάντηση Εργασίας, Πρόγραμμα/Περίληψεις, Επαπύργιο Θεσσαλονίκης 18-20 Σεπτεμβρίου 2003*, σ. 167-169 και λεύκωμα από την ίδια Συνάντηση, σ. 46. Επίσης, Ε. Φρούσου, «Κατάλοιπα ανθρώπινης παρουσίας της Αρχαιότερης Νεολιθικής στο Τρίλοφο Ρεγγινίου Φθιώτιδας», στο: *1ο Συνέδριο για το Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και*

Στερεάς Ελλάδας (1ο ΑΕΘΣΕ), Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης, Βόλος 27/2-2/3/2003, Βόλος 2006, Τόμος II, σελ. 641-656.

2 Για τη χρήση του όρου στη θέση αυτού της terra sigillata, J.W. Hayes, *Late Roman Pottery*, London 1972, σ. 13.

3 J.W. Hayes, ό.π., σ. 321-322, εικ. 64. Παρόμοιο σχήμα χείλους παρατηρείται και σε πινάκιο της ύστερης Çantarli κατηγορίας από την Κόρινθο, το οποίο τοποθετείται στο αμσό του 3ου αι. μ.Χ., K.W. Slane, Corinth XVIII, Part II, *The Sanctuary of Demeter and Kore. The Roman Pottery and Lamps*, Princeton, New Jersey 1990, σ. 52-54, εικ. 8.105.

4 L. Raselli-Nydegger, Die Ausgrabungen auf dem Grundstück Xirojiannis in Atalante. Ein Beitrag zur spätklassischen und römischen Siedlungskeramik, *Atenische Mitteilungen III*, 1996, σ. 271, εικ. 13.171-175.

5 L. Raselli-Nydegger, Die frührömische, bemalte Haushaltware der Ostlokris, *Rei Cretariae Romanae Favtorum Acta* 38, 2003, σ. 253, εικ. 2.3, 6.3.

6 H.S. Robinson, *The Athenian Agora V. Pottery of the Roman Period*, Princeton, New Jersey 1959, σ. 73, 75, πίν. 45.L12-13. Επίσης, J. Perlzweig, *The Athenian Agora VII. Lamps of the Roman Period, First to Seventh Century after Christ*, Princeton, New Jersey 1961, σ. 109-110, πίν. 15.637, σ. 115, πίν. 16.726, σ. 116-117, πίν. 17.750, σ. 126, πίν. 12.883, και λύχνος στο εσωφυλλο του τόμου.

7 J. Perlzweig, ό.π., σ. 94, πίν. 8.271-272 και σ. 122, πίν. 18.811, πίν. 51.8.

8 R.H. Howland, *The Athenian Agora IV. Greek Lamps and their Survivals*, Princeton, New Jersey 1958, σ. 121, πίν. 19.504.

9 Ένας παρόμοιος αλλά λιγότερο εξελιγμένος τύπος λύχνου είναι γνωστός από την Πύλο και χρονολογείται με ασφάλεια μεταξύ του τέλους του 1ου αι. π.Χ. και των αρχών του 1ου αι. μ.Χ. (N. Κατσάς, Από τα ελληνιστικά νεκροταφεία της Πύλου, *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 38 [1983], Μελέτες, σ. 50-51, σχ. 16.1757).

10 M. Fittà, *Giochi e giocattoli nell' antichità*, Milano 1997, σ. 51, εικ. 73.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Νίκος Μπάτσος
ιστορικός ερευνητής

ΘΕΜΑ
Παλιοχώρι Μαρτίνου ή Βουμελιτέα

Το Παλιοχώρι ή Βουμελιτέα είναι μια ξεχασμένη αρχαία πόλη της ανατολικής ή Εώας ή Οπουντίας Λοκρίδας και φυσικά και της Φθιώτιδας, βρίσκεται 500 μ. Ν.Α. του Μαρτίνου και δίπλα και ανατολικά στο σημερινό νεκροταφείο του Μαρτίνου το οποίο ήταν και νεκροταφείο της αρχαίας πόλης. Αυτό το μαρτυρούν οι διάσπαρτοι τάφοι που έχουν βρεθεί διαχρονικά μέσα και γύρω από το νεκροταφείο.

Τρεις χιλιάδες χρόνια και σήμερα ακόμη οι νεκροί θάβονται στον ίδιο χώρο. Μία βόλτα στον Αϊ – Γεώργη στο παλιοχώρι του Μαρτίνου όπως λέγεται από το ομώνυμο εκκλησάκι το οποίο έχει κτισθεί επάνω σε αρχαίο ναό, πιθανόν του Διονύσου, μπορεί να πείσει τον επισκέπτη ότι εδώ ήταν το κέντρο πόλεως.

Ήταν μια ηλιόλουστη αλκυονίδα ημέρα του Γενάρη του 1997 όταν έκανα ένα περίπατο στον Αϊ – Γεώργη στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου όπου τοποθετείται η θέση της αρχαίας Βουμελιτέας. Καθώς περπατούσα έπεσα επάνω σε κάποια λίθινα, ογκώδη αρχαία αντικείμενα σκορπισμένα στα σύνορα μεταξύ των χωραφιών, ενώ ο λόφος στο μεγαλύτερο κομμάτι του είναι ελαιώνας και καλλιεργείται εντατικά, τα λίθινα αυτά αντικείμενα είναι μικρής υλικής αξίας αλλά μεγάλης για την ιστορική κληρονομιά του Μαρτίνου και της Φθιώτιδας.

Συγκεκριμένα τα κατάσπαρτα κεραμικά στο έδαφος του λόφου, οι λινοί (στίφτες σταφυλιών), οι μυλόπετρες (που συνέθλιβαν το ελαιόκαρπο και το σιτάρι), οι δόμοι (που μαρτυρούν την ύπαρξη μεγάλων κτιρίων με κίονες), τα μεγάλα διπλά κυκλώπεια, πολυγωνικά τείχη που τμήμα τους σώζεται στην ανατολική πλευρά του λόφου δείχνουν την ισχύ και τη δύναμη της πόλεως.

Εκτός όμως από τα παραπάνω είχε αναπτύξει και κάποιον πολιτισμό και είχε αξιόλογη θέση μεταξύ των άλλων λοκρικών και βοιωτικών πόλεων ενώ συνόρευε και με τη Βοιωτία. Αυτό μας το μαρτυρούν τέσσερα αρχαία κείμενα από το μαντείο των Δελφών. Το πρώτο αναφέρεται σε κάποια «Γιορτή των Βασιλείων» (221 – 216 π.Χ.) στη γιορτή αυτή συμμετείχαν αντιπρόσωποι από τις πόλεις Ανηθδόνα, Ακραιφνιο, Λάρυμνα, Πλαταιαί, Κώπαι και Βουμελιτέα που συμμετείχε με δύο αντιπροσώπους τον Πολυκλείδη του Μανσίπου και τον Ηβασισθένη του Φιλάγρου.

Το δεύτερο κείμενο (86 – 85 π.Χ.) του μαντείου των Δελφών μνημο-

νεύει δυο αθλητές από τη Βουμελιτέα το Λεύκο του Θοινίδου και τον Πολυκλείδα του Αγωνίου που έλαβαν μέρος σε αγώνες προς τιμή του πώου Απόλλωνος και συμμετείχαν και άλλες πόλεις όπως Θήβα, Άργος, Θεσπιές, Αντιόχεια, Τάραντας, Μυρίνη, Κώπαι, Ορχομενός.

Ένα τρίτο κείμενο που βρέθηκε στον ορθοστάτη του θησαυρού των Θηβαίων στους Δελφούς αναφέρεται σε κάποια έριδα που υπήρχε μεταξύ Βουμελιτέας και Αλών, δηλαδή τα εδάφη της σημερινής Μαλεσίνας στα σύνορα με το Μαρτίνο, η έριδα αυτή διαιωνίζεται μέχρι σήμερα και στα χρόνια των παππούδων μας γίνονταν ομηρικές μάχες και σπάνια Μαρτιναίος παντρευόταν Μαλαισιναία και το αντίθετο βέβαια σήμερα τίποτε δεν έχουμε να χωρίσουμε με τη γειτονική Μαλεσίνα. Στο αρχαίο κείμενο του θησαυρού των Θηβαίων δεν αναφέρεται ποια ήταν τα χωράφια της έριδος για να έρθουν όπως μας λέει το κείμενο Θηβαίοι δικαστές και να οριοθετήσουν τα σύνορα μεταξύ Βουμελιτέας και Αλών (που ήταν η σημερινή πόλη στον Θεολόγο της Μαλεσίνας), πιθανές αιτίες είναι ρητίνη ή η ξυλεία από το πευκοδάσος της χερσονήσου της αετόλυμας (σημερινής Πευκιάς) ή το κυνήγι των ελαφιών που όπως λέγεται κυνηγούσε και ο βασιλιάς Οπόύντιος.

Οι δικαστές ξεκίνησαν από την θάλασσα και αναβαινόντων όπως μας λέει το κείμενο απεφάνθησαν ότι από την κορυφογραμμή της Πευκιάς και δεξιά ορίζονται τα εδάφη των Αλών (ενώ δεν υπήρχε τότε η Μαλεσίνα) και αριστερά της Βουμελιτέας. Μας λέει ακριβώς το κείμενο «ΕΡΗ Αλέων, τα δε ευώνυμα Βουμελιταίων», είναι τα σύνορα μεταξύ Μαρτίνου και Μαλεσίνας σήμερα. Διαβάζοντας το αρχαίο κείμενο συγκλίνουμε στο ότι η θέση της αρχαίας Βουμελιτέας βρίσκεται στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου, ενώ μας τονίζει ότι βρίσκεται στην αρχή της Λοκρίδας και στα σύνορα με τη Βοιωτία, και σήμερα ακόμη όταν αφήνεις πίσω σου τον Κωπαϊδικό κάμπο και ανεβαίνεις τον ορεινό όγκο και περνάς την αερογέφυρα του Μαρτίνου περνάς τις πύλες για την Φθιώτιδα.

Την θέση της αρχαίας Βουμελιτέας στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου τοποθετεί και ο Άγγλος ερευνητής OLFATHER που επισκέφτηκε την περιοχή το 1916.

Ο Εροκλής βυζαντινός ιστορικός και γεωγράφος 6ος αιώνας μ. Χ. μας αναφέρει ότι η Βουμελιτέα αναφέρεται με το όνομά της μέχρι τα χρόνια του αυτοκράτορα Ιουστινιανού, το δε όνομά της το πήρε από τα πολλά μελίσσια που είχε η περιοχή δηλαδή από των βόμβο των μελισσών εξ ου και Βουμελιτέα. Σήμερα στο δημαρχείο του Μαρτίνου είναι αναρτημένο βραβείο μελιού της Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης.

Στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου εκτός από τα λίθινα αντικείμενα που αναφέραμε, από τα κεραμικά, από την τρομερή οχύρωση με διπλά πολυγωνικά τείχη και τα κτίσματα της αρχαιολογικής υπηρεσίας από παλαιό-

τερες ανασκαφές έχουν βρεθεί δυο κόκκινα αγάλματα επάνω σε επιτύμβιες στήλες τα οποία σήμερα κοσμούν την αίθουσα των γλυπτών στο μουσείο της Θήβας.

Στο πρώτο άγαλμα με αριθμό 242 γράφει η πινακίδα του μουσείου: Τμήμα επιτύμβιας στήλης από το Παλιοχώρι του Μαρτίνου μπροστά σε δωρικό κιονίσκο που κλείνει την παράσταση από δεξιά εικονίζεται στο πλάι και σε έκτυπο ανάγλυφο, νέος που σκύβει ελαφρά το κεφάλι φοράει πέτασο και χλαμύδα που στερεώνεται στο δεξί του ώμο με πόρπη και αφήνει γυμνό ένα μέρος του κορμού. Στο δεξί χέρι κρατούσε πουλί από τις φτερούγες του και στο αριστερό ίσως δόρυ. Αξιόλογο βιοιωτικό έργο με ιωνική επίδραση αρχές 4ου αιώνα π.Χ. πωρόλιθος με κόκκινο επίστρωμα από το χρώμα του χώματος που σκέπαζε τη στήλη στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου.

Στο δεύτερο κόκκινο άγαλμα με αριθμό 243 γράφει η πινακίδα: Το κάτω τμήμα επιτύμβιας στήλης από το Παλιοχώρι του Μαρτίνου. Εικονίζεται ανδρική μορφή ντυμένη με ιμάτιο που καλύπτει μόνο το κάτω μέρος του σώματος κάθετα σε σκλαδιά δίφρο που τα πόδια του μμούνται σκέλη κατσίκας. Με το δεξί χέρι που μόνο η άκρη σώζεται χαιδεύει μικρό ελάφι που σηκώνει τα μπροστινά του πόδια σκιρτώντας από χαρά. Χαριτωμένο έργο βιοιωτικού εργαστηρίου των μέσων του 5ου αιώνα π.Χ. Μάρμαρο λευκό με καθολικό κόκκινο επίστρωμα από το χρώμα του χώματος που το σκέπαζε στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου.

Εκτός από τα κόκκινα αγάλματα στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου έχουν βρεθεί μελανόμορφοι σκύφοι, κύλικες και αμφορείς με ωραιότερες παραστάσεις, ένας εξ αυτών παριστάνει τον Αχιλλέα να παίζει αστραγάλους με τον Πάτροκλο.

Οι Οπούντιοι Λοκροί πολέμησαν πάντα στο πλευρό των άλλων Φθιωτικών πόλεων, αλλά και όταν η πατρίδα κινδύνευσε από τους Πέρσες στις Θερμοπύλες συμμετείχαν με 1000 άνδρες κατά τον Ηρόδοτο (7, 203) και με 6000 άνδρες κατά τον Πausανία, στη δε θαλάσσια αντίσταση με 7 ολόμαυρες πεντηκοντόρου (Ηρόδοτος 8, 1). Αλλά και στους τρωικούς πολέμους όπως μας λέει ο Όμηρος οι Οπούντιοι συμμετείχαν υπό την αρχηγία του δασύτριχου και ταχύποδα Αίαντα του Λοκρού του υιού του Οϊλέα και κάτω από την ίδια πολεμική ιαχή «Φθία» πολεμούσαν οι Οπούντιοι και οι Μυρμιδόνες του Αχιλλέα που σήμαινε την γη από όπου κατάγονταν εξ ου και Φθιώτιδα και εκ γενεάς Δευκαλιώνος και Πύρρας. Αναφώνουσαν τη λέξη «Φθία» κατά την ώρα της επίθεσης όπως αναφώνουσαν οι πατεράδες μας την λέξη αέρα κατά των Ιταλών στο Αλβανικό μέτωπο. Την αρχαία Φθία κατοικούσαν οι Αινιάνες, οι Δόλοπες και οι Οπούντιοι Λοκροί.

Τώρα θα δούμε ένα άλλο κεφάλαιο που αναφέρεται στις μεγάλες

βιβλικές καταστροφές που κατέστειλαν τον πολιτισμό και την ανάπτυξη στην αρχαία πόλη στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου όπου τοποθετείται η αρχαία Βουμελιτέα.

- Μεγάλος σεισμός το καλοκαίρι του 426 π.Χ. όπως μας λέει ο Θουκυδίδης όπου παλιροϊκό κύμα (ή τσουνάμι όπως λέμε σήμερα) κατέκλυσε την Καλίαρο πεδιάδα (την πεδιάδα κάτω από την σημερινή Αταλάντη) όπου όταν τα νερά τραβήχτηκαν προς την θάλασσα έμειναν τα ψάρια στα χωράφια. Καταστροφές υπέστησαν οι πόλεις Σκάρφεια, Θρόνιο, Κύνος, Καλίαςρος, Οπούς, Αλαί, Βουμελιτέα, Λάρυμνα, με σύνολο 3000 νεκρούς, το δε νησί Αταλάντη εσχίσθη στα δυο.

- Ένας άλλος σεισμός το 107 μ.Χ. κατέστρεψε όλες τις πόλεις της ανατολικής Λοκρίδας, φυσικά και τη Βουμελιτέα καθώς και τη μητρόπολη των Οπουντίων τον Οπούντα όπως μας λέει ο Ελευθερουδάκης.

- Άλλος μεγάλος σεισμός στις 8/4/1894 που κατέστρεψε ότι ερείπια είχαν μείνει όρθια από την αρχαία πόλη αλλά και το σημερινό Μαρτίνο ενώ δυο οικίες έμειναν μόνο όρθιες. Η εφημερίδα Εστία αναφέρει για το χρονικό του σεισμού στο Μαρτίνο ενώ δυο οικίες έμειναν μόνο όρθιες. Η εφημερίδα Εστία αναφέρει για το χρονικό του σεισμού στο Μαρτίνο ότι ο κονιορτός σε ετύφλωνε, η δόνηση έκανε τους ανθρώπους να κυλίνονται εις το έδαφος, η δε βοή ήταν σαν 100 τηλεβόλων.

Βέβαια σεισμοί έγιναν πολλοί στην περιοχή μας αλλά βιβλικοί σεισμοί που αποδίδονται στο κοιμούμενο σημερινό ρήγμα της Αταλάντης είναι λίγοι. Οι σημερινοί σεισμολόγοι τοποθετούν τον τελευταίο σεισμό του 1894 στα 8 Ρίχτερ, και περιμένουμε τον τέταρτο κατά σειρά τουλάχιστον από όσα ξέρουμε, αλλά έχουν περάσει μόνο 111 χρόνια ενώ η ιστορία μας διδάσκει ότι ο ένας σεισμός από τον άλλο απέχει 500 και 1000 χρόνια. Το ρήγμα της Αταλάντης περνά από το κέντρο της αρχαίας πόλης στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου και καταλήγει στα Σκορπονέρια της Βοιωτίας. Οι σεισμοί ήταν πιθανόν και η αιτία μετακόμισης της Βουμελιτέας στο σημερινό Μαρτίνο.

- Άλλη καταστροφή είναι οι μεγάλες τετραγωνισμένες και λαξευμένες πέτρες από τα ερείπια της αρχαίας Βουμελιτέας κουβαλήθηκαν με ημίονους και κάρα για να κτισθεί το σημερινό Μαρτίνο μετά το σεισμό του 1884.

- Άλλη καταστροφή είναι η πώληση των αρχαίων αντικειμένων από αρχαιοκάπηλους σε ξένα μουσεία και ιδιωτικές συλλογές. Θυμόμαστε από μικρά παιδιά να διηγούνται ιστορίες για χρυσά στεφάνια, για διαδήματα, για μια αεροστεγή λάρνακα που αντίκρισαν το νεκρό λίγο προτού διαλυθεί από την επαφή με το οξυγόνο της ατμόσφαιρας, για αμφορείς μυκηναϊκής περιόδου και άλλα πολλά. Ίσως παλιά και η φτώχεια ήταν εκείνη που έκανε πολλούς να ψάχνουν για ένα θησαυρό, πουλώντας έτσι

την ιστορία του τόπου μας έναντι πινακίου φακής.

Συγκεντρώνοντας όλα αυτά μετά από μια επτάχρονη έρευνα με ερασιτεχνική κάμερα έφτιαξα ένα dvd με τίτλο Παλιοχώρι Μαρτίνου το οποίο έχω στη διάθεση της επιστημονικής επιτροπής του 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας, αν και αρχικά είχε δημιουργηθεί το dvd για να ενημερωθούν οι κάτοικοι της περιοχής για την τοπική τους ιστορία και για να εκλείψει η μάστιγα της αρχαιοκαπηλίας.

Τελειώνοντας την ομιλία μου σήμερα μέσω του 3ου Συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας θα ήθελα να ευαισθητοποιήσω όλους τους αρμόδιους που μπορούν να βοηθήσουν για να γίνουν ανασκαφές στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου και να έρθει στο φως η αρχαία Βουμελιτέα. Η πόλη που αναφέρουν τα αρχαία κείμενα των Δελφών και των αρχαίων συγγραφέων, η πόλη που είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις άλλες πόλεις της Λοκρίδας και της Φθιώτιδας, η πόλη που με τα δυο κόκκινα αγάλματα κοσμεί την αίθουσα του μουσείου της Θήβας.

Φέροντας στο φως τις αρχαίες πόλεις και την ιστορία τους μπορούμε να διατηρήσουμε την καταγωγή μας και να αμυνθούμε ενάντια στο δρεπάνι του χρόνου σε αυτή την πολυκοσμική και πολυεθνική κοινωνία που ζούμε.

Σας ευχαριστώ

Παράρτημα

αριστερά - Αμφικύβη - Αμφικύβη - Οριόνη

	αριστερά	δεξιά
	θαλασσαν =	ε . . . ο
	υ διαβία[των	λιος . . . ΟΕ
5	'Αμφικύβη[ς [αόπας	επί του ου
	των τε	(α)λαγία επί του
	τη λι*	'Αμφικύβη[ς νέπας
	τυ ακ*	ος εν τας Αμφικύβη
	δον απ	των προς τας Αμφικύβη
	ου τας π	των εραν αναβ[α]λόν-
10	[των] ούθ' ου	ΤΕΡΗ 'Αλλως, τ' δ' εώ-
	[νοκα Βουμλιτείων] - - - Κριος - [τοι δικασται αποσταλόντι]; ουδ' τας π[ο]λιος τ[ο]υ	
	[θηβ[α]ίων - ε[ρ]ων -] Βουμλιτε[ι]α[σ] και 'Αλλως - - - παρ[ι] τας χάρας τας αντίλα-	
	[γαρίας - - - - γα]π[ο]ν δ' ε[θ]θη - - - -	υ όρια τας χάρας Βου-
	[μυλιτείων] - - - - ε σκαίον (ύ)π[ε]ρ τ[ο]ν βωρ[ο]ν τ[ο]υ Διός τ[ο]υ 'Αμφικύβη[σ]τ[ο]υ	
15	κ[α]τ' τ[ο]ν (α)θ[ι]αν ε[χ]ρη π[ε]ρ τ[ο] - - - - [ο] επί θαλασσαν ε	
	τας γνομ[ο]νας ε[θ]η[σ]τ[ο]υ	των) γνομ[ο]νας ε[θ]η[σ]τ[ο]υ
	ε ε[χ]ρη [α]ντ	αναβ[ο]νόντων επί του
	[τ]η[σ] (Τ)ρα[σ] ε[ρ]ος ?] Δ Τ	ου ε[χ]ρη π[ε]ρ τ[ο]ν Αμφικύβη
	εα 'Αλλως - τ[α]θη ε[χ]ρη π[ε]ρ τ[ο]ν Λ	ε[ρ]ων[ο]ν] ε[θ]η[σ]τ[ο]υ ε[θ]η[σ]τ[ο]υ
20	ροι εν τ[α]ι παρ[ο]δ[ο]ι	ε[θ]η[σ]τ[ο]υ ε[θ]η[σ]τ[ο]υ
	Διός τ[ο]υ 'Αμφικύβη[σ]τ[ο]υ	επί τ[ο]υ ε[θ]η[σ]τ[ο]υ επί τ[ο]υ βωρ[ο]υ τ[ο]υ
	αναβ[ο]νόντων π [ε]ν] ε[θ]η[σ]τ[ο]υ τ[ο]υ και Διός ε[θ]η[σ]τ[ο]υ γνομ[ο]νας.	ε καθ[ο]ς γ[ρ]ηγορ[ο]νται

Πορταί Βασιλείων

221-216 Π.Χ.

1.λα[ε] Δ.....ο[υ]
-ικκ.....
- ευμ[ε]ο[υ]
- ... στις Φιλξίνου
- 8 ... νος Σάτωνος
- [Πρω]ίος Πρωτίου
- [Αν]νος Κρίτωνος
- [Δί]ος 'Ηρακλίδου
- [Σ]ώλος 'Ερμίου
- 10 'Αρθρδόνιος
- [Δ]ημήτριος 'Αρτοδύμου
- [Ερμ]οκράτης 'Ερμογίνου
- βαβδαφόροι
- .. άτων Νίκωνος
- 11 [Ατ]ρλλάιος Παρμάνος[υ]
- 'Ακραιοφίτης
- [Χ]αρίτων Θεωμητήτου
- Πρωξ[ε]τίλης 'Αθρνοδίου
- [Δ]υσ[θ]ιος Καρμισοτίμου
- βαβδαφοροι
- 20 [Θ]είμωγτος Χαρίτωνος
- [Α]ν[ε]ξαρτος Χαρίτωνος
- Βουμελιταίτες
- Πολυμ[ε]θ[ε]ης Μωσάϊσκου
- βαβδαφοροι
- 25 [Η]βατωθίνος Φιλύγρου
- Ακρυσείτες
- [Α]ύλιον Τιμάργου
- Πυθίνου Σεναιίνου
- βαβδαφορος
- 30 [Α]μφιλήτης 'Εκπίδωνος
- Κικκαίος
- [Κ]ηφυσίος Δημητρίου
- Κωιδάμος [Θε]οφύλου
- βαβδαφοροι
- 35 [Ε]ύρηλος Νίκωνος
- [Α]ρίστην 'Αρτιγίνου[ος]
- Πλαταίης [ε]
- [Αν]συνδ[ε]ρος
- 40 ... ρ.....

Αχιμένες-Πτωρών

86-85 Π.Χ.

- 2
- Καρικετίμου άρχοντα,
- Αίγρλιού του Πειλοξί-
- κου άγωνοθέτουκα των
- Πτωρών των πεντακτήμων,
- 'Ηρακλίου του Διονυσίου
- αρωπιώνου, Νύμματος
- του Φιλοξίνου προαχτιώνου-
- τα, αϊε ενίωμ ' ερίω.
- Σαλαπτήρης ερίω.
- Σερτίος Μιλωνίου Μεταξιά από Κι-
- Κήρυξ
- Γουατίας Σωσάνδρου Θεβασίας
- 'Ραφιδίης
- 'Αρχίας Σωτηρίδου Θεβασίας
- Μηκτής
- Μιλόντρηος Μολετού Θεβασίας
- Αϊλετής
- 'Εργίος 'Ηγγίος 'Ανταχίος από Αέρουα
- Αϊαμίδης
- 'Ριόβιμος 'Ριόσκου 'Αργτίας
- Κόκκιντης
- Μάτρων 'Απολλωνίου Αϊαλίας από Μορίουα
- Κιθαροφιδίης
- 'Ηρακλίδος 'Ηρακλίδου Τερσοχίτη[ος]
- Πύλας αϊε συνθήων
- Θεβασίω - άρχοντα: αϊ εν<ι> τοίς Ιουναίς
- Θεσπίου - 'Αδύων 'Αδύρωνος
- 'Ογγρημίου
- Μησίθιος 'Εκαμεινώδου, Μελιστρίας
- Κύθου, Αρκαίου - 'Επαίντος
- 'Αριστελίου, Κρησιώδουα Μωσισάχου.
- Κωπίου - 'Επιερσιώδου Τιμαστράτου,
- Γουατίας 'Απολλωνίου,
- Βουμελιτίου - Αϊύου Θεοπίου,
- Μελουκιδίου 'Ανωτίου.
- Καί παρτην έπαίχου εν τής
- άνωθεσίας άρχουα: χι
- λία: ενκαοσίας έδωμχίον-
- τα εντκ καί έπκ τόν αυκα-
- [ε]ρίτων Παδοα πεντακσε[ί]
- α: καί ενέλιμα ταύτα ει[ε]
- τήν έξήρμην ταύ άρουα ταύ π[ε]ρ[ί]
- ταύ νοσού ταύ 'Απολλωνίου καί
- την μετέθεσιν ταύ ταίχου ταύ
- λίβουα.

ΚΡΙΣΗΜ - ΔΙΚΑΣΤΩΝ - ΑΜΒΟΛΙΩΝ

.....απογραφή.....
 ΟΙ ΕΛΛΑΔ.....αι θέσται.....
 [...ε]ί τις θεομαρτυρήσῃ καὶ τῆ τιμῆ ἄλλου
 [...]θεῖοι αἰ... κατὰ τὴν ἡμῶν τὴν γραμμῆν
 5 [αἰ]ματός τῃ... αἰ... οἷα ἐπὶθεῖται σφραγίδι
 [αἰ]ματός διδῆσι [τ]ῆ ἐξ ἐκδόσεως δικαστικῆς ἀφῆρας..... [αἰ]
 [τ]ῆ καὶ γραμματικῆ καὶ ἀπογραφῆς ἐπὶ τῆς χώρας [ἐπι]θεῖται ὅπως ἐξῆς
 [ἐπι]θεῖται ἐκείνη ἡμέρην τελευτήσῃ· αἰ δὲ τις αἰσθῆται ἀποστο-
 λίστως προσελθῆναι, τοῖς δὲ αἰσθῆται καὶ δικαστηριακῆς ἀφῆρας διὰ τὴν αἰ-
 10 τελευτήσας καὶ εἰσπῆσαι τὰ δικαστήρια φέροντας γραμμῆν τῆ... ἐπιθεῖται
 δὲ ἐκείνη ἡμέρην ἀπογραφῆς τῆς δικαστικῆς ἀφῆρας ὅπως ἐξῆς· αἰ ἀπο-
 γράφῃ ἐπὶ τῆς αἰσθῆται οἱ δικασταὶ παραγγέλλονται, καὶ ἐπιθεῖται ἐκείνη
 ἡμέρην ἡ τιμῆ ἐπὶ τῆς ἀφῆρας... Οἱ δὲ δικασταὶ παραγγέλλονται ἀποστολίστως τὰς τι-
 15 μετήσας, ἡ δὲ λαμβάνει πρώτη σφραγίδι· ἐπὶ τῆς δὲ τῆς ἀφῆρας με-
 λῶν ποιήσῃ τὰς δικαστικῆς ἐπὶ τῆς ἀφῆρας, ἡμετέρας οἱ παραγγέ-
 λονται ἐπὶ τῆς σφραγίδος τῆς παρ' ἐκείνου ἀφῆρας διὰ τὴν ἀπο-
 γραφῆν ὅπως... [τ] ῃ ρ α ε ε · ἡμῶν διὰ Ἰωάννου, Ἡρα, Παναθῆ, Ἄρα,
 Ἄθως, Δερκίτη, Ἀπίλλου καὶ τῆς ἑλλοῦ θεοῦ πάντα καὶ τίνας
 20 [ἐπι]θεῖται τῆς δικαστικῆς ἐπὶ τῆς ἀφῆρας οἷα ἐξῆς ὅπως τελευτήσας αἰ
 ἀποστολίστως ἀφῆρας ἐπὶ τῆς τιμῆς ἐπὶ τῆς χώρας, ἡμετέρας δὲ τῆς ἐξῆς
 τελευτήσας ἡμετέρας καὶ ἀποδοῖται ἡμῶν ἡμετέρας τῆς δικαστικῆς, καὶ ἐπι-
 κατασκευασθῆναι καθῆνα· ἀποδοῖται γὰρ μοι οἷα ἐπὶ τῆς ἀφῆρας· αἰ δὲ ἐπι-
 25 θεῖται, ἡμῶν ἡμετέρας καὶ τίνας πάντα, ἡμετέρας δὲ καὶ οἱ παρ' ἐκεί-
 νου δικαστηριακῆς ἐπὶ τῆς ἀφῆρας ἐπὶ τῆς ἀφῆρας ἡμετέρας τῆς
 τῆς ἀφῆρας... [τ] ῃ ρ α ε ε · ἡμῶν διὰ Ἰωάννου, Ἡρα, Παναθῆ, Ἄρα, Ἄθως, Δὲ
 ρκίτη, Ἀπίλλου καὶ τῆς ἑλλοῦ θεοῦ πάντα καὶ τίνας αἰ γὰρ ποιή-
 σῃ τῆς δικαστηριακῆς ἡμετέρας καὶ ἀποδοῖται καὶ καθεῖναι τῆς δι-
 30 καστικῆς γὰρ τῆς γραμματικῆς γὰρ τῆς αἰσθῆται ἡμετέρας γὰρ τῆς
 χώρας ἡμετέρας γὰρ τῆς τῆς χώρας ἡμετέρας γὰρ τῆς ἀπογραφῆς
 δικαστικῆς, καὶ παρακαλεῖσθαι καθῆνα καθεῖναι, καὶ ἐπιθεῖται ἐπὶ
 ἀπογραφῆς καθεῖναι γὰρ δὲ ἡμετέρας γὰρ δὲ τῆς, καὶ ἀποδοῖται καθεῖναι ἡ-
 35 τελευτήσας γραμματικῆς ὅπως τῆς λαμβάνει ἡμετέρας τῆς δικαστικῆς ἡ κα-
 τὰ τῆς ἀφῆρας, καὶ παρακαλεῖσθαι οἷα τῆς ἀφῆρας, καὶ ἐπιθεῖται τῆς
 δικαστικῆς καὶ εἰσπῆσαι τῆς ἀφῆρας καθεῖναι καθεῖναι παραγγέλλονται· ἀπο-
 40 ποδοῖται γὰρ μοι οἷα ἐπὶ τῆς ἀφῆρας· αἰ δὲ ἡμετέρας, ἡμῶν ἡμετέρας καὶ τίνας
 καὶ τίνας πάντα, κατὰ τῆς τῆς δικαστηριακῆς ἡμετέρας καὶ οἱ δικασταὶ
 ἐπὶ τῆς αἰσθῆται ἡμετέρας τῆς ἀπογραφῆς ὅπως... [τ] ῃ ρ α ε ε · ἡμῶν διὰ Ἰωάν-
 45 νου, Ἡρα, Παναθῆ, Ἄρα, Ἄθως, Δερκίτη, Ἀπίλλου καὶ τῆς ἑλλοῦ
 θεοῦ πάντα καὶ τίνας ὅπως γὰρ ἀποδοῖται τὰ ἀποδοῖσθαι ἐπὶ τῆς ἀπογραφῆ-
 ρος [ἐπι]θεῖται ἐπὶ θεομαρτυρήσῃ καὶ ἄλλου ὅπως ἐπὶ μοι ποιήσῃται βίβλιον
 [τ] Οἱ αἰ τῆς ἀφῆρας ἀποδοῖται ἐπὶ τῆς χώρας [ἐπι]θεῖται
 ἀποδοῖται ἐπὶ τῆς αἰσθῆται τῆς ἀφῆρας ἀποδοῖται
 50 [τ] καὶ ἡμετέρας... [τ] ῃ ρ α ε ε · ὅπως γὰρ μοι ποιήσῃται ἀφῆρας
 ἐπὶ τῆς αἰσθῆται ἀφῆρας καὶ ἀποδοῖται ἡμετέρας ΟΥΔΕ
 παρ' ἐπὶ τῆς αἰσθῆται ὅπως

Παλιχώρι Μαρτίνου: Ληνοί

Μαρτίνο, Μελανόμορφος σκύφος, κύλικα-σκύφος και κύλικα.

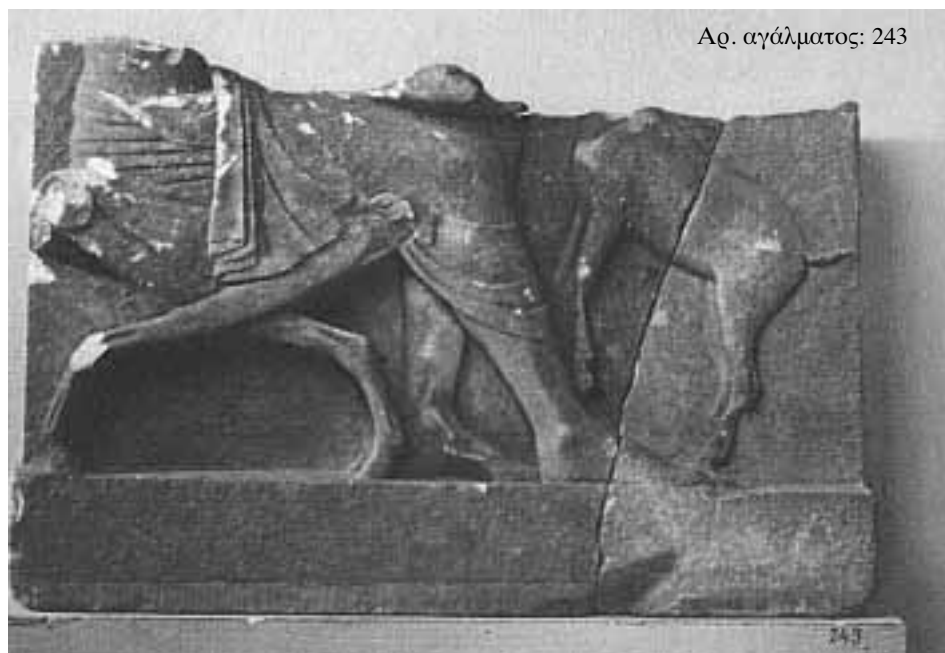

Παλιοχώρι Μαρτίνου: Διπλά πολυγωνικά τείχη.

Αρ.
αγάλματος:
242

Επιτύμβια στήλη νέου με χλαμύδα.

Αρ. αγάλματος: 243

Κάτω μέρος επιτύμβια στήλης. Ανδρική μορφή χαιδεύει μικρό ελάφι.

Σπόνδυλος από αρχαίο κίονα.

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου που κτίστηκε πάνω σε ναό του Διονύσου.

Λόφος του Παλιοχωριού του Μαρτίνου.
Κάτω διακρίνονται θραύσματα αρχαίων αντικειμένων.

Στον αρχαιολογικό άτλαντα του Αιγαίου του Πανεπιστήμιο Αθηνών η αρχαία Βουμελιταιά τοποθετείτε δίπλα στο Μαρτίνο με σταυρό και με τον αριθμό 195.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Πέτρος Σελέκος
χειριστής - προγραμματιστής Η/Υ

ΘΕΜΑ

***Προβιομηχανικά - Υδροκινητά εργαστήρια
στο φαράγγι της Λάρυμνας***

Η Φθιωτική γη, η ηρωσότοκος και καλλίνικος Φθιώτιδα πάντα είχε διακεκριμένη θέση στα έδρανα της ιστορίας του έθνους μας. Γη της λεβεντιάς την αποκάλεσαν, που δημιούργησε ανθρώπους ατίθασους, ελεύθερους μα και δημιουργικούς. Κάθε γωνιά της στο κάμπο και στα ψηλώματα έχει τη δικής της, ξεχωριστή παρουσία στο πλουμιστό υφάδι της ιστορίας, αρχαίας και νεώτερης. Άλλωστε ο ιστορικός πλούτος που καταγράφεται στις σελίδες των πρακτικών του 1ου και 2ου «Συνεδρίων Φθιωτικής Ιστορίας» και οι εργασίες του 3ου , φέτος το 2005, αποτελούν αδιάψευστη μαρτυρία αυτής της ιδιαιτερότητας.

Ένα τέτοιο μέρος, ιστορικό, είναι και η Λάρυμνα: θρονιασμένη για χιλιάδες χρόνια στην Ανατολική εσχατιά του Φθιωτικού χώρου. Είναι πύλη που οδηγεί από τη γη της Φθιώτιδας, στη γη της Βοιωτίας και της Εύβοιας. Αποτελεί τον συνδετικό κρίκο των τριών Νομών της Περιφέρειας Στερεάς Ελλάδας, με ιδιαίτερη βαρύτητα στο οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό πεδίο.

**Ο Νερόμυλος του Δάρρα (1880) στη θέση «κάτω Λάρυμναις»
(φωτο. αρχείο: Π. Σελέκος)**

Σ' αυτόν τον τόπο, που σήμερα είναι παγκόσμια γνωστός από τη Μεταλλουργική Βιομηχανία ΛΑΡΚΟ, άνθησε κατά τη περίοδο του 19ου και 20ου αιώνα ένας προ-βιομηχανικός πολιτισμός με κινητήρια δύναμη το νερό, ο οποίος συνδέθηκε άρρηκτα με την οικονομία της περιοχής (Λοκρίδας και Βοιωτίας). Αυτόν τον προ-βιομηχανικό πολιτισμό των υδροκίνητων εργαστηρίων της Λάρυμνας, θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε.....

Με άφθονο νερό τροφοδοτούν οι ορεινοί όγκοι του Παρνασσού τον Βοιωτικό Κηφισσό. Κι' αυτός με τη σειρά του αφού διασχίσει το πλούσιο Κωπαϊδικό πεδίο, ένα μέρος του παίρνει υπόγεια διαδρομή προς τα Βορειοανατολικά και εκβάλλει στο φαράγγι της Λάρυμνας.

Το φαράγγι, είναι ένα φυσικό άνοιγμα στη Νότια πλευρά του σύγχρονου οικισμού (απέχει περίπου 2 km από το χωριό), που ορίζεται στα Ανατολικά από το λόφο Παζαράκι και στο Δυτικό μέρος από τα ριζώματα του βουνού Σουβλίκι (408μ.).

Σ' αυτή τη βαθύσκιωτη ρεματιά, τη γεμάτη ιτιές, λυγαριές, μυρτιές και πυκροδάφνες κυλάει κελαηδιστά το ανάβλυσμα του Κεφαλόβρυσου, για να χυθεί φιδωτά στη κοιλάδα των περιβολιών και να ενωθεί στη συνέχεια με τα νερά του Βόρειου Ευβοϊκού κόλπου.

Με το νερό του Κεφαλόβρυσου ο άνθρωπος πότισε τις καλλιέργειες και τα κοπάδια του. Με τα αγγεία το μετέφερε για οικιακή χρήση σε παλιότερες εποχές μέσα στους οικισμούς και με τα σύγχρονα υδραγωγεία το διοχέτευσε απευθείας μέσα στις κοινότητες και το χρησιμοποιεί στη βιομηχανία. Με τους νερόμυλους εκμεταλλεύτηκε την ορμή του. Και ήταν αυτό η αιτία, το νερό, που το φαράγγι της Λάρυμνας τον παλιό καιρό έγινε ξακουστός «Μυλότοπος» και πέρασε στην ιστορία, έφτασε ως τις μέρες μας να λέγεται το τοπωνύμιο, «στους μύλους»!

Σήμερα, στον 21ο αιώνα, τον αιώνα του μεταβιομηχανικού πολιτισμού, οι υδρόμυλοι «...μετά των παραρτημάτων τους και παρακολουθημάτων τους μετά των ανέκαθεν πέριξ αυτών υφισταμένων ανεγνωρισμένων περιοχών τους και τα μυλαύλακα», όπως αναφέρουν παλιά έγγραφα, στέκουν σιωπηλοί, κριμένοι μέσα στη πυκνή βλάστηση, έρημοι, με μοναδική συντροφιά τα μελωδικά τιτιβίσματα των πουλιών και το θρόισμα του ανέμου, ξεχασμένοι από πολλούς, άγνωστοι για τους περισσότερους, αποσιωπώντας μνήμες και μαρτυρίες.....

Η σημερινή μας αναφορά στους «Μύλους της Λάρυμνας», βασίστηκε πάνω σε γραπτές πηγές και σε μαρτυρίες παλιών μυλωνάδων. Είναι μια προσπάθεια για την ανάδειξη της ιστορίας τους και τη συμβολή τους στην οικονομία της περιοχής μας, που σηματοδοτεί βεβαίως μια ολόκληρη περίοδο, αυτή, του προ-βιομηχανικού πολιτισμού.

Ας την παρακολουθήσουμε:

Η πρώτη αναφορά για νερόμυλους στη Λάρυμνα γίνεται από τον Άγγλο περιηγητή Λίκ (William Martin Leake, 1777-1860). Ο Λίκ που επισκέφτηκε την περιοχή και πέρασε από το φαράγγι λίγα χρόνια πριν το ξέσπασμα της Ελληνικής επανάστασης, γύρω στα 1802 με 1805, αναφέρει στις σημειώσεις του πως υπήρχαν στο χώρο αυτό οι «Μύλοι του ΛΑΡΜΕΣ» οι οποίοι όπως γράφει, γύριζαν με το νερό που προερχόταν από το ποτάμι του κεφαλόβρυσου, μέσω ενός καναλιού. Μας λέει επίσης ο Λίκ, πως σε πολύ ξηρά καλοκαίρια ο ποταμός σταματούσε τελείως, οπότε οι μύλοι τροφοδοτούνταν ανεπαρκώς από μια πηγή. Στους μύλους μάλιστα αναφέρει ότι τον φιλοξένησαν κιάλας κι ότι είχε Χριστουγεννιάτικο δείπνο, (ήταν 25 του Δεκέμβρη όταν επισκέφτηκε τη Λάρυμνα), για να επιστρέψει ύστερα στο χωριό Κόκκινο της Βοιωτίας.

Η συνοπτική περιγραφή του Άγγλου περιηγητή για τους νερόμυλους, που ως φαίνεται του έκαναν ιδιαίτερη εντύπωση γι' αυτό άλλωστε και τους κατέγραψε, είναι σημαντική για τη Λάρυμνα. Γιατί φανερώνει πρώτον, τη δυναμική εκμετάλλευση του υδάτινου πλούτου που γινόταν από υδροκίνητα εργαστήρια μεταποίησης αγροτικών προϊόντων και δεύτερον, υποδηλώνει έντονη οικονομική και κοινωνική δραστηριότητα στο χώρο (λόγω βεβαίως της λειτουργίας των μύλων) τη περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Οι μύλοι αυτοί όπως μας πληροφορούν κώδικες του 19ου αιώνα καθώς και έγγραφα του 20ου ήταν μοναστηριακοί. Ο ένας ήταν ιδιοκτησίας του μοναστηριού της Πελαγίας (είχε την έδρα του στο Ακραίφνιο Βοιωτίας) και βρισκόταν στη θέση του σημερινού μύλου του Καριοφύλλη και ο άλλος, του μοναστηριού του Αγ. Γεωργίου Μαλεσίνας και βρισκόταν στη θέση που είναι -σήμερα- ο «Μεσακός Μύλος» απέναντι ακριβώς από τον Βυζαντινό Ναό του Αγ. Νικολάου (12ος αι.).

Τα υδροκίνητα αυτά εργαστήρια χτισμένα σε επιλεγμένες θέσεις μέσα στη ρεματιά, χρησιμοποιούσαν τον παλιό καιρό το σύστημα της οριζόντιας φτερωτής «ελληνικού» τύπου, όπως δείχνουν κατάλοιπα της κτιριακής υποδομής τους, για να θέσουν σε κίνηση το σπαστήρα για το άλεσμα του καρπού. Η δυνατότητα τους βέβαια να λειτουργούν όλο το χρόνο, σε αντίθεση με άλλους μύλους στη περιοχή που λειτουργούσαν μόνο εποχικά τα έκανε να θεωρούνται μετόχια με ιδιαίτερη αξία στα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

Οι μύλοι θα εξυπηρετούσαν τότε, κατά πρώτον, τις ανάγκες των μοναστηριών που πρέπει να ήταν μεγάλες. Αφού ως γνωστόν τα δυο αυτά μοναστήρια κατά τον 17ο αιώνα και το καιρό της Ελληνικής επανάστασης βρισκόνταν σε άνθηση. Είχαν δε στη δύναμή τους μεγάλο αριθμό μοναχών και τεράστια περιουσία στην ιδιοκτησία τους, όπου έβρισκαν αποκούμπι χιλιάδες κάτοικοι των γύρω χωριών. Ασφαλώς θα εξυπηρε-

Ο Νερόμυλος του Καριοφύλλη (1938) στο φαράγγι της Λάρυμνας (αρχείο οικογένειας Βασ. Κολένδρου)

τούσαν και τις ανάγκες των Τούρκων γαιοκτημόνων και αξιωματούχων της περιοχής, καθώς και τον αγροτικό πληθυσμό στο βασικό είδος της διατροφής και επιβίωσής του, το αλεύρι.

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε, πως η ονομασία της τοποθεσίας «Παζαράκι», η οποία βρίσκεται ακριβώς πάνω από το φαράγγι και στεφανώνει τους μύλους, ως λέξη δηλώνει εμποροπανήγυρι, δηλαδή, διαπραγμάτευση εμπορεύματος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Αυτό ίσως να μην είναι και τόσο τυχαίο αλλά να έχει άμεση σχέση με την πολύβουη κοινωνία των νερόμυλων, που σίγουρα θύμιζε παζάρι και λαϊκό πανηγύρι.

Μετά την απελευθέρωση, οι Βαυαροί το 1833, με διάταγμα έκλεισαν πάνω από 400 μοναστήρια σ' όλη την ελεύθερη Ελλάδα, αφ' ενός μεν για να επιτύχουν τη δυτικοποίηση του Ελληνικού λαού, αποκόπτοντάς τον από τις ρίζες της Ρωμαϊκής παράδοσης, αφ' ετέρου δε επειδή εφοβούντο τους μοναχούς για τον πολιτικό ρόλο που μπορούσαν να διαδραματίσουν. Τα μοναστήρια, Πελαγίας και Αγ. Γεωργίου τότε, κρίθηκαν διατηρητέα και συνέχισαν το πνευματικό και κοινωνικό τους έργο στη περιοχή, διατηρώντας ταυτόχρονα σημαντικό μέρος της περιουσία τους. Έγγραφο του 1837 με απογραφικά στοιχεία των μοναστηριών μας πληροφορούν, πως η Μονή της Πελαγίας είχε μετόχι στη Λάρυμνα «ένα σπίτι και νερόμυλο», και του Αγ. Γεωργίου είχε μετόχι «ένα μύλο και νεροτριβείο».

Όπως βλέπουμε, στα χρόνια της απελευθέρωσης, οι μύλοι εξακολου-

θούν να βρίσκονται στην ιδιοκτησία των μοναστηριών. Η λειτουργία τους γινόταν από ιδιώτες μυλωνάδες που τους νοίκιαζαν από τα μοναστήρια με διμερής συμφωνίες. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία για την ύπαρξη στο χώρο, υδροκίνητου εργαστηρίου επεξεργασίας μάλινων υφασμάτων, το λεγόμενο «νεροτριβείο».

Στα χρόνια που ακολουθούν, οι δυο νερόμυλοι συνεχίζουν να είναι κέντρα οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας. Το 1840 συμπεριλαμβάνονται στη δύναμη του διευρυμένου Δήμου Λάρυμνας με την ονομασία «Μύλοι Λάρμας». Έκτοτε, η ονομασία αυτή θα σφραγίσει και επίσημα πλέον τα υδροκίνητα εργαστήρια.

Τα χρόνια περνούν, κυλούν, σαν το νερό του Κεφαλόβρυσου. Η ζωή στη περιοχή είναι δύσκολη, οι άνθρωποι όμως είναι κι αυτοί σκληροί και επιμένουν, προσπαθούν να επιβιώσουν παρά τις δυσκολίες που υπάρχουν. Η οικονομία του Δήμου Λάρυμνας, καθώς και του γειτονικού, Δήμου Ακραιφνίου, στηρίζεται κατά βάσει στη γεωργία και τη κτηνοτροφία. Ο αγροτικός πληθυσμός εκμεταλλεύεται κάθε κομμάτι γης, ακόμα και τα πιο δυσπρόσιτα μέρη, που μπορούν να του αποδώσουν καρπούς. Ο τόπος βγάζει κυρίως στάρι, κριθάρι, καλαμπόκι και σίκαλη, εξασφαλίζοντας στο πληθυσμό την πολύτιμη πρώτη ύλη για τη παρασκευή του ψωμιού. Οι κάτοικοι των γύρω χωριών, από το Μαρτίνο, τη Μαλεσίνα, το Προσκυνά, το Παύλο, το Λούτσι, το Ακραιφνιο, το Κόκκινο, τη Τοπόλια (σημερινό Κάστρο), καθώς επίσης και άλλα χωριά του Βοιωτικού κάμπου, έρχονται στους μύλους της Λάρυμνας για ν' αλέσουν τα προϊόντα τους. Συνήθως, μαζί με το «φόρτωμα» του σταριού κουβαλούν στα ζώα και τα ρούχα τους, για να τα πλύνουν στα καθαρά νερά της ρεματιάς ή για να τα επεξεργαστούν οι μυλωνάδες, κυρίως τα μάλλινα στα μαντάνια και στις ντριστελέες που διέθεταν οι μύλοι.

Το 1880 στη τοποθεσία «κάτω Λάρυμνας», καταμεσής στη καταπράσινη κοιλάδα των περιβολιών, κάποιος ονόματι Δάρρα, θα φτιάξει ένα νέο νερόμυλο. Είναι ο σημερινός μύλος του Δάρρα (κοντά στο γήπεδο του χωριού). Πρόκειται για ένα πετρόκτιστο διώροφο οικοδόμημα περιτριγυρισμένο από βοηθητικούς χώρους. Αν κρίνουμε από την κτιριακή υποδομή του και από τα υδραυλικά έργα που έχουν κατασκευασθεί, θα πρέπει να υποθέσουμε πως το κόστος της επένδυσης για τον «επιχειρηματία» εκείνο τον καιρό, πρέπει να ήταν πολύ μεγάλο. Η τροφοδοσία του μύλου με νερό γινόταν από μυλαύλακο, μήκους περίπου 800 μέτρων. Το μυλαύλακο ξεκινούσε ψηλά από το φαράγγι, διέσχισε τη Δυτική πλευρά της κοιλάδας και κατέληγε στη φτερωτή. Η λειτουργία και αυτού του μύλου γινόταν με το σύστημα της οριζόντιας φτερωτής και ο αλεστικός μηχανισμός του αποτελούνταν από ένα ζευγάρι μυλόπετρες (μονόφθαλμος). Την ίδια περίπου περίοδο, γύρω στο 1899 όπως αναφέρουν πληρο-

φορίες, επί ηγούμενου Αβέρκιου Καρύδη, εγκαταστάθηκε (προφανώς με δαπάνες του μοναστηριού), νέος μηχανισμός αλέσεως στο μύλο της Πελαγίας.

Οι δυο αυτές εξελίξεις, δηλαδή η κατασκευή του νέου νερόμυλου και ο εκσυγχρονισμός του παλιού, μας οδηγούν στα εξής συμπεράσματα: Πρώτον, ότι, ο όγκος παραγωγής των δημητριακών είχε σημειώσει σημαντική αύξηση στη περιοχή και αυτή η αύξηση της παραγωγής των σιτηρών είχε ως άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση των αναγκών της αλευροποιίας. Δεύτερον, ότι, όλα τα γύρω χωριά από τη Λοκρίδα και τη Βοιωτία έφεραν την παραγωγή τους για να την αλέσουν στους μύλους της Λάρυμνας. Ένας άλλος επίσης λόγος που πιθανόν να σχετίζεται με τη δυναμική παρουσία των δυο αυτών εργαστηρίων, πρέπει να ήταν και τα έργα αποξήρασης της λίμνης Κωπαΐδας που πραγματοποιούνταν εκείνη την περίοδο, από τη «Γαλλική εταιρεία Κωπαΐδος» και που είχαν ως στόχο τη δημιουργία 240.000 στρεμμάτων καλλιεργήσιμης γης. Εδώ πρέπει να σημειώσουμε, πως τα έργα της Κωπαΐδας που είχαν ξεκινήσει από το 1867, παρά τα προβλήματα που παρουσιάστηκαν στη πορεία αυτού του εγχειρήματος για την αποξήραση της λίμνης, είναι ίσως η μόνη ουσιαστική άμεση επένδυση που πραγματοποιήθηκε στον Ελληνικό αγροτικό χώρο κατά το 19ο αιώνα.

Ωστόσο, η οικονομική και κατ' επέκταση κοινωνική δραστηριότητα στη Λάρυμνα, στα χρόνια του 19ου αιώνα και μέχρι τα μέσα του 20ου, παρά τις ομολογουμένως δύσκολες συνθήκες ζωής που επικρατούσαν, δεν περιοριζόταν μόνο στα υδροκίνητα εργαστήρια παραγωγής αλευριού ή στην επεξεργασία των μάλλινων υφασμάτων του σπιτιού και της φορεσιάς που γίνονταν στις νεροτριβές. Σημαντική θέση στην οικονομία του τόπου είχε η κτηνοτροφία. Εδώ πρέπει να τονίσουμε πως στις πηγές του Κεφαλόβρυσου και στα κανάλια των μύλων ξεδιψούσαν χιλιάδες γιδοπρόβατα. Κυρίαρχο επίσης ρόλο από το 1870 στην οικονομική και κοινωνική ζωή του ντόπιου πληθυσμού, θα έχουν τα μεταλλεία σιδηρονικελίου. Ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα παρατηρείται μια αναπτυξιακή ώθηση, συνδεδεμένη κατά κύριο λόγο με την εκμετάλλευση των μεταλλείων. Θα δημιουργηθούν τρία κέντρα εκμετάλλευσης, η Λάρυμνα, η Τσούκα και το Λούτσι. Ταυτόχρονα σημαντικός αριθμός εργατικού δυναμικού από διάφορα γεωγραφικά διαμερίσματα της χώρας, κυρίως την Εύβοια αλλά και τη Μήλο, έρχεται στη περιοχή για να εργαστεί στα μεταλλεία. Αυτή η εξέλιξη είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του πληθυσμού στα γύρω χωριά και ταυτόχρονα την αύξηση των αναγκών στα είδη πρώτης ανάγκης, κυρίως στο ψωμί!

Στο γύρισμα του αιώνα, εκεί γύρω στο 1900, ή και λίγο παλιότερα σύμφωνα με μαρτυρίες, κάποιος ονόματι Δημήτριος Λέκκας εγκατάλειψε

τον ανεμόμυλο που είχε στο Μαρτίνο και έχτισε στο φαράγγι ένα νέο νερόμυλο. Για τη λειτουργία αυτού του μύλου (που είναι ο τέταρτος στη Λάρυμνα), και για τον μυλωνά που τον έφτιαξε δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα. Οι ισχυρές μάλλον πληροφορίες που έχουν φτάσει ως τις μέρες μας από στόμα σε στόμα λένε: «πως το εργαστήριο αυτό είχε εξοπλιστεί με μηχανήματα για τη παραγωγή ποιοτικού αλευριού για τη μακαρονοποιία. Οι υδραυλικές εγκαταστάσεις όμως που είχαν κατασκευασθεί για να τροφοδοτούν το μύλο με νερό, δε βοηθούσαν στη σωστή λειτουργία των μηχανισμών με αποτέλεσμα, η απόδοση του μύλου να μην ήταν η επιθυμητή». Έτσι, το υδροκίνητο αυτό εργαστήριο σταμάτησε τη λειτουργία του σχετικά πολύ νωρίς. Πιθανόν να λειτούργησε μέχρι το 1915.

Η περίοδος του μεσοπολέμου και τα κατοπινά βεβαίως χρόνια του 20ου αιώνα που ακολούθησαν, χαρακτηρίζονται ως εποχή ακμής για τους νερόμυλους της Λάρυμνας. Λειτούργησαν τότε και οι τέσσερις μύλοι ταυτόχρονα, ιδίως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα, ενώ αρκετοί ήταν οι Λαρυμναίοι που δούλεψαν τα χρόνια εκείνα ως μυλωνάδες, ή ως εργάτες στα υδροκίνητα αυτά εργαστήρια. Στο μεσοπόλεμο επίσης γίνονται μεγάλες αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς των μύλων καθώς επίσης και στον τρόπο λειτουργίας τους.

Στη δεκαετία του '30, ο «εμποροβιομήχανος» Βασίλειος Δάρρας θα συνδέσει το όνομά του με δυο από τους νερόμυλους της Λάρυμνας. Συγκεκριμένα, θα αγοράσει το 1932 από τους μέχρι τότε κληρονόμους, τον λεγόμενο μύλο του Δάρρα στη θέση «κάτω Λάρυμναις», θα τον ανακαινίσει και θα τον εξοπλίσει με καινούργια μηχανήματα Ελληνικής κατασκευής. Θα προσθέσει επίσης στο εργαστήριο και δεύτερο αλεστικό μηχανισμό (διόφθαλμος), που θα λειτουργεί έκτοτε με το σύστημα της κάθετης (σιδερένιας) φτερωτής «Ρωμαϊκού» τύπου. Το 1937 ο ίδιος επιχειρηματίας ύστερα από πλειοδοτική δημοπρασία που πραγματοποίησε ο Ο.Δ.Ε.Π. (οργανισμός διοικήσεως της εκκλησιαστικής περιουσίας), βάσει σχετικού νόμου «περί εκποιήσεως μοναστηριακής περιουσίας», θα αγοράσει από το μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου Μαλεσίνας τον «Μεσακό Μύλο» και θα τον ανακαινίσει κι αυτόν, χωρίς όμως να αλλάξει το σύστημα λειτουργίας του. Ο «Μεσακός Μύλος» θα εξακολουθήσει να λειτουργεί μέχρι το τέλος με το σύστημα της οριζόντιας φτερωτής.

Την ίδια χρονιά εκποιείται και ο μύλος της Πελαγίας. Αυτόν τον μύλο θα τον αγοράσουν: ο Επαμεινώνδας Καριοφύλλης (παλιός μυλωνάς) και ο Νικόλαος Κωνσταντάκης. Το 1938, οι δυο συνέταιροι θα κατασκευάσουν πλάι στο παλιό μοναστηριακό νερόμυλο ένα καινούριο αλεστικό εργαστήριο, που θα λειτουργεί με το σύστημα της κάθετης (σιδερένιας) φτερωτής.

Πριν προλάβουν όμως καλά-καλά οι καινούργιες φτερωτές να γυρίσουν τις μυλόπετρες και ν' αλέσουν τους καρπούς, θα τις προλάβει ο

**Αλεστικός μηχανισμός (σπαστήρας) στο μύλο του Καριοφύλλι
(φωτο. αρχείο: Π. Σελέκος)**

πόλεμος! Κοντά, έρχεται και η κατοχή, χρόνια δύσκολα! Οι μύλοι θα λειτουργήσουν αυτή τη τραγική περίοδο δυναμικά και πολλοί άνθρωποι θα καταφύγουν σ' αυτούς, για να εξασφαλίσουν την πρώτη ύλη για το ψωμί τους. Ειδικά από το 1942 κι έπειτα, όταν με απόφαση των αρχών Κατοχής δεσμεύτηκε το πετρέλαιο και απαγορεύτηκε η κυκλοφορία του σε όλη την Ελληνική επικράτεια με αποτέλεσμα, να σταματήσουν οι πετρελαιοκίνητοι μύλοι που υπήρχαν στη περιοχή, όπως την Αταλάντη, τη Λειβαδιά, το Ακραιφνιο, τη Θήβα. Τότε, οι μύλοι τις Λάρυμνας στάθηκαν σωτήριοι για ολόκληρη την Ανατολική Λοκρίδα και τη Βοιωτία. Οι άνθρωποι έφταναν «καραβάνια» με τη παραγωγή τους φορτωμένα στα ζώα απ' όλα τα γύρω χωριά, όπως, από το Μαρτίνο, τη Μαλεσίνα, την Αταλάντη, τη Λιβανάτα, το Ακραιφνιο, το Κόκκινο, το Λούτσι, το Παύλο, το Κάστρο, τη Θήβα, τον Ορχομενό, τα Βάγια, το Μαυρομάτι, τις Ερυθρές, για να αλέσουν τα γεννήματά τους στους μύλους της Λάρυμνας. Υπήρξαν μάλιστα περιπτώσεις ανθρώπων εκείνη την περίοδο, «που ήρθαν ακόμα κι από την Αθήνα για ν' αλέσουν το σάρι τους στη Λάρυμνα».

Στη δεκαετία του '50, οι τρεις μύλοι συνεχίζουν να δουλεύουν δυναμικά αλέθοντας τα σιτηρά της περιοχής, καθώς επίσης και τους καρπούς που προορίζονταν για ζωοτροφές όπως, κουνιά, ρεβίθια, βρόμη, ρόβι, λαθούρι και βίγκο. Η παραγωγή τους θα φτάσει στις 300 οκάδες την ώρα.

Οι μυλωνάδες δούλευαν νυχθημερόν για να εξυπηρετήσουν τον κόσμο. Παράλληλα δούλευαν και τα υδροκίνητα συστήματα επεξεργασίας των μάλλινων υφασμάτων, τις ντριστέλες και τα μαντάνια. Ως αμοιβή για το άλεσμα έπαιρναν το αλεστικό δικαίωμα ή αξία όπως το έλεγαν, που ήταν το 4% σε στάρι. Σε ορισμένες περιπτώσεις, «κυρίως από πελάτες με μικρή παραγωγή», η αμοιβή του μυλωνά γινόταν είτε με άλλο είδος, είτε δινόταν σε χρήμα, ύστερα από σχετική συμφωνία. Για τη κατεργασία των υφασμάτων στα μαντάνια, η αμοιβή ήταν 1,50 δραχμή την πήχη.

Το μεγαλύτερο μέρος από το δικαίωμα οι μυλωνάδες το εμπορευματοποιούσαν στο μύλο, και με τα έσοδα από την πώληση συντηρούσαν τις οικογένειές τους και τα εργαστήρια.

Τα χρόνια όμως που ακολούθησαν μετά τον πόλεμο αποτέλεσαν την απαρχή μεγάλων μεταβολών στη χώρα. Οι ανάγκες των ανθρώπων συνεχώς αυξάνονται. Η τεχνολογία εξελίσσεται και αρχίζει δυναμικά πλέον η εκμηχάνιση των καλλιεργιών με την εμφάνιση του τρακτέρ και των άλλων γεωργικών μηχανημάτων. Ανάλογη υπήρξε η εξελικτική πορεία και ως προς την αλευροποίηση των σιτηρών. Αυτές οι αλλαγές όπως ήταν φυσικό επηρέασαν σε μεγάλο βαθμό και τους νερόμυλους της Λάρυμνας.

Με την έναρξη της λειτουργίας των σύγχρονων κυλινδρόμυλων σε κωμοπόλεις και χωριά, όπως: την Αταλάντη, την Αλίαρτο, τη Λειβαδιά, το Παύλο, ο ρόλος των νερόμυλων της Λάρυμνας αποδυναμώνει. Έτσι λοιπόν, σιγά-σιγά οι μυλόπετρες έπαψαν να γυρίζουν. Το 1957 σταμάτησε τη λειτουργία του ο «Μεσακός Μύλος», έχει ήδη αρχίσει η αντίστροφη μέτρηση. Μετά από λίγο χρονικό διάστημα θα σταματήσει να δουλεύει και ο λεγόμενος μύλος του Δάρρα, ενώ στις αρχές της δεκαετίας του '70, σταμάτησε και ο μύλος του Καριοφύλλη, τελευταίος, για να κλείσει την αυλαία στην υπεραιωνόβια ιστορία των υδροκίνητων εργαστηρίων της Λάρυμνας.

Οι μύλοι, που αποτελούσαν σημείο αναφοράς για τη Λάρυμνα, για δυο τουλάχιστον αιώνες απ' όσο γνωρίζουμε, θα βυθιστούν στη σιωπή. Το τραγούδι της φτερωτής και ο ρυθμικός χτύπος απ' τα μαντάνια δε θα ξανακουστούν στο φαράγγι. Οι κτιριακές εγκαταστάσεις των εργαστηρίων θα αλλάξουν χέρια και θα εγκαταλειφθούν στην ερημιά, έχοντας μοναδική συντροφιά το νερό του Κεφαλόβρυσου που συνεχίζει αδιάκοπα να κατρακυλά στη ρεματιά, με κάποιο παράπονο θα' λεγα. Γιατί εδώ και χρόνια η νεοελληνική αδιαφορία άφησε να σβήσει ένα μεγάλο κεφάλαιο της προ-βιομηχανικής ιστορίας του τόπου μας.

Σήμερα πια τα ερειπωμένα κελύφη των μύλων και τα λιγοστά εξαρτήματα από τους χειροποίητους μηχανισμούς τους, καλά κρυμμένα κάτω από την υδροχαρή βλάστηση, δείχνουν να αντιστέκονται πεισματικά στη φθορά του χρόνου και στην ανθρώπινη αδιαφορία! Ίσως, γιατί θέλουν

αυτά, μόνα τους, να θυμίζουν στον επισκέπτη του φαραγγιού την παρουσία ενός ολόκληρου κόσμου του μόχθου, για την καθημερινή στοιχειώδη επιβίωσή του, που σηματοδοτεί βεβαίως μια ολόκληρη περίοδο, αυτή, του προ-βιομηχανικού πολιτισμού. Η γνώση του οποίου μας είναι πολλαπλά χρήσιμη και διδακτική στο σύγχρονο μεταβιομηχανικό περιβάλλον που βιώνουμε.

Σας ευχαριστώ πολύ!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Γεώργιου Κ. Μίχα: “Το Μαρτίνο”, Λούτσι 1978
- 2) Ευάγγελου Π. Λέκκου: “Πανόραμα 20 Αιώνων Χριστιανισμού”, Α.Δ. 2000
- 3) ΕΦΗΜΕΡΙΣ “Η ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ”, 1905
- 4) “Ιερά Μονή Γενεθλίου της Θεοτόκου (Πελαγίας)”, έκδοση της Μονής, 1995
- 5) Κώστα Β. Καραστάθη: “Το Βυζαντινό Μοναστήρι του Αγ. Γεωργίου Μαλεσίνας και η Ιστορία της περιοχής”, 1987
- 6) “Κωπαΐδα - Μια περιήγηση στο χώρο και το χρόνο”, συλλογικό έργο, 1999
- 7) “Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική”, Επτά Ημέρες - Καθημερινή, τόμος ΛΔ’ 2001
- 8) Πέτρος Ν. Σελέκος: “Λάρυμνα 1800-2000, Ιστορ. αναδρομή 200 χρόνων”, 2000

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Η έρευνα έχει βασισθεί σε ντοκουμέντα και σε μαρτυρίες ανθρώπων που είχαν άμεση σχέση με τους Μύλους της Λάρυμνας, (είτε ως ιδιοκτήτες μύλων, είτε ως εργάτες-μυλωνάδες, είτε ως πελάτες). Τα στοιχεία εκείνα συνέβαλλαν καθοριστικά στην ολοκλήρωση της παρουσίας εργασίας.

Τους ανθρώπους που με βοήθησαν και μοιράστηκαν μαζί μου την αγωνία της έρευνας τους καταγράφω με αλφαβητική σειρά.

- Βέργος Δημήτριος του Αθανασίου
- Βέργου Μαργαρίτα του Δημητρίου, (κόρη ιδιοκτήτη μύλου)
- Δάρρας Αθανάσιος του Βασιλείου, (ιδιοκτήτης μύλου)
- Δάρρας Ελευθέριος του Βασιλείου, (ιδιοκτήτης μύλου)
- Δάρρας Νικόλαος, (παλιός μυλωνάς)
- Καβάλας Κωνσταντίνος του Αθανασίου, (παντοπώλης)
- Καραϊσκος Κωνσταντίνος του Δημητρίου
- Κολένδρος Βασίλειος, (παλιός μυλωνάς)
- Κολένδρου Γεωργία του Βασιλείου, (κόρη ιδιοκτήτη μύλου)
- Λέκκας Γεώργιος του Ιωάννη
- Λέκκας Δημήτριος του Κωνσταντίνου, (γιός μυλωνά)
- Λέκκα Παρασκευή του Αναστασίου, (σύζυγος μυλωνά)
- Λουκά Αναστασία του Ανδρέα, (σύζυγος μυλωνά)
- Μαστροκωστόπουλος Χριστόφορος, (χτίστης)
- Παπασταμέλος Γεώργιος του Αθανασίου, (ιδιοκτήτης αλωνιστικής μηχανής)
- Σελέκος Νικόλαος του Πέτρου
- Σελέκου Κωνσταντία του Νικολάου

Ερωτήσεις - απαντήσεις - απόψεις επί των εισηγήσεων της 2ης Συνεδρίασης

Σημείωση: Τα κείμενα των ερωτήσεων - απαντήσεων - απόψεων προέκυψαν από την απομαγνητοφώνηση των πρακτικών. Τα όποια κενά υπάρχουν οφείλονται κυρίως σε μη ενεργοποίηση του μικροφώνου.

Ηλ. Παλιαλέξης, πρόεδρος: Σύμφωνα με το πρόγραμμα, θα δοθεί χρόνος για ερωτήσεις, απαντήσεις και απόψεις. Παρακαλώ αν υπάρχουν ερωτήσεις από το κοινό.

Φανουριά Δακορώνια: Για την κα Βλαχάκη. Κατ' αρχήν ο Κύνος δεν είναι κοντά. Ο θησαυρός αυτός, απ' ό,τι ξέρω, έχει βρεθεί στη θέση Τσελεπάκ, το κτίριο δεν είναι ρωμαϊκό, είναι βυζαντινό. Στη σειρά εκείνη στην παραλία ολόκληρη, έχουν βρεθεί, είναι αυτό που θα λέγαμε οι βίβλες ρουστικές, είναι συγκροτήματα. Επίσης, ο Κύνος δεν είναι καθόλου κοντά, είναι πάνω από 6 χλμ. δηλαδή δεν μπορεί να το εντάξετε ότι ανήκει στον Κύνο. Ο Κύνος τελευταία ανακαλύψαμε το λιμάνι, σας το λεω έτσι, πληροφοριακά, για το εμπόριο που είπατε, με τις λιμενικές του εγκαταστάσεις, και δυστυχώς δεν είναι εδώ ο Συνάδελφος ο κ. Κουνούκλας να σας πει τις λεπτομέρειες. Και επίσης, σχετικά με αυτής της εποχής ευρήματα, έχουμε επάνω στον Κύνο έναν πύργο. Μάλιστα, νομίζω ότι θα τον ανακοινώσει η κα Γιαλούρη. Έναν πύργο με έναν περιβόλο, αυτό είναι το ένα, σχετικά με την ανακοίνωσή σας.

Δεν ξέρω αν μπορώ να προχωρήσω για τις επόμενες ανακοινώσεις. Για την ανακοίνωση του κ. Σακκά, μερικά πράγματα τα είπαμε σχετικά με την υστεροελλαδική Ι, μερικοί δεν θα καταλαβαίνουν τι λέμε. Συγγνώμη αλλά είναι λίγο εξειδικευμένο. Κατ' αρχήν σας ευχαριστώ πάρα πολύ, γιατί αν και δεν έχω πεθάνει ακόμα, συνεχώς αναφέρομαι. Αυτό μου δίνει ικανοποίηση.

Για τους θαλαμοειδείς που είπατε και τους αναφέρετε σαν δείγμα μιας νέας εποχής, ότι σηματοδοτούν νέα ένθεμα και τέτοια, να σας θυμίσω ότι οι θαλαμοειδείς – υπάρχει μία ολόκληρη βιβλιογραφία – δεν εμφανίζονται τον 14ο αι. είναι πολύ-πολύ παλιότεροι και η προτίμηση θαλαμοειδών ή κιβωτιόσχημων σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να απηχεί ο κιβωτιόσχημος παράδοση μεσοελλαδική, αλλά όπως λει και ο Ιακωβίδης, που είναι η πιο έγκυρη γνώμη, η επιλογή θαλαμοειδούς ή κιβωτιόσχημου τάφου στη μυκηναϊκή εποχή, κυρίως εξαρτάται όχι τόσο από θέμα εθίμου, όσο από θέμα εδάφους. Π.χ. στην Πρώαινα όπου δεν υπάρχει βράχος μαλακός να διανοίξουν θαλαμοειδή, συνεχίζουν να έχουν κιβωτιόσχημους. Το ένα είναι αυτό, ο θαλαμοειδής δεν σηματοδοτεί καινούργια αλλαγή, ούτε για την κοιλάδα.

Δημ. Σακκάς: παρεμβαίνει εκτός μικροφώνου

Φανουρία Δακορώνια: Ναι, αλλά, συγγνώμη, εμφανίζεται τον 14ο αλλά δεν ξέρουμε, δεν έχουμε ανασκάψει πολύ και από την άλλη μεριά, την ίδια εποχή που είναι οι Βαρδάτες, είναι κιβωτιόσημος των Βαρδατών, δίδυμος κιβωτιόσημος. Εν πάση περιπτώσει, βλέπετε ότι στην ίδια εποχή συνυπάρχουν και οι δύο, η Βαρδάτα δεν έχει το έδαφος εκείνο ενδεχομένως που θα μπορούσε να έχει κιβωτιόσημο.

Έπειτα, στην υπομνημαϊκή εποχή που λέτε για τις μεταβολές επίσης δεν είναι μεταβολές. Διότι έχουμε και εδώ και κάτω στη Φωκίδα, εξακολουθούν μέχρι την προχωρημένη γεωμετρική εποχή να ανοίγουν θαλαμοειδείς τάφους. Επομένως, δεν έχουμε αλλαγή. Η αλλαγή είναι με την επανεμφάνιση και την καθιέρωση των κιβωτιόσημων.

Ηλ. Παλιαλέξης: Αν θέλετε κ. Σακκά, στο μικρόφωνο για να ακούγεται και για να υπάρχει και ο αντίλογος.

Φανουρία Δακορώνια: Αυτά στο διάλειμμα γιατί είναι εξειδικευμένα. Επίσης, σχετικά με το θέμα της Βουμελιτέας, είναι μία παρατήρηση – κακία θα την πω, έχω επίγνωση του πράγματος-. Όπως εγώ αυτή τη στιγμή δεν μπορώ να μιλήσω για εγχειρήσεις ανοιχτής καρδιάς, δεν μπορεί να ταυτίζουμε θέσεις με σκέτα πέντε όστρακα κλπ.

Το θέμα της Βουμελιτέας έχει απασχολήσει πραγματικά τους αρχαιολόγους και δεν έχει επιλυθεί ακόμα, ώστε να ξεκινήσουμε να συζητάμε. Δηλαδή, ερχόμαστε, αναπτύσσουμε θέσεις, χωρίς να έχουμε τις εξειδικευμένες γνώσεις. Ευχαριστώ.

Αλλαγή πλευράς κασέτας Νο 3 από α' σε β' όψη – Μικρό κενό

Μ. Βλαχάκη: ... θα ήθελα να πω ότι η ανασκαφή του κτιρίου έγινε το 1970, πολύ παλιά. Δεν έχω πολλά στοιχεία για την ανασκαφή, μόνο στο Αρχαιολογικό Δελτίο κατάφερα να βρω λεπτομέρειες και για τη χρονολόγηση του κτιρίου βασίστηκα μόνο στα νομίσματα.

Ίσως το κτίριο χτίστηκε την εποχή του Ιουστίνου Β, ίσως όμως υπήρχε και από τον 4ο αιώνα.

Φανουρία Δακορώνια: Αν πάτε να το δείτε, μερικά πράγματα που είπατε, πήγατε, κάνατε αυτοψία;

Μ. Βλαχάκη: Όχι, μόνο στο Αρχαιολογικό Δελτίο. Εγώ τουλάχιστον έτσι υπέθεσα.

Φανουρία Δακορώνια: Μόνο τον τρόπο δομής να δείτε, θα καταλάβετε ότι είναι βυζαντινό.

Μ. Βλαχάκη: Οπότε εντάξει, καταλήγουμε εκεί, απλώς θα μπορούσα, αν στηριχτώ μόνο στο θησαυρό, θα μπορούσε να έχει μία χρήση σε όλη τη διάρκεια αυτή. Απλώς βασίστηκα και στην Βασιλική των Δαφνουσίων, που έχει δύο κατασκευαστικές φάσεις, μία στον 4ο και μία στον 6ο

αιώνα και το συνδύασα έτσι, ότι θα μπορούσε και αυτό να παρουσιάζει το ίδιο φαινόμενο. Ευχαριστώ πολύ.

Φανουριά Δακορώνια: παρεμβαίνει εκτός μικροφώνου

Ηλ. Παλιαλέξης: Με συγχωρείτε αλλά όταν γίνεται διάλογος δεν γράφεται στα πρακτικά.

Τριαντ. Παπαναγιώτου: παρεμβαίνει εκτός μικροφώνου... Για το θησαυρό που γίνεται λόγος, Τσελεπάκ παραλία, έτσι λέγεται, βρέθηκε από τυχαία ανασκαφή και μας το ανέφερε ένας αγροφύλακας τότε, από τη Λιβανάτα. Και είχα πάει εγώ επί τόπου μαζί με τον κ. Σπυρόπουλο και πήραμε το θησαυρό. Τίποτε άλλο. Δεν τον πήραμε σπίτι μας δηλαδή, μη νομίσετε.

Ηλ. Παλιαλέξης: Ευχαριστούμε κ. Παπαναγιώτου.

Ν. Μπάτσος: Ο θησαυρός αυτός βρέθηκε στο χώρο της σημερινής παραλίας στις Λιβανάτες.

Τριαντ. Παπαναγιώτου: Λέγεται Τσελεπάκ παραλία, έτσι λέγεται το τοπωνύμιο, αυτό ξέρω.

Ηλ. Παλιαλέξης: Δεν νομίζω ότι έχει νόημα ο διάλογος.

Ν. Μπάτσος: Ήθελα να μιλήσω λίγο για την πόλη της Βουμελιτέας. Αν προσέξατε, στο τέλος του κειμένου μου, ζητάω ανασκαφές για να τεκμηριωθεί αυτή. Δεν τοποθέτησα τη Βουμελιτέα. Αλλά όλα τα ιστορικά κείμενα, δεν ξέρω αν τα έδειξε ο φακός, συγκλίνουν σ' αυτή τη θέση. Και όσοι γνωρίζουν καλά το μέρος και έχουν γεννηθεί εκεί, νομίζω ότι συγκλίνουν καλύτερα, βλέπουν καλύτερα ότι το μέρος είναι αυτό ακριβώς εκεί. Δεν υπάρχει κάποια άλλη πόλη που να διεκδικεί τη θέση για τη Βουμελιτέα. Δεν το τεκμηρίωσα δηλαδή.

Φανουριά Δακορώνια: Μπορώ να απαντήσω; Εγώ δεν έχω την ευτυχία να γεννηθώ στη Φθιώτιδα, αλλά έχω την ευτυχία να τη σκάψω και έχω σκάψει στο Μαρτίνο. Και έχουμε σκάψει εκεί, στο παλιό νεκροταφείο που λέτε, ένα λουτρό, αρχαίο λουτρό. Αλλά υπάρχει και άλλη μία υποψήφια θέση.

Ν. Μπάτσος: Το 1957;

Φανουριά Δακορώνια: Όχι, όχι. Αν ανοίξετε το Αρχαιολογικό Δελτίο θα δείτε. Υπάρχει λοιπόν και άλλη ανασκαφή μετά, στη θέση Μοναχού ή Μαναχού και υπάρχει και μία άλλη υποψήφια θέση, η οποία είναι στην Τσούκα, από το πάνω μέρος. Και για εκείνην συζητιέται ότι είναι. Και μάλιστα, η Κατσονοπούλου, η οποία έχει κάνει διδακτορική διατριβή πάνω σ' αυτές τις θέσεις, για την Κόρσια και για τη Βουμελιτέα, αναφέρει ότι ενδέχεται να είναι εκεί η Βουμελιτέα.

Ν. Μπάτσος: Η κα Κατσονοπούλου την τοποθετεί στο Παλιοχώρι του Μαρτίνου.

Φανουριά Δακορώνια: Παλιοχώρι μήπως εννοεί, γιατί Παλιοχώρι

λέγεται και εκείνη η θέση επάνω, στη θέση Μοναχού.

Ν. Μπάτσος: Νεκροταφείο, όχι με ευρήματα πόλεως και δόμους.

Φανουριά Δακορώνια: Και όμως έχει, εγώ τα έχω δει και τα έχω φωτογραφήσει, έχει και κτίσματα, έχει και τείχος και έχει γίνει μικρή ανασκαφή, καθαρισμός. Άμα ανοίξετε, μετά το 79 τα Αρχαιολογικά Δελτία, θα δείτε όλες τις ανασκαφές που έχουν γίνει στην περιοχή. Αλλά εν πάση περιπτώσει, επειδή τονίστηκε ιδιαίτερα η Βουμελιτέα και την τοποθετείτε εκεί στο Παλιοχώρι, θα έπρεπε να είμαστε λίγο πιο προσεκτικοί.

Ν. Μπάτσος: Είμαστε προσεκτικοί, γι' αυτό και στο τέλος ζητάω ανασκαφές.

Φανουριά Δακορώνια: Όπως επίσης, λίγο προσεκτικοί θα έπρεπε να είμαστε και ως προς το θέμα της ορολογίας. Από χθες μέχρι σήμερα, πάρα πολύ χρησιμοποιείται η λέξη «Κυκλώπεια τείχη». Δεν είναι Κυκλώπεια τείχη.

Ν. Μπάτσος: Πολυγωνικά.

Φανουριά Δακορώνια: Καλύτερα να μη τα χρησιμοποιούμε. Κυκλώπεια τείχη λέμε τα Μυκηναϊκά. Διότι αμέσως, όταν πείτε Κυκλώπεια αναφέρεστε στη μυκηναϊκή εποχή και είναι πολύ δύσκολο να πούμε ότι αυτά είναι μυκηναϊκά, εφόσον δεν έχουμε άλλα στοιχεία.

Ν. Μπάτσος: Διπλά, πολυγωνικά τείχη.

Ηλ. Παλιαλέξης: Νομίζω ότι κάποιες λεπτομέρειες μπορούν να συζητηθούν στο διάλειμμα. Σας γνωρίζω ότι έχουμε ξεφύγει πολύ από το πρόγραμμα, θα κάνουμε και ένα διάλειμμα, θα είναι μικρό το διάλειμμα.

Γ. Δελόπουλος: Μία ερώτηση διευκρινιστική για τον κ. Σακκά. Κύριε Σακκά, επανειλημμένα αναφέρετε τον όρο υιοθέτηση μυκηναϊκών κοινωνικών πρακτικών. Μου φαίνεται λιγάκι αφηρημένο και ιδίως για μας, τους μη αρχαιολόγους. Θα ήθελα να παρακαλέσω να γίνετε λιγάκι συγκεκριμένος, γιατί πραγματικά ενδιαφέρομαι να καταλάβω, ποιες είναι οι κοινωνικές πρακτικές που κρύβονται πίσω απ' αυτά τα πωχά, βέβαια, στοιχεία που βρίσκουμε στις ανασκαφές αυτές. Ευχαριστώ.

Δημ. Σακκάς: Με τον όρο κοινωνικές πρακτικές, αναφέρομαι στα ταφικά έθιμα, όπως είναι η μετάβαση, αυτό που έθιξε και η κα Δακορώνια πριν, η μετάβαση από το έθιμο της ατομικής ταφής στις ομαδικές ταφές. Δείχνει μία εντελώς διαφορετική αντίληψη και κοινωνική πρακτική για την αντιμετώπιση του θανάτου.

Γ. Δελόπουλος: παρεμβαίνει εκτός μικροφώνου ...Δεν είναι λίγο πράγμα όμως...

Δημ. Σακκάς: Ναι, αλλά όταν ένα έθιμο συνεχίζεται πέντε αιώνες και ξαφνικά φαίνεται να μεταβάλλεται, είναι κάτι που σημειώνεται, όταν έχει κανείς έναν τόσο μικρό όγκο υλικού, είναι εντυπωσιακό να το βλέπει.

Ιων. Μακρής: Εγώ δεν θέλω να υποβάλλω ερώτημα, θέλω να πω μία

γενικότερη σκέψη. Πρώτα-πρώτα, έχουμε τη χαρά να είναι μεταξύ μας και η κα Δακορόνια, που με την γνώση της, την πείρα της κλπ., μπορεί να προσφέρει πολλά στη διεξαγωγή αυτού του συνεδρίου. Όμως, με την τελευταία θέση περί Βουμελιτέας, θα ήθελα να πω ότι δεν ξέρω τίποτα για τη θέση αυτή. Όμως, κα Δακορόνια, ας μην είμαστε και τελείως απορριπτικοί, απέναντι στις εισηγήσεις της μορφής αυτής.

Εσείς ως αρχαιολόγοι, οφείτετε να τεκμηριώνετε απόλυτα κάτι που λέτε, το καταλαβαίνω από τη δική σας την πλευρά. Αλλά από την πλευρά ενός απλού ερευνητή, δεν είναι και υποχρεωμένος να έχει αδιάσειστα στοιχεία.

Φανουρία Δακορόνια: Για να μη ταλαιπωρήσουμε το Συνέδριο, στο διάλειμμα θα σας πω τι έχω υποφέρει εγώ προσωπικά και η Αρχαιολογική Υπηρεσία ολόκληρη.

Ηλ. Παλιαλέξης: Νομίζω ότι είναι ένα ζήτημα το οποίο δεν μπορεί να λυθεί.

Φανουρία Δακορόνια: Κοιτάξτε να δείτε, δεν έχω τίποτα και είναι πραγματικά συγκινητικό και όσοι με ξέρουν στην 25ετή διαδρομή μου εδώ μέσα στη Φθιώτιδα, ξέρουν ότι όλα αυτά τα επικροτώ και τα ενθαρρύνω. Αλλά από το να διατυπώνουμε θεωρίες, μέχρι το να συγκεντρώνουμε κάποια στοιχεία, χρήσιμα, πιστέψτε με, πάρα πολύ χρήσιμα, και να τα παρουσιάζουμε με μία, αν θέλετε να το πω λίγη σεμνότητα, αυτό είναι χρήσιμο. Απλώς, εκείνο το οποίο εμένα με ενοχλεί και ενοχλεί πάρα πολλούς άλλους συναδέλφους, είναι αυτή η τάση του να βγάζουμε δόγματα, θεωρίες, χωρίς να έχουμε την εξειδικευμένη γνώση, μ' αυτή την έννοια.

Και ξέρω πολύ καλά ότι έχω ταλαιπωρηθεί και εγώ και οι Συνάδελφοι, και μπορώ να σας πω ανέκδοτα ολόκληρα, τα οποία όμως, τι γίνεται, στις τοπικές κοινωνίες όπου ο τάδε, ο βήτα, ο γάμα, έχουν οπωσδήποτε την αξία τους και τη συμβολή τους και την εκτίμηση, όταν βγει και πει «ξέρετε, εδώ είναι η Βουμελιτέα», δημιουργείται μία μυθολογία η οποία εκ των υστέρων κάνει κακό. Καταλάβατε; Έχω παραδείγματα να σας πω μετά, πάρα πολλά.

Ιων. Μακρής: Εγώ περισσότερο αναφέρθηκα σ' αυτό, από φόβο μήπως αποθαρρυνθούν όσοι στο μέλλον θέλουν να ασχοληθούν με την έρευνα. Δηλαδή δεν είναι μόνο οι αρχαιολόγοι που μπορούν να ασχολούνται με την έρευνα.

Φανουρία Δακορόνια: Όχι, όχι. Αλλά το να συγκεντρώσει το υλικό και να πει κύριοι, ελάτε, εγώ περπάτησα και βρήκα αυτά. Ελάτε να τα δείτε, αυτό είναι χρήσιμο. Θεάρεστο έργο. Αλλά το να βγαίνουμε δογματικά και να λέμε «εδώ έφαγε ο Αχιλλέας» ή «εκεί ο Πάτροκλος»...

Ιων. Μακρής: Κύριε Πρόεδρε, μία κουβέντα ακόμη.

Ηλ. Παλιαλέξης: Κύριε Μακρή, έχουμε ξεφύγει πολύ.

Ιων. Μακρής: Το ξέρω πολύ καλά, έχω κι εγώ την ίδια αγωνία με σας, όμως ήθελα να τονίσω, ακούσαμε πάρα πολύ ωραίες εισηγήσεις, ανάπτυξη θεμάτων ενδιαφερόντων. Σήμερα 4 θέματα είχαν αναφορά στη Λοκρίδα. Αναπτύχθηκαν μάλιστα και από Λοκρούς, από καταγόμενους δηλαδή από την περιοχή. Θέλω να τονίσω ότι πρέπει όσοι βρισκόμαστε εδώ, να φροντίσει ο καθένας να μεταφέρει στις τοπικές κοινωνίες, είτε στη Λοκρίδα, είτε αλλού, το τι γίνεται στο Συνέδριο και να πείσει μ' αυτό τον τρόπο τις Δημοτικές Αρχές. Γιατί βλέπω απουσία των Δημοτικών Αρχών. Θα περίμενα εγώ τουλάχιστον από τη Λοκρίδα σήμερα, να έχουν ενοικιάσει πούλμαν και να τα έχουν διαθέσει στη διάθεση του κοινού, για να έρθει όποιος επιθυμεί να παρακολουθήσει το Συνέδριο, μια και τα θέματα αυτά ενδιαφέρουν τη Λοκρίδα. Το ίδιο ισχύει και για τις άλλες περιοχές.

Ευχαριστώ και συγνώμη για την καθυστέρηση.

Ηλ. Παλιαλέξης: Συγνώμη, επειδή πιστεύω ότι εδώ ανακοινώσεις γίνονται, αυτές θα αξιολογηθούν ή αξιολογούνται και θα δούμε. Κύριε Δήμαρχε, παρακαλώ.

Μιλτ. Ριζάκης: Θα ήθελα να εκφράσω μία απορία. Η δυτική Φθιώτιδα είναι σχεδόν το 1/3 του νομού Φθιώτιδος, με ιστορία μακρόχρονη από την εποχή του Αχιλλέα, δεδομένου ότι όπως ξέρουμε ο Πηλέας πήγε στις πηγές του Σπερχειού ποταμού και έκανε θυσία για να γυρίσει ο γιος του και να μη σκοτωθεί και να μην επαληθεύσει το μαντείο των Δελφών. Η Αρχαία Μακρακώμη, η αρχαία Σπέρχεια, δυστυχώς στο συνέδριο αυτό δεν συμπεριλαμβάνεται αυτή η περιοχή και υπάρχει ένα κενό μεγάλο. Θα θέλαμε να ρωτήσουμε γιατί αυτό το κενό και γιατί δεν υπήρξε μία έκθεση πάνω στο θέμα αυτό της ιστορίας του χώρου της Δυτικής Φθιώτιδας. Ευχαριστώ.

Ηλ. Παλιαλέξης: Κύριε Δήμαρχε, έχει γίνει ανακοίνωση του Συνεδρίου. Όσοι είχαν εργασία, θέλανε να κάνουν ανακοίνωση, εν πάση περιπτώσει να παρουσιάσουν το θέμα τους, το παρουσιάζουν. Προφανώς από την περιοχή της Δυτικής Φθιώτιδας δεν υπήρξε ανάλογο ενδιαφέρον.

Το διάλειμμα από μισή ώρα θα το κάνουμε ένα τέταρτο για να μπορέσουμε να είμαστε συνεπείς στο πρόγραμμά μας.